

ACTA NUMISMÀTICA 34

2004

ACTA NUMISMÀTICA 34

DIRECTOR: *M. CRUSAFONT i SABATER*

REDACTORS: *Leandre VILLARONGA*
Anna M. BALAGUER
Pere Pau RIPOLLÈS

SECRETÀRIA DE REDACCIÓ: *Anna M. BALAGUER*

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 2004

*ACTA NUMISMÀTICA fou fundada l'any 1971 sota els auspicis
de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic
de Barcelona*

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B. 24127-1996

ISSN: 0211-8386

Compost per Fotocomposició gama, s.l.

IMPRIMEIX: Limpergraf, SL

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Apartat de Correus 5596, 08080 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

Tel. 937 252 036

Sumari

Introducció: <i>La col·lecció numismàtica Carles-Tolrà, una altra gran pèrdua que s'hauria pogut evitar</i> , per M. Crusafont i Sabater	7
---	---

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2003 , per Anna M. Balaguer	37
---	----

Vària	
BENAGES, Jaume. <i>Les monedes de Tarragona (addenda cinquena)</i>	41

Món antic	
VILLARONGA, Leandre. <i>Empòrion: bronzes ibèrics d'Untikesken. Tipologia del casc de Pal·las</i>	59
DOMÍNGUEZ, Almudena; ROVIRA, Salvador; MONTERO, Ignacio. <i>Aportación a la composición metalográfica de las monedas hispanas. Análisis cuantitativos de monedas de la ceca de Bolskan/Osca</i>	79

Medieval	
BÉNÉZET, Jérôme; LENTILLON, Jean-Pierre; SCANZI, Michel. <i>Une monnaie médiévale inédite en rapport avec le comté d'Empúries découverte dans l'Hérault (France)</i>	103
CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Inédites de Mallorca: mig i quart de ral d'or de Pere III, marca tres roses</i>	109

Modern	
SANAHUJA ANGUERA, X. <i>La moneda municipal de Reus als segles XVI-XVIII</i>	119

JORBA, Xavier. Les pellofes d'Olesa de Montserrat. Aportacions documentals	193
---	-----

Medallística

BALAGUER, Anna M. <i>Estudi i catalogació de les ensenyes, senyals de peregrinació o esportelles (s. XV-XVI)</i>	201
VERDEJO SITGES, J. <i>Repertorio medallístico sobre los sucesos de Vigo en 1702, según La historia de Inglaterra de Rapin de Thoyras y Tindal</i> ..	223

Troballes monetàries XX

AN-70. <i>Troballa de Lleida ciutat</i> per M. Crusafont i Sabater	233
--	-----

Recensions bibliogràfiques	235
---	-----

Publicacions de la SCEN	257
--------------------------------------	-----

Introducció: La col·lecció numismàtica Carles-Tolrà, una altra gran pèrdua que s'hauria pogut evitar

M. CRUSAFONT I SABATER

En parlar de grans col·leccions numismàtiques al nostre país, tot seguit ens vénen a la ment els noms de Vidal-Quadras i Carles-Tolrà. Segurament, cap altra ha arribat a reunir més de deu mil peces i, sobretot, seria molt difícil trobar res semblant pel que fa a l'extrema raresa d'una gran quantitat dels exemplars que comprenien.¹

Les dues col·leccions tenen força paral·lelismes. Ambdues foren el resultat de l'esforç d'una sola persona i es formaren a Catalunya. La Vidal-Quadras fou exposada públicament a l'Exposició Universal de Barcelona del 1888 i la Carles-Tolrà, al Museu Arqueològic Nacional de Madrid l'any 1925. Totes dues foren ofertes a un ens públic: la Vidal-Quadras, a l'Ajuntament de Barcelona, i la Carles-Tolrà, al Museu Arqueològic Nacional. I, finalment, totes dues acabaren malament: la Vidal-Quadras fou venuda a França i la Carles-Tolrà ho hauria estat a Anglaterra si la Guerra Civil del 1936 no n'hagués ocasionat el robatori i la dispersió.

Tenim un cert coneixement d'aquestes dues col·leccions gràcies als catàlegs que es varen editar, l'un l'any 1892 i l'altre el 1936. Molt escàs de gravats el primer i magníficament il·lustrat el segon.²

1. Ens referim a col·leccions de gran qualitat, peces de gran raresa i amb molta quantitat de monedes d'or, en aquest cas amb moltes peces raríssimes d'època medieval.

2. Manuel VIDAL-QUADRAS, *Catálogo de la colección de monedas y medallas*, Barcelona, 1892, 4 v. Emilio CARLES-TOLRÀ, *Catálogo de la colección numismática*, Barcelona, 1936.

La col·lecció Carles-Tolrà, tot i semblar a primera vista inferior a la de Vidal-Quadras, tenia peces molt notables, com ara les dues varietats de ducats aragonesos i marca G-S de Ferran II, els quatre ducats de Navarra d'aquest mateix rei, els vint ducats de Ferran i Isabel, els quatre ducats i els quatre escuts de València de Carles I, els vint ducats aragonesos de Joana i Carles, el centè del 1633, l'unça i la mitja unça de Lluís I, les cent pessetes del Govern Provisional i d'Amadeu i moltíssimes peces d'extrema raresa i gran valor històric, amb una preponderància clara de les monedes d'or.

De la col·lecció Vidal-Quadras en sabem el contingut exhaustiu, encara que ens manquin moltes il·lustracions. En temps de l'Exposició del 1888 contenia 2.152 monedes d'or, 6.428 de plata, 4.581 d'aram i 780 de billó, en total 13.941 monedes, a més de 1.538 medalles. Als que ens agrada especialment la moneda catalana tindrem present el seu aplec de monedes carolíngies i comtals, els seus timbres d'or de Joan I, de moment els únics coneguts, la seva magnífica representació de la Guerra dels Segadors i fins i tot l'important aplec de medalles de l'Arxiduc, entre moltes altres peces d'interès. El seu periple és ben conegut; fou oferta a l'Ajuntament de Barcelona, que no fou capaç de tancar un acord d'adquisició, i aquest aplec irrepetible se'n va anar a França, a mans d'un col·leccionista que l'ha mantingut closa i inaccessible. Darrerament, sembla que algunes peces van aparèixer en el mercat. Només la notabilíssima biblioteca de Vidal-Quadras es va salvar i va anar a raure al Gabinet Numismàtic de Catalunya, que dirigí l'enyorat professor Amorós.

De la col·lecció Carles-Tolrà se'n sabia moltes menys coses. De fet, la major part dels numismàtics n'ignora el veritable contingut i les seves vicissituds gairebé novel·lesques.

La generositat d'un donant, que ha sabut comprendre l'interès històric de la qüestió, ha permès que un important aplec de documentació referent a la col·lecció i a les persones que participaren en la seva formació i després en la impressió del catàleg hagi anat a mans de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, on ha estat integrada a la part arxivística del Banc de Dades. El fons era consituït per documents, fotografies de monedes, fitxes, guixos, planxes de vidre, prospectes del catàleg i materials dispersos, com ara proves, làmines incompletes i un llarg etcètera, que s'ha anat processant, triant, ordenant i sistematitzant i que ens donarà la major part de les informacions amb les quals hem redactat aquest escrit. Quan en referirem a documents de primera mà farem al·lusió, doncs, a aquest arxiu amb la referència BDT (Banc de Dades, fons Tolrà) seguit del número assignat al document.³

La història de la col·lecció té dos protagonistes principals: Emili Carles-Tolrà, marquès de Sant Esteve de Castellar, i Antoni López Revillas, comerciant numis-

3. Aquest fons ens ha arribat molt malmès per la humitat, completament desordenat i clarament incomplet. Degué restar guardat en males condicions i es va aplegar capriciosament una part, sense cap selecció predeterminada.

màtic madrileny, principal proveïdor i home de confiança per a aquesta qüestió de l'industrial castellarenc. Parlarem, en primer lloc, d'aquests dos personatges.

EMILI CARLES-TOLRÀ

El seu veritable nom era Emili Carles i Amat, però els atzars de la vida el portaren a fer-se càrrec de la important herència de la seva tia Emília Carles i Tolrà, més coneguda per la vídua Tolrà. Per aquest fet va voler mantenir el nom Tolrà dins la seva família i mudà el seu pel compost Carles-Tolrà.

La vídua Tolrà és ben coneguda per generacions de famílies, que nodriren els seus aixovars amb els acreditats llençols de cotó de la seva empresa. Aquesta, però, li provingué de manera ben atzarosa. L'havia creat el seu oncle Josep Tolrà i Avella, un metge que inicialment s'instal·la a Castellar del Vallès amb l'únic objectiu d'exercir-hi la seva professió. El fet és, però, que al cap d'uns anys el temps i l'aventura industrial i creà una fàbrica de teixits de cotó que molt aviat va créixer i es va convertir en un veritable referent del seu ram a Catalunya. La casa Tolrà, d'altra banda, fou el lloc de treball de generacions de castellarencs.

Josep Tolrà i Avella es maridà amb Antonia Prims i Castells i tingueren fills que, malauradament, moriren en la infància. Aquest fet afavorí que una neboda de Josep Tolrà, Emília Carles i Tolrà, de primer sovintegés la casa del seus oncles i que, finalment, s'hi quedés a viure. La mort prematura d'Antonia Prims, el 1878, deixà sols oncle i neboda, que, finalment, s'acabaren per maridar el 1882.

Josep Tolrà no fou només un industrial emprenedor sinó que també s'implicà decididament en la vida del seu poble i es preocupà seriosament del benestar dels seus treballadors. Fou secretari de l'Ajuntament, jutge de pau i alcalde constitucional. Formà part de la Junta de Primera Ensenyança. Creient convençut, s'implicà també en la Junta d'Obra de la parròquia. En morir Josep Tolrà el 1882, quatre mesos després de casar-se, la seva vídua i neboda es féu càrrec del negoci i tirà endavant també moltes millores per al poble que ambdós havien projectat: escoles públiques, església parroquial, ensenyament gratuït per al seus treballadors, safareigs públics... No és estrany, doncs, que l'Ajuntament nomenés Emília filla adoptiva del poble i que promogués que se li atorgués el títol de marquesa de Sant Esteve de Castellar.⁴

L'any 1912 Emília designava el seu nebot Emili per a fer-se càrrec en exclusiva de les indústries que fins llavors ells dos havien menat amb gran encert. Emili Carles-Tolrà fou el continuador, doncs, de la indústria creada per Josep

4. Ens ha estat molt útil l'article «Emília Carles i Tolrà» de M. Teresa ESTEVE I SOLEY, publicat a *Forja* el 7 de setembre del 2001, p. 40-41, Castellar del Vallès i el monogràfic núm. 48 de *Plaça Vella*, Castellar del Vallès, setembre de 2003, de Manuel NAVAS I ORTIZ i M. Teresa ESTEVE I SOLEY, dedicat monogràficament als Tolrà i Carles-Tolrà.

Tolrà i es proposà de mantenir també la línia de millorar-la i engrandir-la i alhora tenir cura de les condicions de vida dels seus treballadors. Així ho proclamava en fer-se càrrec d'aquella indústria cotonera, una de les més importants de Catalunya.⁵

Fou membre de la Unió Catalanista i com a delegat per Barcelona participà en l'assemblea que redactà les conegudes Bases de Manresa de 1892. A principis del segle XX entrà en el sector financer, de primer a la Caixa Vilumara, que el 1915 fou absorbida pel Banc de Barcelona. Emili Carles-Tolrà fou conseller d'aquest banc i, ran de la seva suspensió de pagaments, l'any 1920 fou un dels pocs consellers que sabé fer front a la situació. També fou un dels màxims aportadors quan es creà el Banc Comercial de Barcelona.

Home cultivat, Emili Carles-Tolrà, que havia heretat també el títol nobiliari de la seva tia, s'interessà per la numismàtica i es proposà de fer una col·lecció àmplia, però sobretot selecta. Es casà i tingué cinc fills: Josep Maria, que seria el seu successor, Domènec Maria, que acabà per regentar a Barcelona una llibreria d'obres antigues i de bibliòfil, la llibreria Babra del carrer Canuda, Joaquim, M. Teresa i M. Matilde.

Emili Carles-Tolrà comprà diferents col·leccions i estava en contacte permanent amb els principals numismàtics professionals europeus. Amb la base d'unes indústries a ple rendiment, adquirí milenars de monedes, amb una predilecció per les d'or. Contava Xavier Calicó que en una ocasió que li encomanà un conjunt important de peces i ell li féu notar que costaria molts diners, Emili li va respondre: «No es preocupi, que la casa és forta».

Entre aquests contactes començà a destacar un comerciant madrileny que acabà per ésser el seu principal proveïdor i que sabé guanyar-se la seva confiança. Es tracta d'Antonio López Revillas, de qui parlarem tot seguit.

ANTONIO LÓPEZ REVILLAS

Si seguim l'extensa obra de Pío Beltrán observarem que, de tant en tant, parla d'alguna moneda de la «venta de Villasante». No cal dir la perplexitat que inicialment ens causà aquesta menció i ens preguntàvem si estaria parlant d'una col·lecció que es guardava en alguna finca o «venta». No es referia, però, a alguna «venta» com la del Quixot sinó a una de les subhastes que havia fet a Madrid a principis del segle XX el comerciant Antonio López Villasante.⁶ No cal dir que Pío

5. M. NAVAS i M. Teresa ESTEVE, *Plaça Vella*, núm. 48, p. 63; M. Teresa ESTEVE, «Emília...», p. 41.

6. Antonio LÓPEZ VILLASANTE, *Catálogo de monedas hispano-cristianas y de medallas conmemorativas en oro*, Madrid, sense data. Ha d'ésser, però, posterior al 1916. *Vid.* un exemple de les mencions de Pío BELTRÁN a la seva *Obra completa*, Saragossa, 1972, vol. II, p. 452.

Làmina 1

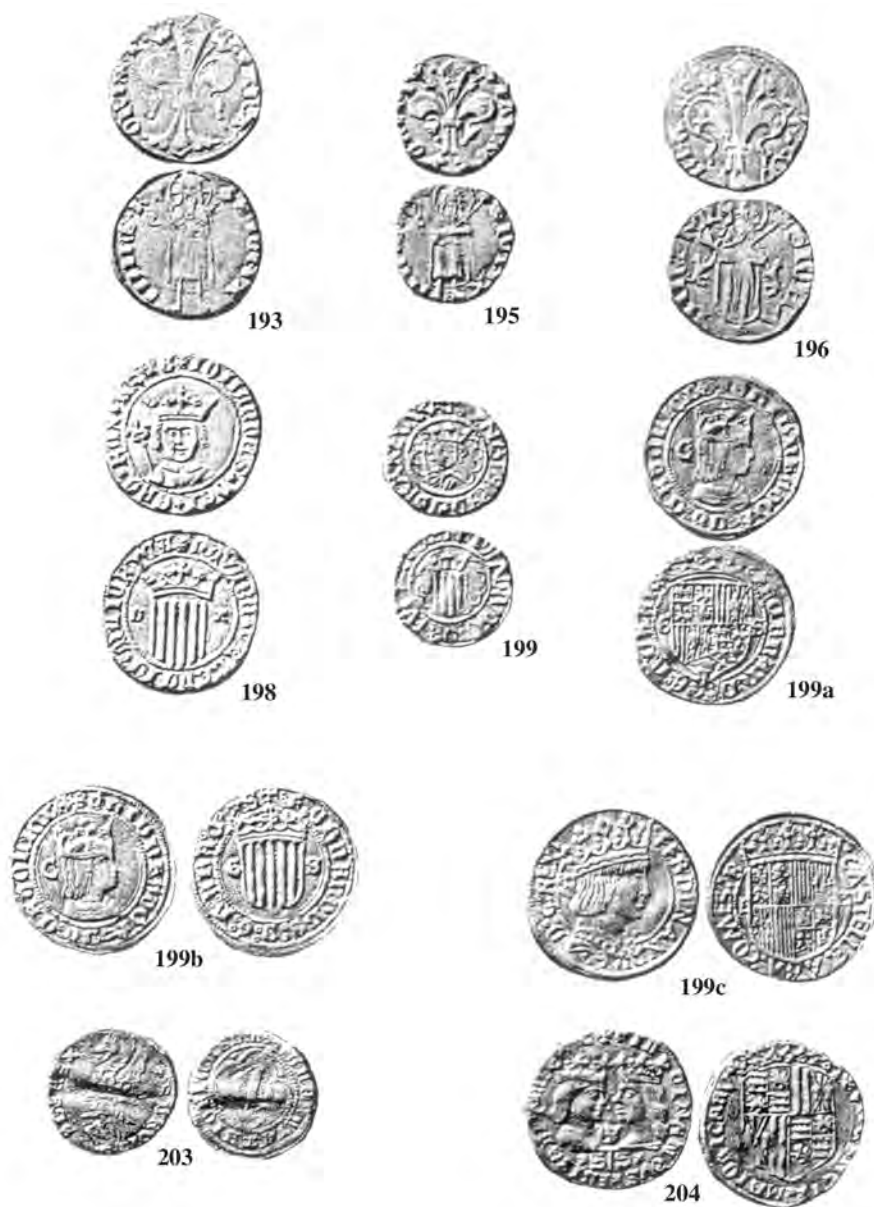
Emilia Carles Tolrà, a la seva joventud. Neboda, esposa i hereva de Josep Tolrà i Avella, el creador de la indústria cotonera que seria coneguda universalment com Vidua Tolrà, en al·lusió a Emilia.

Beltrán, sempre atrafegat i escrivint depressa i entre hores, mai es preocupava d'annotar o precisar aquest tipus de mencions.

López Villasante era propietari d'una casa de canvis de la madrilenya Puerta del Sol, un tipus de negoci que sovint es troba en els antecedents de moltes firmes numismàtiques. A principis del segle XX això és encara més entenedor si tenim present que corrien encara pel mercat monetari moltes unces i altres monedes antigues que es podien obtenir al preu d'una moneda de curs normal i corrent. Aquest numismàtic i canvista féu diferents subhastes, però fou especialment important la que cita Pío Beltrán, per la quantitat de monedes d'or peninsulars que hi apareixen. El catàleg, molt ben il·lustrat, comprèn 362 peces molt selectes, algunes de les quals es retroben després en la col·lecció Carles-Tolrà. Aquest establiment numismàtic i de canvi fou continuat, almenys des del 1923, per un nebot d'Antonio López Villasante, de nom veritable Antonio López López.

Es tracta d'un personatge prou especial. Probablement, preocupat pel reiterat i poc significatiu cognom de López, assajà al llarg de la seva vida diferents alternatives, jugant amb els segons cognoms del seu pare, Revillas, i de la seva mare, Villasante, germana de l'esmentat canvista madrileny. Així, a voltes apareix com a Antonio López y López-Revillas, d'altres com a Antonio L. Revillas i d'altres com a Antonio López-Revillas y López-Villasante, per bé que la forma que apareix més freqüentment i que finalment adoptà fou la d'Antonio L. y López Revillas. Als seus documents oficials, però, sorgeixen els seus cognoms reals: López López. Els López Revillas eren originaris d'un petit poble de Burgos, Revilla de Pienza, on vivien encara els seus pares. Es maridà amb una andalusa de Baza, Elisa Benítez, amb la qual tingué tres filles. Al llarg de la seva vida va emprar múltiples residències. Vivia generalment a Madrid, però tenia casa a Granada, venia sovint a Barcelona, on acabà per fer llargues estades, i estiujava alguna vegada a Oliana, a Burgos. A tot arreu tenia afers i negocis i, de tant en tant, també algun embolic.

La seva dedicació principal era la numismàtica, però el trobem ficat en altres múltiples afers. El 1927 té part en una fundició de Madrid que, en abocar-se a la liquidació, fa aflorar una comptabilitat prou confusa. El 1929 té una part important (sembla que és el responsable econòmic) en una empresa de balances de Madrid, a nom d'un probable parent: José Maria Villasante. A finals del 1928 havia liquidat una altra empresa de «calafateado», és a dir, d'impermeabilització d'embarcacions. Aquesta estranya activitat a Madrid s'explica per la concessió que havia obtingut de l'«estaque, lago y otras dependencias de la Casa de Campo para establecer recreos acuáticos, como lanchas, vapores, etc. e igualmente la instalación de bar-restaurant y otras dependencias». Sembla que entre el 1927 i el 1931 va explotar aquest negoci. L'any 1932 munta amb altres tres socis minoritaris una societat per a l'explotació de la concessió. Hi ha fins i tot paper segellat d'un

Làmina 3

Una de les làmines de la famosa venda de Lopez Villasante que comentem. Hi veiem, entre les peces d'àmbit català un ducat joaní de Joan II, el mig timbre de València d'Alfons el Magnànim, dos ducats aragonesos raríssims de Ferran II amb marques G-S, entre d'altres. Moltes d'aquestes peces acabarien per nodrir la col·lecció Carles-Tolrà

«Club Náutico». Aquell any liquiden amb guanys però al següent una gran secada deixa el llac eixut. Es generen llavors deutes amb l'Ajuntament de Madrid, plets i dificultats que ja s'arrossegueu d'abans amb treballadors que reclamen salaris endarrerits. Tot això es produïa en paral·lel amb els seus actius negocis numismàtics i el procés d'assaig de vendre la col·lecció Carles-Tolrà, del qual parlarem després. També ven i compra llibres i manuscrits antics, activitats que manté a la postguerra, i organitza subhastes numismàtiques.

A finals dels anys trenta sembla que centra la seva activitat a Barcelona, però no deixa de tenir sempre un peu a Madrid. A la postguerra immediata i quan ja s'havia produït el robatori de la col·lecció, la família viu a Granada, on les filles es queixen de la calor i que no el veuen mai. Mentrestant ell munta novament subhastes, ara des de Barcelona, on no s'estableix amb la família, però, fins el 1947. No sabem si llavors li van bé els negocis, en tot cas consta que té una finca a Madrid hipotecada. Des de Barcelona va organitzar, com a mínim, quatre subhastes numismàtiques: de moneda romana republicana, de moneda gal·la, de rals de vuit i de monedes gregues.

Pels mateixos anys és un dels impulsors d'una Sociedad Española de Numismática de la qual parlarem tot seguit.

L'any 1952 està ficat en importacions de cotó, però també de ferralla. Sembla que té comissió en les importacions de cotó, probable derivació d'alguna d'aquelles connexions oficials tan pròpies de l'època. Mor a Barcelona l'any 1954.⁷

LA SOCIEDAD ESPAÑOLA DE NUMISMÁTICA

López Revillas participà activament en diferents iniciatives de tipus associatiu en el camp de la numismàtica i col·laborà en algunes revistes. L'any 1918, per exemple, publica ja una nota sobre unes monedes d'or de Lluís I a la revista *Coleccionismo* de Madrid. Era el portaveu de l'anomenada Asociación Española de Coleccionistas amb seu també a Madrid i comptava amb una orla excel·lent de col·laboradors. La revista inclou també vendes numismàtiques.

L'any 1942 intervé activament en la creació de la Sociedad Española de Numismática, amb seu a Madrid. En parlem una mica, amb les dades disponibles, perquè sempre és interessant d'anar aportant informacions sobre l'associacionisme numismàtic, un tema pràcticament verge.

En els estatuts de la nova societat aquesta es presenta com a associació de caràcter científic, cultural i artístic i es diu que s'ha creat amb l'objectiu de difondre,

7. Totes les informacions sobre López Revillas i sobre la Sociedad Española de Numismática l'obtenim dels fons abans esmentats i que no detallem a la menuda.

Làmina 4

Antonio Lopez Revillas, el comerciant madrileny que es feu l'home de confiança d'Emili Carles Tolrà pel tema de la col·lecció. Foto del seu passaport on apareix el seu veritable nom: Antonio Lopez Lopez.

desenvolupar i facilitar el coneixement i l'estudi de la numismàtica. Es proposa editar publicacions, fer reunions, conferències, exposicions i visites i ajudar els col·leccionistes amb expertitzacions, informacions i intercanvis.

Segons es veu en el projecte de caràtula, la societat havia assolit d'ésser «subvencionada por el Estado».

Malgrat aquests plantejaments tan culturals, la primera activitat de la societat fou una subhasta de monedes feta «bajo la dirección del experto Antonio López y L. Revillas». Ell mateix redactà una introducció a la venda on diu: «Inauguramos las tareas de la Sociedad Española de Numismática publicando el primer catálogo de subasta...». L'emblema de la societat és un «doble excelente» dels Reis Catòlics, el mateix de la casa de canvi de López Revillas.

La societat va anar captant socis. L'any 1943, per exemple, el recordat numismàtic barceloní Antoni Villoldo presenta com a candidat a soci el conegut industrial surer Enric Vincke, de Palamós. Entre els papers de la societat es troba, essencialment, documentació de compres. Sembla, doncs, que la societat «subvencionada por el Estado» no era altra cosa que una perllongació amb assaig de dignificació culta del negoci de López Revillas. Amb tot, sembla que s'havia de fer una revista de nom *Oscá, Revista de Numismática y Ciencias Afines*, que mai hem vist, tot i que hi ha una caràtula que demostra que estava previst que sortís el tercer trimestre de l'any 1943. López Revillas va arribar a rebre almenys dos articles, un de Reinhard i l'altre d'Isidro de las Cagigas, però probablement no es va fer res perquè almenys l'article de Reinhard fou publicat més tard en una altra revista.

A. López des del seu domicili de Barcelona enviava a la seu de la societat, al carrer Olozaga, 2, de Madrid els impresos de carnets, fulls de compra, catàlegs de venda, etc., tot fet pulcrament per l'impressor Bas d'Igualada, del qual parlarem també més endavant. Els catàlegs de venda (en coneixem dos) foren d'una gran qualitat d'impressió.

No sabem quant temps estigué en actiu aquesta societat.

FORMACIÓ I CONTINGUT DE LA COL·LECCIÓ CARLES-TOLRÀ

Emili Carles-Tolrà inicià la seva col·lecció de molt jove, vers l'any 1882. Tenint present que els primers passos per a vendre-la els va fer el 1925, hi ha un espai de més de quaranta anys en què es va dedicar a anar-la incrementant, comprant peces individualment o bé col·leccions senceres.

En el pròleg del catàleg de la col·lecció Tolrà, escrit per López Revillas, es mencionen algunes d'aquestes col·leccions, però la llista es pot ampliar i documentar millor amb les dades que ens dóna el fons documental de què ara disposem. Amb data d'adquisició coneguda hi trobem les incorporacions següents:

Làmina 2

Emili Carles-Tolrà i Amat, gerent de la indústria en temps d'Emilia Carles Tolrà i continuador després de l'empresa. Fou el creador de la col·lecció

- 1902 Medrano de València, que comprenia deu mil monedes en els tres metalls.
- 1906 Cerdà de València.
- 1908 Alvarado de Salamanca, començada el 1730 i en possessió llavors del comerciant d'Amsterdam, Schulman, el qual, per cert, va morir en els camps d'extermini nazis anys més tard.
- 1912 Juan Manuel Sánchez de Madrid, que comprenia cinc-centes monedes espanyoles d'or.
- 1918 Vescomte Ponton d'Amecourt, adquirida a la casa Platt de París.
- 1918 Gran duc Alexis Michailowitch de San Petersburg, de monedes gregues i romanes i adquirida a Suïssa.
- 1923 Weresot, comprada a Amsterdam.
- 1923 Caruso, adquirida a Roma.

A més, i sense indicació de data de compra, consten encara les col·leccions següents: Antonio Cánovas del Castillo (Madrid), José del Hierro (Madrid), de moneda romana de gran qualitat; del banquer de Barcelona Ignasi Soler, que comprenia més de mil monedes d'or; del baró de Rostschild, de moneda merovingia adquirida a París; Weber de Londres; Logier de Marsella; Wirot de Londres; Carreres de Madrid, i Wigam de Londres.

També apareixen en la documentació que comentem els seus proveïdors europeus de peces individuals, els comerciants Boudeau, Bourgey, Ciani, Feuarden i Platt de París; Seltman i Spink de Londres; Schulman d'Amsterdam; Hersch d'Àlemanya, i Mayer, Ratto i Santamaria d'Itàlia.

Tot i això, l'aplec de documents és molt incomplet i sovint malmès i, per tant, es fa difícil reconstruir amb detall la gènesi de la formació de la col·lecció. De tant en tant apareixen dades esparses. Així veiem que entre el 29 de març del 1927 i el 7 de maig del 1928 hi ha vint-i-una cartes de Carles-Tolrà a la casa Platt de París, escrites en correcte francès, per on sabem que adquireix un total de cinquanta-tres monedes, entre les quals una peça grega de Siracusa signada per Evainetos. No hi ha, però, altres cartes, la qual cosa demostra que el que ens ha arribat és només una petita part de la documentació total.

Les adquisicions, en aquests anys, sembla que les fa amb certes dificultats. El 5 de juliol del 1927 s'interessa per les peces de Platt, dient-li que les hi reservi, però només en cas que no li sorgeixi un altre comprador, i que passarà comanda en ferm quan pugui, perquè les compres que ha fet a Madrid i Barcelona l'han deixat sense fons. El mes d'abril del 1928 Carles-Tolrà escriu a López-Revillas agraïnt-li la tramesa de monedes procedents de la casa Spink de Londres. Li diu que se'n quedaria moltes (deduïm que unes dues-centes) al preu de 16.000 pessetes, però que no ho pot pagar immediatament, perquè a París se li han exhaurit els diners per a les adquisicions. És possible, doncs, que en aquest període passés al-

gues dificultats, cosa que explicaria l'intent de venda de la col·lecció de què després parlarem.

Com hem dit, Carles-Tolrà devia haver estat ja client de López Villasante, ja que moltes peces de la seva subhasta de monedes d'or varen passar a la seva col·lecció i sabem també que la col·lecció Rotschild, abans esmentada, va passar igualment per les mans de López Villasante. López Revillas, com a canvista, tenia facilitat per adquirir monedes antigues a preus facials, cosa que feia sovint, però també adquiria petits fons i col·leccions que sovint oferia a Carles-Tolrà. L'any 1941 López Revillas oferia a Lluís Inglada Ors, de Valladolid, 6.000 pessetes per vuit cinquantins. No sabem si la venda es va fer, però a la col·lecció Tolrà hi havia dues d'aquestes peces.

Pel que fa al contingut final de la col·lecció Carles-Tolrà, hom pot tenir la idea equivocada que el fons és el que apareix publicat en el catàleg que s'edità l'any 1936, amb un total de 2.267 monedes. Això no és pas cert i, de fet, a la pàgina VII de la part introductòria ja es fa constar un pla de l'obra per a la qual es preveuen cinc volums. El que s'ha publicat és, només, un primer volum, desglossat en text per una banda i làmines per l'altra. En aquest primer volum es varen aplegar les monedes antigues d'Hispania, les sèries àrabs i visigodes, la sèrie medieval castellana, les peces de Navarra i de la Corona catalanoaragonesa i les monedes modernes i contemporànies espanyoles de la Península i de l'Imperi. Fora de les sèries ibèriques i la resta de la sèrie hispànica antiga, gairebé tota la resta són monedes d'or.

Però la col·lecció contenia moltes altres monedes que hom preveia publicar en els volums restants. Segons el pla de l'obra haurien estat les següents:

- Volum II Monedes gregues, romanes i bizantines.
- Volum III Monedes portugueses i de la resta d'Europa amb les seves colònies.
- Volum IV Monedes d'Amèrica, Àsia i Àfrica.

Es preveia, finalment, un volum cinquè que es destinava a índexs, apèndixs, llistes de llegendes, valoracions i bibliografia. L'esclat de la guerra va malmetre, con veurem, aquest projecte d'edició.

A partir de les informacions complementàries de què disposem hem pogut establir una taula on es detallen, per temes i metalls, els continguts de la col·lecció global. Com veiem, comprenia més d'onze mil monedes, de les quals prop de quatre mil dues-centes d'or. Crida l'atenció en el volum II la gran quantitat de moneda d'or grega i romana i la riquesa del conjunt europeu. Sobta, en canvi, que amb només dues-centes noranta-dos monedes d'Amèrica, Àsia i Àfrica es volgués omplir tot un volum, quan en els altres hi ha sempre més de mil cinc-centes monedes. De tota manera, tampoc estem segurs de tenir una informació completa.

Taula
Composició aproximada de la col·lecció Carles-Tolrà

		AV	AR	AE	Total
Volum I	Hispànic	—	83	908	991
	Visigot	33	—	—	33
	Àrab	45	—	—	45
	Espanyoles	976	2	—	978
	Corona Cat.a.	87	—	—	87
	Navarra	5	—	—	5
	Filipines	12	—	—	12
	Imperi	116	—	—	116
Volum II	Gregues	(70)*	(132)	(38)	240
	Romanes	216	4.435	179	4.830
	Bizantines	248	—	—	248
Volum III	Portugal	46	—	—	46
	Europa i col.	1.574	—	—	1.574
Volum IV	Resta del món	292	—	—	292
	Medalles	33	—	—	33
	No identificades	418	708	416	1.542
					11.072

*Entre parèntesis xifres de repartiment no segures.

La reconstrucció ens mostra alguns desajustos i valors una mica insegurs. Amb tot, encara és possible que ni tan sols els totals que hem donat coincideixin exactament amb el del fons que es va oferir al Museu Arqueològic Nacional. La col·lecció, d'altra banda, no estava pas immòbil sinó que creixia continuament. D'altra banda de segur que en fer el catàleg es varen marginar les peces de conservacions fluixes. Ens ho demostren les diferències entre les llistes de les peces ofertades i les que apareixen publicades: 1.692 peces d'or en el sector publicat, contra només 1.247 realment publicades. En la sèrie hispànica, constaven 1.699 monedes i en catàleg només se'n publicaren 991. El que sí podem afirmar és que en el seu zenit la col·lecció arribà a contenir el següent:

AV	AR	AE	Total
4.205	(4.650)	3.288	12.143

Som ben a prop, doncs, de les 14.415 peces de la col·lecció Vidal-Quadras, i encara les xifres de dalt són segures, però com a mínimes.

L'INTENT FALLIT DE VENDA AL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE MADRID

No tenim tota la documentació d'aquesta negociació, llarga, complexa, i en alguns moments aspra, però les dades de què disposem ens permeten de reconstruir-ne la gènesi amb prou aproximació.

L'aspecte més obscur de tot aquest llarg procés és la motivació del cedent. Per què es volia desfer d'una col·lecció que li havia costat tant de reunir? Què el menava a cedir-la si, paral·lelament, l'anava engrandint? Segons els papers oficials, Carles-Tolrà la cedia per a enriquir el Museu Arqueològic Nacional, que, segons diu, era llavors molt pobre en fons monetaris. Les xifres que es debaten per a la venda no semblen exagerades i, en qualsevol cas, ja veurem que força per sota de la que oferia un comerciant. El preu inicial, d'altra banda, es va rebaixant progressivament al llarg de les negociacions i fins i tot s'arriba a oferir al preu que fixin els experts de l'Estat. En un altre sentit, la xifra que oferia un comerciant havia d'ésser prou per sota del seu valor de mercat perquè ell hi veiés un benefici a fer. No hi ha, doncs, afany de lucre perquè de segur que la col·lecció li havia costat molt més del que demanava, ni tan sols intent de recuperar patrimoni, quan veiem que la negociació s'allarga i ell continua insistint i sempre a la baixa. Tampoc posa cap condició que pogués afalagar la seva vanitat, com ara demanar una sala amb el seu nom o bé que el fons es denominés o designés com a col·lecció pròpia. Només es mostra irreductible a no permetre que la col·lecció es fragmenti.

És també difícil d'entendre el seu capteniment quan veiem, d'una banda, que té un possible continuador en el seu fill Domènec. D'altra banda, no vol fragmentar la col·lecció, però acaba per acceptar que l'adquireixi un comerciant de Londres que, certament, no farà altra cosa que esbocinar-la.

Cal concloure, doncs, que no tenim prou elements per a poder donar una resposta convincent i que l'únic argument que aflora és una actitud altruista per a enriquir un museu.

El fet és que el 24 de gener del 1925, Emili Carles-Tolrà escriu al subsecretari del Ministeri d'Instrucció Pública, oferint-li la col·lecció. Considera que el conjunt, amb prop de cinc mil peces d'or, cent de les quals úniques o gairebé úniques, val 3.630.000 pessetes, però en demana un milió menys, és a dir, 2.630.000 (BDT-1). El text va acompanyat d'una memòria explicativa amb detalls sobre el contingut i sobre la procedència de les peces.

Hi ha d'haver una resposta del subsecretari en la qual se li ofereix de comprar només una part de la col·lecció i que no ens ha arribat. Consta, això sí, que el 3 d'abril del 1925 Carles-Tolrà, marquès de Sant Esteve de Castellar, es manté en els termes de la seva oferta si bé proposa que sigui l'Estat el que fixi la valoració que consideri justa (BDT-2). El possible resultat d'aquesta oferta és que Carles-Tolrà va rebaixar la seva petició fins a 1.500.000 pessetes, com veurem després.

Uns mesos més tard, el 3 de novembre del 1925, el director general de Belles Arts escriu al marquès en termes força eixuts exigint explicacions sobre l'origen de les peces que se li ofereixen per si l'Estat hi tingués drets, s'entén, d'embargament (BDT-3). Poc després es donaven amb tot detall les explicacions exigides, no sense fer notar que l'origen de les peces ja havia estat explicitat en la memòria que acompanyava la primera carta d'oferiment. No tenim el text final d'aquesta carta, però sí l'esborrany, redactat per López Revillas (BDT-4).

Un cop aclarit aquest punt, els representants estatals diuen, en carta datada el 10 de març del 1926, que no els interessa la totalitat de la col·lecció sinó només les sèries visigodes, àrabs i espanyoles medievals i modernes. No tenim aquest text, però es dedueix d'un informe posterior. Nova resposta negativa de Carles-Tolrà a desmembrar la col·lecció, text que es dedueix igualment d'altres fonts.

El 16 de juny del 1926 els representants estatals insiteixen en la seva posició de desmembrar la col·lecció i precisen millor el que volen i el que no volen, fins al punt d'arribar a fixar una xifra per a la part que els interessa adquirir. No tenim aquest text oficial però sí una transcripció manuscrita que podem resumir així:

1. No volen la moneda grega (240 peces), ni la romana republicana (1.723 peces) ni la romana imperial (4.107 peces) ni la bizantina (248 peces) ni la d'Hispania antiga (1.699 peces) ni les medalles (33 peces). Rebutgen totalment, doncs, 8.050 peces.
2. Volen específicament les sèries visigodes, àrabs i les d'Espanya i els seus dominis, amb un total de 2.057 peces, 1.610 de les quals d'or i 477 d'argent.
3. També consideren interessants 1.723 peces d'or estrangeres.
4. Per a obtenir una base de valoració fan una taxació a valors intrínsecs:

3.415 peces d'or que a pes d'or valen	257.652 pessetes
477 peces d'argent que a pes valen	22.000 pessetes
Total	259.525 pessetes
5. Numismàticament, les valoren en 916.335 pessetes, però rebutgent algunes peces duplicades, com ara les 20 dobles de Pere I, l'unça de Potosí de Lluís I i les peces de 100 pessetes del Govern Provisional i d'Amadeu i, fent un arrodoniment, ofereixen 900.000 pessetes (BDT-5).

Es dedueix que en el text final es deia també que s'haurien de tornar a examinar les peces.

El 23 de juliol del 1926 Carles-Tolrà respon que ja han tingut tres mesos de temps per a veure les peces en l'exposició pública que se n'havia fet al Museu Arqueològic Nacional i insisteix en la seva voluntat de vendre la col·lecció íntegra, parlant ara ja de la xifra total de 1.500.000 pessetes. Demana, en cas alternatiu,

autorització per a vendre la col·lecció a l'estranger. No tenim tampoc el text definitiu d'aquesta carta, però sí l'esborrany fet per López Revillas (BDT-6).

La qüestió degué quedar aturada. Potser per aquest fet, López Revillas, com a apoderat de Carles-Tolrà, escriu al Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts fent-li un resum del procés de les negociacions, incidint en la rebaixa que s'havia fet des de les 2.630.000 pessetes inicials a les 1.500.000 pessetes del moment i assenyalant que a l'estranger els ofereixen 2.500.000 pessetes i insistint en la necessitat que reconsiderin la seva posició a fi d'evitar que una col·lecció tan important hagi d'eixir del país (BDT-7). Això passava ja el 6 d'octubre del 1928, és a dir, més de dos anys després de la darrera comunicació estatal de què tenim notícia. En aquests anys Carles-Tolrà, potser havent ja descartat la cessió, continua adquirint peces soltes.

El mes d'octubre del 1928 sabem que aquesta darrera oferta fou definitivament desestimada i, en conseqüència, es torna a plantejar l'exportació. El president de la Junta Superior del Tesoro Artístico, en aquell temps el conegut arqueòleg, historiador de l'art i numismàtic Manuel Gómez-Moreno, posa les condicions següents per a autoritzar l'exportació:

1. El propietari de la col·lecció haurà de presentar fotografies per triplicat de totes les monedes que s'hauran d'exportar.
2. L'Estat podrà aplicar els drets que li corresponguin per a l'exportació en l'adquisició de peces de la col·lecció que li faltin.

Com que fotografiar 12.143 peces no era pas poca feina, durant els anys 1929-1936 es varen anar complint aquestes peticions, comprensibles, però prou dures, perquè hom es pot preguntar per què volien fotografies de les 8.050 peces que havien rebutjat. Paral·lelament, es degué anar preparant també el catàleg que comentarem després i que probablement havia de servir de pal·liatiu a la ja inevitable dispersió de la col·lecció. El 25 de maig del 1936, Carles-Tolrà indica que ja ha complert tots els requisits que li han exigit per a autoritzar l'exportació i demana el permís definitiu. Poc abans s'havia desplaçat a Madrid un representant de la casa Spink de Londres per veure's amb López Revillas, la qual cosa fa pensar que pogués ésser la destinatària del fons.

El 5 de juny del 1936 Carles-Tolrà fa una autorització a López Revillas perquè aquest pugui recollir la llicència d'exportació, quan aquesta estigui formalitzada.

Finalment, el 8 de juliol del 1936, Gómez-Moreno comunica a Emili Carles-Tolrà que, havent complert, efectivament, tots els requisits, ja pot exportar la col·lecció per l'aduanà d'Algesires, dipositant un xec de 15.000 lliures esterlines que li abona el comprador i pagant els drets a l'Estat segons marca la llei. També diu que per l'import d'aquests drets «no li interessa adquirir cap moneda» (BDT-8).

Com es veu per les dates, aquesta autorització arribava massa tard. Deu dies després, quan potser tot just havia arribat a les mans de Carles-Tolrà, es produïa l'aixecament franquista i la reacció de signe contrari a la zona republicana i Emili Carles-Tolrà i el seu fill Josep Maria es veien obligats a deixar ràpidament el país. La venda no es va poder arribar a materialitzar i la col·lecció va tenir la trista fi que explicarem a l'apartat següent.

ROBATORI I DISPERSIÓ DE LA COL·LECCIÓ

Del que succeí en els primers moments de la Guerra Civil amb la col·lecció ens en parla López Revillas en uns esborranys d'un text exculpatori que degué preparar quan, acabada la guerra i mort Emili Carles-Tolrà, els seus hereus el varen acusar d'haver-se apoderat d'aquest fons numismàtic.

Segons aquests escrits, Emili va deixar dit que la col·lecció quedava a càrrec del seu segon fill, Domènec Maria. Al mateix temps deixava 200.000 pessetes (una xifra molt important a l'època) a un tal Girbau (probablement, un administrador) per a poder cobrir les despeses que es poguessin presentar. Sempre segons López Revillas, Girbau no va donar mai cap d'aquests diners ni a ell ni al fill Domènec durant el temps en què estigueren a Barcelona. A causa d'això es varen haver de vendre monedes de la col·lecció. López Revillas diu també que Domènec es va endur tots els llibres del seu germà Josep Maria i que en va vendre molts a la seva llibreria Babra del carrer Canuda, també per acaptar fons davant les dificultats que, com veurem, es van presentar. Durant el mes d'agost del 1936 López Revillas va vendre monedes que no fossin especialment remarcables, diu que per en càrrec de Domènec. Escriu en aquests papers que no recorda quantes, però sí que la venda donà molts milers de pessetes. La raó d'aquestes vendes, diu, era que Domènec s'havia quedat sol a Barcelona, sense diners ni mitjans de cap mena per a obtenir-los. Això, és clar, no encaixa gaire amb el que deia abans de la venda de llibres del seu germà, però és possible que en aquests esborranys, que són papers solts de textos incomplets, redactés diferents versions.

Entretant Josep Maria, fill d'Emili, trameté a Barcelona un francès perquè anés a casa del seu germà i s'emportés la col·lecció. Sempre segons López Revillas, Domènec decidí no lliurar-la perquè llavors «se quedarían sin medios de ninguna clase para hacer frente a todo lo que pudiera pasar». El francès en qüestió tornà al dia següent per saber quina decisió havien pres, però en veure que una patrulla feia un registre de la llibreria diu que se'n va anar i no el van veure més.

La patrulla va trobar un fons de monedes d'aram i plata que ells ja havien preparat per a presentar-la com si fos la totalitat de la col·lecció Carles-Tolrà, és a dir, com a mesura de protecció per al veritable fons que, com sabem, era sobretot de moneda d'or. Aquell fons, compost només de peces d'aram i argent, fou confiscat

JUNTA SUPERIOR
DEL
TESORO ARTÍSTICO
PRESIDENCIA.

Cumplidos por el solicitante los requisitos exigidos, declarado por esa Sección que no interesa adquirir ninguna moneda y elevada a resolución definitiva del Pleno por exigirlo así la Ley de 13 de mayo de 1933, cuando se trata de ventas cuyo importe exceda de cincuenta mil pesetas, la Junta en su sesión plenaria de 6 del corriente ha ratificado su anterior acuerdo, autorizando a D. Emilio Carles-Tolrà a exportar por la Aduana de Algeciras la colección de referencia, conforme a las fotografías presentadas y previo pago a la Junta de los derechos establecidos por la legislación vigente en el momento de la exportación ».

Lo que cumpliendo el expresado acuerdo tengo la honra de poner en conocimiento de V.d a los efectos consiguientes.

Madrid, 8 de julio de 1.936.

EL PRESIDENTE.

Làmina 5

Encapçalament i part final de la comunicació que Gomez Moreno trameté a Carles-Tolrà autoritzant l'exportació de la col·lecció i indicant que per l'import dels drets a cobrar per l'estat, no li interessa adquirir cap peça de la col·lecció. El subratllat és nostre.

per la Generalitat i, segons López Revillas, que sembla gaudir de la seva agudesia, els diaris de l'època varen publicar que la col·lecció Carles-Tolrà havia estat posada a mans de la Generalitat de Catalunya.

Més endavant Domènec Maria fou detingut per un escamot del POUM. López Revillas diu que li va encomanar llavors que vengués les monedes que calgués per a poder alliberar-lo. Així ho va fer, segons diu, i Domènec va ésser alliberat. Afegeix que varen haver de pagar també molts creditors de Domènec, els quals es varen presentar a la llibreria amb amenaces, i que pagaren moltíssim per a un pasaport, suposem que perquè Domènec pogués, finalment, sortir del país. Es queixa, finalment, que no li pagaren el seu sou.

Es tracta, certament, d'un text exculpatori i, naturalment, cerca culpables per tot, però també hi ha algunes contradiccions perquè en un dels papers diu que la col·lecció «quedó en poder» del fill i en un altre que el fill li va manar que no l'entregués al francès abans mencionat, d'on es dedueix que la tenia ell.

Ja no hi ha més notícies per aquesta banda. Nosaltres sabíem, de fonts angleses probablement provinents del frustrat comprador, que la col·lecció havia estat amagada en un sofà i tramesa a Anglaterra a través de Portugal. El sofà va arribar, certament, a Anglaterra, però a dins no hi havia res. Algú havia robat la col·lecció Carles-Tolrà.

Encara durant la guerra consta que a López Revillas li van ésser confiscades pel jutjat de Berga 1.150 monedes d'unces, mitges unces i altres monedes espanyoles d'or, que li foren abonades en paper moneda del moment al preu facial, per un total de 826 pessetes i 65 cèntims, i un llengot d'or, que li pagaren a 9,15 pessetes el gram, amb un total de 826 pessetes i 65 cèntims (BDT-9). Certament, essent López Revillas comerciant numismàtic, tampoc es pot afirmar que aquestes monedes haguessin d'ésser de Carles-Tolrà i en el cas d'ésser-ho si intentava amagar-les o extreure-les del país per compte propi o dels seus propietaris. Això succeïa l'any 1938.

Un cop acabada la guerra i mort ja el creador de la col·lecció, sabem, com hem dit abans, que els hereus varen denunciar López Revillas com a presumpte autor del robatori de la col·lecció reclamant-li un total de 80.000 lliures esterlines. L'any 1943, però, es declarava el sobreseïment de la causa, cosa que es ratificava definitivament l'any 1945, perquè no s'havia «justificado debidamente la perpetración del delito» (BDT-10). D'altra banda, però, el fill gran, Josep Maria, el 22 de desembre de 1943, lliurava a López Revillas un escrit exculpatori en el qual manifestava que allò que López Revillas havia tornat és el que, segons tradició familiar, constituïa la col·lecció del seu pare Emili (BDT-11). Tot plegat sembla el resultat d'un acord. No és tasca nostra esbrinar aquesta qüestió, però fa pensar, el fet que López Revillas tingués comissió en les importacions de cotó, segons consta en un document del 1953 (BDT-12).

L'any 1980, en un acte públic a Barcelona, en el qual Xavier Calicó i Rebull rememorava les grans col·leccions numismàtiques del passat, en el torn d'intervencions, li vaig preguntar què havia succeït amb la col·lecció Carles-Tolrà, de la qual llavors, és clar, només sabia que havia estat robada. Aquest fet m'havia causat una certa preocupació perquè m'havia adonat que a la col·lecció de Banca Catalana, de la qual era llavors conservador, hi havia dues monedes que, segons es veia en el catàleg, havien estat d'aquella col·lecció.

Xavier Calicó explicà que, efectivament, la col·lecció havia estat robada durant la guerra i que l'autor del fet, que certament no va pas anomenar, va vendre peces a molts comerciants europeus que les varen adquirir de bona fe. Davant la difícil situació creada quan es va descobrir el robatori, l'Associació Internacional de Numismàtics Professionals arribà a un acord amb els hereus d'Emili Carles-Tolrà amb una indemnització que tancava l'afer.

Aquest fou, doncs, el darrer episodi d'aquesta tortuosa història.

L'EDICIÓ DEL CATÀLEG

L'únic aspecte positiu de tota la història que hem explicat és que el sector més interessant per a nosaltres d'aquella importantíssima col·lecció fou publicat en forma de catàleg, amb una gran qualitat de les il·lustracions.

És probable que Emili Carles-Tolrà es decidís a fer-ho davant la tossuda negativa de l'Estat d'adquirir la col·lecció i l'evidència de la seva propera dispersió. D'altra banda, l'exigència de l'Estat d'haver de donar un inventari fotogràfic exhaustiu del conjunt es podia prendre com a base per a la preparació d'un catàleg.

L'edició es va portar a terme amb un gran desig de perfecció i una clara voluntat de difondre'l. L'impressor va haver de crear centenars de tipus d'impremta especials per a poder fer la transcripció de les lletres ibèriques i púniques i de molts signes especials que no existien entre els tipus habituals. Els papers de las proves revelen en tots els detalls aquest desig de perfecció.

En un primer moment, Carles-Tolrà el volia editar a França i en llengua francesa, per bé que ja havia decidit que les làmines es farien aquí. Finalment, però, l'edità i imprimí totalment a Catalunya. En confià la realització al prestigiós impressor Bas, de primer instal·lat a Esparraguera i després a Igualada. Ens ha arribat un contracte d'edició que no porta data i en el qual Carles-Tolrà i Bas acorden imprimir l'obra en edició en castellà i anglès, reproduint 3.600 monedes. Això ens demostra que es tractava només del primer volum. Es preveia un cost total de 55.455 pessetes, de les quals Carles-Tolrà n'avançava 13.863. En el contracte es parla de només dos-cent cinquanta exemplars, però després se'n projectaren de fer més (BDT-13).

124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124
 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124
 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124 124
 124 124 124 124 124 124 124 124

125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125
 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125
 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125
 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125 125

126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126
 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126
 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126
 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126 126

127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127
 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127
 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127
 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127
 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127 127

128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128
 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128
 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128
 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128 128
 128 128 128 128 128 128 128 128

129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129
 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129
 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129
 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129 129
 129 129 129 129 129 129 129 129

130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130
 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130
 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130 130

Làmina 6

Tipus especials de tipografia, entre molts d'altres d'altres d'especials creats per l'impressor Pere Bas per a l'impressió del llibre. Els que reproduïm corresponen a les llegendes de la família punica.

Pere Bas i Vich, que a la postguerra va editar luxosament altres llibres de numismàtica,⁸ va posar tot el seu saber per fer una edició curosa i ben acabada, tot i que sembla que va patir força per a tirar-la endavant. En les proves del pròleg, escrit per López Revillas, aquest afegeix o bé modifica paràgrafs de fins a mitja pàgina. En una carta que Bas li dirigeix li adverteix: «Fijese BIEN en las correcciones y compare con el original. No me venga después con protestas». Un to que demostra les dificultats que trobava.

El projecte final de l'obra era que tingués cinc volums, però la desaparició de la col·lecció i els entrebancs de la guerra deixaren el catàleg en un únic primer volum, dividit en dues parts: la de text i la de les làmines, que s'enquadraren per separat. S'arribaren a imprimir uns pocs exemplars en edició de luxe i un nombre indeterminat però no gaire llarg en edició cuidada, però no tan luxosa. El fet és que l'obra no s'arribà a completar amb normalitat i restaren a la impremta piles de paquets de làmines que no es varen arribar a enquadrar. L'impressor es queixava anys més tard de les pèrdues que hi havia tingut en tot plegat.

Es féu una àmplia promoció del llibre en els darrers mesos de l'any 1935 i des de la llibreria Babra de Barcelona, que actuava com a editora. En aquell moment es preveia encara una obra en només quatre volums, el darrer dels quals amb els índexs. Cada volum havia de tenir la part de text i les làmines separatament. En els butlletins de presubscripció es preveia l'aparició del primer volum per al mes de novembre del 1935, el segon el desembre, el tercer el gener del 1936 i el quart el març d'aquell mateix any. De fet, ja sabem que el 18 de juliol del 1936 només era a punt de sortir el primer volum, la qual cosa demostra que, com sol succeir en obres de tanta envergadura, s'havia pecat d'optimisme.

Llavors ja s'anunciava un tiratge de cent exemplars en paper de fil Guarro fet a mà i amb filigrana i quatre-cents exemplars numerats i fets amb paper plantin. Com hem dit, els exemplars que arribaren a port varen ésser molt pocs, tot i que n'hi ha de les dues tirades previstes. Encara fa uns anys se'n pogueren reconstruir una trentena d'exemplars, a partir dels paquets de làmines que havien restat, completant la part de text amb reprografia. Els editors distribuïren també quaderns de mostra, amb la portada, dues planes de catàleg i dues làmines, a fi que hom es pogués fer càrrec de la qualitat i les característiques del llibre. També es projectaren i s'arribaren a imprimir algunes postals que reproduïen algunes de les monedes més importants.

La difusió no fou, doncs, tal com l'havia imaginat Emili Carles-Tolrà, però almenys els exemplars que s'han salvat ens han deixat testimoni d'aquella gran col·lecció numismàtica.

8. Un dels llibres que edità fou Giulio BERNI, *Numismática de los papas españoles*, Barcelona, 1948, en edició numerada de tres-cents exemplars en paper Guarro.

CONCLUSIÓ

És ben clar que sabem ara moltes més coses de la col·lecció Carles-Tolrà, però romanen encara alguns punts obscurs.

Ja hem dit que la decisió del propietari de cedir a un preu mòdic la col·lecció responia, ben segur, a una actitud generosa, però ens manquen elements per a poder entendre plenament les seves motivacions.

Pel que fa a l'actuació estatal, es fa difícil d'entendre que, per una diferència de 600.000 pessetes que tenia com a contrapartida més de vuit mil monedes amb peces gregues, romanes i bizantines, moltes d'or, deixés perdre lamentablement l'ocasió d'enriquir significativament els monetaris públics, especialment quan veiem la gran quantitat de peces úniques o raríssimes que se li oferien.

Més incomprendible encara és que l'Estat no exercís el seu dret de compra, invertint l'import dels drets amb l'adquisició de les peces més importants. Preferiren fer el petit «negoci» d'ingressar uns diners? Fou potser, mirant-ho de la manera més positiva, un «pacte de cavallers» per a no desmembrar la col·lecció? Això seria un possible descàrrec, però pensem que Gómez-Moreno, que sabia prou bé de què s'estava parlant, tenia el deure indefugible de posar per davant els interessos públics, cosa que certament no va fer.

Restava, com hem dit, el consol del catàleg, però, una vegada més, l'esforç ingent i altruista d'un col·leccionista no va saber ésser comprès ni posat en valor per l'Administració.

APÈNDIX DOCUMENTAL

I

Madrid, 24 gener 1925

Carles-Tolrà ofereix la col·lecció a l'Estat, indicant com a destí el Museu Arqueològic i dipositant la col·lecció a Madrid a fi que pugui ésser examinada i suggerint que es faci una exposició i que la peritin experts numismàtics del Museu o bé de l'Acadèmia de la Història.

Me he decidido a ofrecerla al Estado Español sin miras lucrativas de ninguna clase [...] [por] la suma de dos millones seiscientas treinta mil pesetas. Esta colección iría a enriquecer nuestro Museo Arqueológico, actualmente empobrecido y sería la admiración de propios y extraños (Arxiu BD, doc. T-1).

Làmina 7

Una de les postals que, complementàriament al llibre, imprimí també Pere Bas per a Carles-Tolrà.
S'hi reproduïen les peces més remarcables de la col·lecció.

2

Madrid, 3 abril 1925

Les monedes són ara ja exposades al Museu Arqueològic. Expressa la seva negativa a desmembrar la col·lecció. Diu que pot demostrar que té ofertes de l'estranger superiors a la xifra que demana i accepta que la valorin experts estatals.

Sometido siempre a la rectitud de conciencia y sano juicio de V. E. pongo en sus manos el señalamiento de lo que debe desembolsar el Estado [...] (Arxiu BD, doc. T-2).

3

Madrid, 3 novembre 1925

Es transcriu l'informe emès per la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos sobre la col·lecció i abans de pronunciar-se demanen explicacions sobre la seva procedència.

[...] antes de dictaminar sobre la importancia de la colección, procede se explique por el poseedor de dichos ejemplares numismáticos la procedencia de los mismos por si el Estado tuviera algun derecho de preferencia (Arxiu BD, doc. T-3).

4

Madrid, s/d (vers desembre 1925)

Esborrany de López Revillas amb detalls sobre l'origen dels fons.

La historia de esta colección está hecha en la Memoria que acompañaba a la instancia presentada en este ministerio en (24 de enero de 1925) (Arxiu BD, doc. T-4).

5

Madrid, s/d (vers juny 1926)

Original a mà del nou informe sobre la conveniència de l'adquisició on s'insisteix en la voluntat de adquirir-ne només una part. Comença així:

Se insiste en lo esencial de nuestro informe dado en 10 de marzo respecto a la improcedencia de adquirir para este Museo las series de la colección propuesta cuyas similares abundan en el mismo [...] (Arxiu BD, doc. T-5).

6

Madrid, 10 juny 1925

Esborrany a mà amb lletra que sembla de Carles-Tolrà denegant un nou examen i insistint en no desglossar la col·lecció.

No estima necesario que sea examinado nuevamente el monetario, puesto que los pe-
ritos del Museo han tenido tiempo sobrado de hacerlo durante los tres meses que ha esta-
do depositado en dicho Museo. Asimismo el que suscribe tiene el honor de poner en cono-
cimiento de V. E. que no está conforme con desglosar la colección [...] (Arxiu BD, doc.
T-6).

7

Madrid, 6 octubre 1928

*Carta de López Revillas en nom de Carles-Tolrà recopilant les negociacions ante-
riors, indicant que els ofereixen 2.500.000 pessetes a l'estranger i que ells ara només de-
manen 1.500.000 pessetes i manifestant que seria una llàstima que el fons hagués de sor-
tir del país.*

El gobierno Español dispuso que la citada colección se exhibiera en el Museo Arqueo-
lógico y allí fue detenidamente admirada por S.S. M.M. los Reyes y días después también
lo fue por el entonces Presidente interino del Gobierno Excmo. Sr. Marqués de Magaz
(Arxiu BD, doc. T-7).

8

Madrid, 8 juliol 1936

*M. Gómez-Moreno explica la petició d'exportació que havia fet Carles-Tolrà, les con-
dicions que se li havien imposat i diu que ja les ha complert. Per tant, dona l'autorització,
sense retenir cap peça.*

Cumplidos por el solicitante los requisitos exigidos, declarado por esta Sección que no interesa adquirir ninguna moneda y elevada a resolución definitiva el Pleno por exigirlo así la Ley de 13 de mayo de 1933, cuando se trata de ventas cuyo importe exceda de cincuenta mil pesetas, la Junta en sesión plenaria del 6 del corriente ha ratificado su anterior acuerdo, autorizando la Aduana de Algeciras la colección de referencia, conforme a las fotografías presentadas y previo pago a la Junta de los derechos establecidos por la legislación vigente en el momento de la exportación. Lo que cumpliendo al expresado acuerdo tengo la honra de poner en conocimiento de Ud. a los efectos consiguientes. Madrid, 8 de julio de 1936. EL PRESIDENTE. M. Gómez Moreno (Arxiu BD, doc. T-8).

9

Berga, 23 abril 1938

Ordre d'incautació d'unes monedes i un llengot d'or a López Revillas.

«sumario n. 3 de 1938 procedente del Tribunal de Urgencia incoado por atesoramiento de moneda contra Antonio López y López Revillas». «Detalle del ingreso monedas oro: en monedas de oro españolas, onzas, medias onzas y diversas pesetas oro, 1150. Total 1.150». «Ha librado en esta Tesorería un lingote de oro... del cual el precio de 9,15 pesetas el gramo es de pesetas papel 826 pesetas con 65 céntimos.» (Arxiu BD, doc. T-9).

10

Barcelona, 22 gener 1945

Certificació del sobreseïment provisional de la causa seguida per estafa contra Antonio López y López-Revillas.

[...] denunciado por D. José M.ª Trias de Bes y D. José Girbau Homet, como contadores partidores de la herencia de don Emilio Carles Tolrà, marqués de Castellar, que entre los bienes que debieron venir a formar parte del caudal relicto figuraba una colección de monedas antiguas, cuyo valor pudiera calcularse en unas 80.000 libras esterlinas, la cual en los primeros tiempos del Movimiento revolucionario con que se significó en Catalunya la Cruzada de Liberación, había entregado a D. Antonio López y López Revillas y escondido por este en la Librería «Babra» sita en la calle de Canuda de esta ciudad, de acuerdo con un tal Monje, empleado de la misma sin que sobre el ulterior destino de dicho monetario hubiese dado explicación satisfactoria el referido Sr. López [...] a pesar de las diligencias sumariales practicadas no se ha justificado debidamente la perpetración del delito [...] dicto auto de sobreseimiento provisional [...] (Arxiu BD, doc. T-10).

11

Barcelona, 22 desembre 1943

Exculpació del fill gran de Carles-Tolrà.

Declaro que, por informaciones familiares, la parte de la colección de monedas de mi padre (q.e.p.d.) entregada por D. Antonio López, es la única que él conservaba en su poder. Por lo que desisto de toda acción contra él. Signa José M. Carles-Tolrà (Arxiu BD, doc. T-11).

12

Barcelona, 22 maig 1953

Compromís de pagament de comissió a Antonio López y López.

Por la presente me comprometo a entregar a D. Antonio López y López la cantidad de pesetas una con cincuenta céntimos en concepto de comisión y gastos sobre cada Kg de algodón Brasil 4 que se entregue por mi indicación a diversos industriales y cual algodón será entregado al precio de cincuenta y cinco pesetas, aduana incluida [...] (Arxiu BD, doc. T-12).

13

Esparraguera, sense data

Contracte d'edició del primer volum de la catalogació de la col·lecció.

Que la casa Gràfiques Vich d'Esparraguera es compromet a editar l'obra convinguda en la forma següent: ...suposant 3.600 monedes... son 230 els exemplars en espanyol, que son 31 plecs [...] (Arxiu BD, doc. T-13).

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2003

Donarem compte de les activitats desenvolupades per la nostra Societat durant aquest any.

PRESENTACIÓ DE PUBLICACIONS

El dia 20 de març es presentà al Museu d'Art i Història de Reus el llibre *La seca del Principat de Catalunya 1809-1814*, l'autor del qual és el senyor Xavier Sanahuja. El llibre fou editat per l'Institut Municipal de Museus de Reus, amb la col·laboració de la SCEN. Al mateix temps s'inaugurà una exposició de monedes de la seca del Principat de Catalunya.

El dia 27 de maig, en un acte conjunt organitzat per la nostra Societat i la Societat Catalana d'Economia, que presidí l'Honorable Sr. Josep Laporte, president de l'IEC, es féu la presentació del llibre *La seca del Principat de Catalunya*, a la seu de l'IEC. El senyor Francesc Cabana (SCE) féu la presentació de l'obra i fou contestat per l'autor. Durant aquest acte intervingueren també el senyor Pere Puig, president de la SCE, i el senyor Miquel Crusafont, president de la SCEN, que coincidiren a remarcar les possibilitats de col·laboració científica de les dues entitats, ja que en determinats àmbits de recerca les especialitats es complementen.

També es presentà el volum 32 d'*Acta Numismàtica* (2002). Les dues publicacions presentades foren distribuïdes a tots els assistents a l'acte.

A l'inici del curs 2003-2004, dia 19 de novembre, la SCEN presentà el llibre de L. Villaronga *La plata emporitana de la II Guerra Púnica, final del segle III aC*. Amb aquesta obra es clou la sèrie de cinc llibres en els quals l'autor ha tractat de manera exhaustiva de les emissions de moneda de plata de les seques d'Empú-

ries i Roses a l'antiguitat. La presentació fou a càrrec del doctor Josep M. Nolla, de la Universitat de Girona.

CONFERÈNCIES, CONGRESSOS I CURSOS

El dia 10 d'abril se celebrà al Museu de Reus una conferència sobre la seca de Catalunya, a càrrec del senyor X. Sanahuja, en el marc dels actes entorn de l'exposició i del llibre editat sobre l'esmentat taller monetari, en els quals la SCEN ha col·laborat.

El mes de maig el president, M. Crusafont, féu una comunicació en el curs d'una de les reunions de la Secció Històrico-Arqueològica per informar de la situació del banc de dades de moneda catalana.

Dels dies 31 de setembre al 4 d'octubre, se celebrà a Andorra el col·loqui «Circulació de mercaderies i xarxes comercials dels Pirineus, segles XIII-XIX», organitzat per la Universitat de Tolosa II-Le Mirail i el Ministeri de Cultura del Govern d'Andorra, en el qual participà la nostra entitat amb la col·laboració «Fluxos monetaris a través del Pirineu», de M. Crusafont i A. M. Balaguer.

A la tardor aparegueren les actes del XI Congreso Nacional de Numismática, celebrat a Saragossa l'octubre del 2002, en el qual la SCEN havia participat amb aportacions de L. Villaronga, X. Sanahuja, M. Crusafont i A. M. Balaguer.

Del 15 al 18 de desembre se celebrà el V Congrés d'Història Moderna de Catalunya, organitzat per la Universitat de Barcelona. La ponència corresponent a la història de la moneda fou encomanada a M. Crusafont i Sabater, amb el títol «Problemes monetaris i solucions descentralitzades».

A finals d'any va aparèixer el volum IV de l'obra *El Modernisme*, que dirigeix Francesc Fontbona, d'Edicions l'Isard; la SCEN hi participà realitzant l'apartat dedicat a la medallística del Modernisme, amb textos de M. Crusafont i Sabater.

També aquest curs hi ha hagut una important col·laboració amb estudiosos europeus, italians i anglesos, entorn de la descoberta i l'estudi d'una moneda d'or de Carlemany, de Ravenna, fins ara desconeguda. Un estudiós sard, el doctor Enrico Piras, que manté contacte habitual amb la SCEN per qüestions científiques, féu una consulta referent a aquesta peça, de la qual acabava de tenir coneixement. El doctor M. Crusafont estudià detingudament el tema i elaborà un article que el doctor Marcus Phillips, del consell de redacció de *Numismatic Chronicle*, s'interessà per publicar en aquest prestigiós anuari. També el doctor E. Arslan, director de la Civiche Racolte Numismatiche de Milà i membre d'honor de la SCEN, s'interessà per la descoberta d'aquesta nova peça carolíngia i en remarcà la importància en correspondència sostinguda amb M. Crusafont.

PREMIS I GUARDONS

La SCEN ha proposat el llibre de M. Crusafont *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors* per al Premi Catalunya d'Economia que convoca enguany la SCE.

La Société Française de Numismatique ha atorgat al president de la nostra Societat la seva distinció més alta, el Jeton de Vermeil, segons acord d'un tribunal format pels tres darrers presidents d'aquella entitat. El lliurament del guardó, en una de les sessions científiques de la prestigiosa societat francesa, tindrà lloc el 2004.

BANC DE DADES DE MONEDA CATALANA

En relació amb el banc de dades, s'han dut a terme una sèrie d'actuacions, com ara fotografar i documentar les medalles catalanes d'una important col·lecció privada.

També s'ha treballat en el fons d'arxiu i d'encunys, procedent dels artistes i joiers Masriera, que conserva la firma Bagués, juntament amb el seu fons. En aquesta tasca el banc de dades de moneda catalana ha col·laborat amb Isabel Marín, que té en preparació un estudi sobre la producció medallística de l'escultor Eusebi Arnau.

S'ha facilitat la fotografia d'una medalla d'Alfons XII a la senyora Pilar Vélez, del Museu Marès, per a l'exposició «Les joies dels Masriera», que ha realitzat la Caixa d'Estalvis de Girona.

En el curs d'aquestes i d'altres recerques dutes a terme enguany en fons medallístics s'han descobert tres noves medalles de l'IEC, que augmenten les que fins ara coneixiem i que varem presentar en dos articles publicats a *Acta Numismàtica*, núm. 31 (2001) i núm. 33 (2003).

ATENCIÓ A CONSULTES

Durant aquest any s'han atès també un gran nombre de consultes. N'esmentarem les més destacades, especialment les que han generat algun tipus d'informe per escrit.

El senyor P. Didier, arqueòleg, ens adreçà una consulta sobre la identificació d'una moneda musulmana del califat de Còrdova, que fou atesa per A. Bofarull.

El senyor J. Verdejo Sitges ens informava, des d'Avilés, de diferents medalles catalanes i demanava aclariments sobre un gitó.

El senyor J. Bénézet, de la Catalunya Nord, posà a la nostra consideració l'estudi que havia fet sobre una moneda inèdita del comtat d'Empúries. També féu unes altres consultes, com és ara la referent a una pellofa inèdita de l'abadia de Santa Maria d'Arles (Vallespir).

El senyor J. Boada Salom, de Mallorca, s'interessava per bibliografia referent a la història de la moneda mallorquina i també sobre els ploms emesos en aquella illa.

El senyor E. Piras, de Sardenya, féu una consulta sobre la interpretació d'alguns esments monetaris en documents dels segles XV-XVII.

El senyor A. Vidal, de Mallorca, ha demanat l'estudi d'unes monedes mallorquines del segle XVIII per tal de determinar-ne l'autenticitat, pensant en una eventual publicació.

També el senyor Gili ha fet diverses consultes referents a la classificació de monedes catalanes, especialment les locals.

S'han atès igualment diferents consultes bibliogràfiques i també de documentació de diverses peces que ens ha adreçat, especialment, la firma Aureo, així com d'altres procedents de les firmes X. F. Calicó o bé M. Hervera. També les consultes habituals del Departament de Monedes i Medalles del Museu Fitzwilliam de Cambridge, amb el qual es manté una col·laboració continuada.

A. M. B.

Les monedes de Tarragona¹ (addenda cinquena)

JAUME BENAGES

Novament, aquesta addenda, comprèn quasi tots els períodes del monetari tarragoní, és a dir, el romà republicà o ibèric, romà imperial, visigot, modern i contemporani.

Dels cinc exemplars del període romà republicà, en destacarem el primer, ja que ens trobem davant d'un exemplar desconegut per nosaltres; els dos següents, un semis i un as, són variants d'encuny i estil; li segueix un as incús i un semis en diferent posició de llegenda que els ja publicats.

Dintre de les monedes que porten contramarca d'aquest període, hi tenim un as del símbol ferro de llança contramarcant amb punxó circular i un as del símbol casc amb contramarca de la lletra ibèrica GI.

Disset noves peces ampliaran l'apartat romà imperial: d'August un quadrant, de Galba tres auris i cinc denaris, i de Vitel·li tres auris, dos denaris i tres asos.

Del període visigot tenim cinc nous trients: un de Sisebut, dos de Recesvint, un de Vamba i un d'Egica i Vítiza.

Una pellofa de la seu tarragonina, falsa d'època, del període medieval modern.

I per finalitzar i dintre de l'època contemporània, tres duros de punxons del 1809 i una peça de dos rals del 1810, amb diferències prou notables.

PERÍODE ROMÀ REPUBLICÀ AMB LLEGENDA IBÈRICA

S/N²

Ens trobem davant d'una peça que trenca esquemes, ja que de moment no tenim manera de trobar un lloc de situació, dintre de

1. Jaume BENAGES, *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994.

2. Arxiu de l'autor.

las diverses emissions normals de la nostra seca. Segurament, fou encunyada a principis del segle II aC, si tenim en compte la lletra Ke de forma antiga. L'anvers de la moneda ens presenta un cap de Roma de bon estil, i creiem interpretar el signe V al darrere, a pesar del forat. Aquesta circumstància ens portaria a pensar en un quinari, la qual cosa no pot ésser perquè aquestes monedes són d'argent i la nostra és clarament de bronze. D'altra banda, aquesta peça és de poc gruix i no s'hi assembla en aquest aspecte en els divisors de l'època.

El seu pes de 0,94 g també ens fa pensar que podria ésser una imitació de quinari, de diferents característiques que el que ja vàrem publicar en el nostre corpus, de pes similar, 0,92 g.

El revers, clarament de tipologia de Kese, amb el genet amb palma a la mà i llegenda al dessota.

El forat de la moneda és normal, ja que moltes de les monedes de petites dimensions i pes presenten aquesta circumstància, segurament per controlar-les a través d'un fil.

- Núm. 86 var. 1 Semis,³ del signe TU, de les emissions de llegenda Kese amb Ke moderna, que aportem per la variant d'encuny remarcada en el seu anvers, per la grandària del cap i del signe.
- Núm. 88 var. 2 As,⁴ del signe KU, també dintre dels símbols epigràfics, de les emissions de llegenda amb Ke moderna, del qual remarcuem un cap de diferent estil i la manca de mantell al coll.
- Núm. 91 var. 3 As,⁵ dels signes I.L. al darrere del cap i S al davant i que presenta el seu revers incús.
- Núm. 101 var. 2 Semis,⁶ del signe TE, de les emissions de llegenda amb Ke moderna, amb la variant de situació de la llegenda Kesse, dintre de les potes del cavall. El núm. 101 del nostre corpus⁷ recull la posició de llegenda següent: Ke (pota) ES (pota) i SE. La variant 1 és amb una lletra menys; resultant Ke (pota) ES (pota) i E. Aquesta nova moneda varia la posició d'aquesta manera; Ke (pota) ESS (pota) i E.

3. Arxiu de l'autor.

4. Arxiu de l'autor.

5. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 22, subhasta 3-3-2004.

6. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 494, subhasta 7-3-2001.

7. Jaume BENAGES, *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994, p.166.

S/N

86.1

88.2

91.3

101.2

38

55.1

10.1

2-A

8-A

9

19-A

Contramarques*Punxó circular*

Inventari núm. 38 As,⁸ del símbol ferro de llança, amb contramarca de punxó circular, prop de l'orella del cap de l'anvers.

Signe ibèric GI

Inventari núm. 55-1 As,⁹ del símbol casc, que presenta en el revers una contramarca a la gropa del cavall de la lletra ibèrica GI, fins al moment desconegut.

PERÍODE ROMÀ**August (27 aC-14 dC)**

Núm. 10 var. 1 Quadrant,¹⁰ que presenta la variant a l'anvers d'un brau aturat sobre línia i amb CVT al dessorre, quan el que recollirem en el nostre corpus era sense línia.

Galba (68-69 dC)

Núm. 2-A Denari¹¹ de Galba, amb el cap llorejat a la dreta i llegenda GALBA IMP, a l'anvers, i amb la variant nova de BONI EVENT, en comptes de BONE EVENT, al revers.

Núm. 8-A Denari¹² de Galba, amb el cap llorejat a la dreta i llegenda GALBA IMP, a l'anvers, amb la llegenda de revers de la sèrie de DIVA AVGVSTA, en aquest cas reduït a DIVA AVG.

Núm. 9 Denari¹³ de Galba, amb el cap llorejat a l'esquerra i llegenda GALBA IMP a l'anvers, també de la sèrie de DIVA AVGVSTA al revers, que ja publicàrem en el nostre corpus

8. Arxiu de l'autor.

9. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 4259, subhasta 30-10-2002.

10. Arxiu de l'autor.

11. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 1083, subhasta 9-4-2003.

12. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 16, subhasta 28-5-2003.

13. Jesús VICO, SA, Madrid, lot núm. 241, subhasta 13-11-2003.

amb el mateix número; ara volem matisar la posició de la llegenda Galba, a més de aportar-hi el document gràfic que allí no vàrem recollir.

- Núm. 19-A Auri¹⁴ de Galba, de la sèrie que presenta a l'anvers l'emperador a cavall, galopant, a la dreta, i el revers d'Hispania. Aquesta peça, fins avui desconeguda, només la coneixíem en forma de denari, tal com vàrem recollir en el núm. 20 del nostre corpus.
- Núm. 21 var. 2 Denari¹⁵ de Galba, de la sèrie de l'emperador a cavall, galopant, a l'esquerra, i amb el revers d'Hispania, que presenta tant a l'anvers com al revers diferent posició i direcció de les llegendes, respecte al núm. 21 i 21.1, que ja publicàrem en el nostre corpus.
- Núm. 21-A Denari¹⁶ de Galba, de la sèrie de l'emperador a cavall, galopant, a l'esquerra, i amb el revers d'Hispania, que presenta una nova lectura a l'anvers amb SER GALBA IMP.
- Núm. 45-A Auri¹⁷ de Galba, amb el revers de ROMA RENASC; només coneixíem el denari, que ja vàrem descriure amb el núm. 46 del nostre corpus, amb les mateixes característiques.
- Núm. 50-A Auri¹⁸ de Galba, amb el revers de ROMA RENASCENS; només coneixíem el denari, que ja vàrem publicar amb el núm. 51 del nostre corpus, amb les mateixes característiques.

Vitel·li (69 dC)

- Núm. 17-A Auri¹⁹ de Vitel·li, amb l'anvers característic de llegenda A VITELLIVS IMP GERMAN, i amb el cap mirant a l'esque-

14. Numismatica Ars Classica, AG, Zurich (Suïssa), lot núm. 38, p. 21, subhasta 5-12-2002.

15. Baldwin's Auctions (Londres), lot núm. 134, subhasta 6/7-5-2003.

16. Col·lecció particular.

17. Münzen & Medaillen Deutschland GMBH, Stuttgart, lot núm. 90, subhasta 16-4-2004.

18. Münzen & Medaillen, AG, Basel (Suïssa), lot núm. 116, subhasta 16-12-2003.

19. Numismatica Ars Classica, AG, Zurich (Suïssa), lot núm. 403, subhasta 25-6-2003.

X. CALICÓ, *Los Aureos romanos*, Barcelona, 2001, núm. 551 (mateix exemplar).

rra, però que presenta la llegenda CONSENSVS HISPANIARVM, totalment nova.

- Núm. 22 var. 1 Denari²⁰ de Vitel·li. El núm. 22 del nostre corpus recull un denari de la sèrie de FIDES EXERCITVVM, amb les dues últimes lletres nexades, i exactament com el present, però aquell ens mostrava un bust que s'assemblava més aviat a Galba que a Vitel·li. El que avui presentem és, sens dubte, un retrat de Vitel·li.
- Núm. 40-A var. 1 Denari²¹ de Viteli, de la sèrie VICTORIA AVGVSTI, el qual presenta la variant sense palma a la punta del bust, del que ja publicàrem,²² amb les mateixes característiques, o sigui, bust de l'emperador a la dreta i llegendes en la mateixa direcció.
- Núm. 44 Auri²³ de Vitel·li, amb el revers de VICTORIA IMP GERMANICI, que ja publicàrem en el nostre corpus amb el mateix número d'ordre i del qual ens mancava el testimoni gràfic que avui recollim.
- Núm. 44-A Auri²⁴ de Vitel·li, amb el revers de VICTORIA IMP GERMANICI, que presenta en l'anvers la llegenda A VITELLIVS IMP GERMAN, en comptes de l'acabament GERMANICVS, del ja publicat.
- Núm. 46 var. 1 As²⁵ de Vitel·li, amb el revers de CONSENSVS EXERCITVVM, que presenta la novetat de no incloure les sigles S-C al revers, entre la figura de Mart amb casc, avançant a l'esquerra, tal com recull el que figura en el nostre corpus amb el núm. 46.
- Núm. 50 var. 1 As²⁶ de Vitel·li, amb el revers de LIBERTAS RESTITVTA, que presenta la variant de no incloure les sigles S-C al revers, entre la figura dreta de la Llibertat, tal com recull el que figura en el nostre corpus amb el núm. 50.

20. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 1085, subhasta 9-4-2003.

21. Col·lecció particular.

22. Jaume BENAGES, *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994, p. 206, núm. 22.

23. Münzen & Medaillen, AG, Basel (Suïssa), lot núm. 121, subhasta 16-12-2003.

24. Gorny & Mosch, Munic, lot núm. 494, p. 109, subhasta 14-10-2002.

25. Numismatica Ars Classica, AG, Zuric (Suïssa), lot núm. 1824, subhasta 26-6-2003.

26. Col·lecció particular.

21.2

21-A

45-A

50-A

17-A

22-1

40-A

44

44-A

46.1

50.1

52.1

- Núm. 52 var. 1 As²⁷ de Vitel·li, amb el revers de ROMA RENASCEN S i S-C entre la figura de Roma vestida de militar, que presenta diferents direccions de llegenda respecte al ja publicat amb el núm. 52.

PERÍODE VISIGOT

Sisebut (612-621)

- Núm. 7 var. 1 Trient²⁸ de Sisebut, del tipus II de la llegenda del revers que comença amb CoIV, que presenta una varietat d'encuny respecte al ja publicat amb el núm. 7, ja que aquest duu un punt en el final de la llegenda del revers.

Recesvint (649-672)

- Núm. 2 var. 1 Trient²⁹ de Recesvint, del tipus I, del revers de creu damunt de tres grades, en el qual observem la P de Pivs, amb un traç diferent al ja publicat amb el núm. 2 del nostre corpus.
- Núm. 8-A Trient³⁰ de Recesvint, del tipus I, del revers de creu damunt de tres grades, i que es diferencia del que vàrem publicar amb el núm. 8, perquè aquest no porta els dos punts al final del nom del rei.

Vamba (672-680)

- Núm. 1-A Trient³¹ de Vamba, del tipus I, de la llegenda del revers acabada en palma, a més a més de la llegenda de l'anvers acabada en R i dos punts; podem veure en aquesta peça l'originalitat del bust, totalment nou comparat als coneguts fins ara.

27. Arxiu de l'autor.

28. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 2348, subhasta 30-10-2002.

29. Aureo, SA, Barcelona, lot núm. 1176, subhasta 3-3-2004.

30. Numismatica Ars Classica, AG, Zuric (Suïssa), lot núm. 777, subhasta 25-6-2003.

31. Numismatica Ars Classica, AG, Zuric (Suïssa), lot núm 781, subhasta 25-6-2003.

7.1

2.1

8-A

1-A

S/N

5-F

2.1-F

4

12.2-A

7.1-F

Egica i Vítiza (698-702)

S/N Trient³² d'Egica i Vítiza, totalment desconegut, tant pel que fa a les llegendes, la tipologia dels bustos afrontats de l'anvers, així com al monograma de Tàrraco del revers; aquest presenta una lletra més que les encunyacions conegudes fins ara.

PERÍODE MODERN I CONTEMPORANI**Pellofes**

Núm. 5-F Pellofa,³³ de la seu tarragonina, com la núm. 5 del catàleg, que recull una Tau superada de dos punts entre P i roc heràldic, però falsa d'època i encunyada en coure, en comptes de llautó.

Ferran VII (1808-1833)

Núm. 2-1. F 5 pessetes. 1809.³⁴ Exemplar del tipus 2.1 del nostre inventari, però fals d'època amb encunyació de ferro.

Núm. 4 5 pessetes. 1809.³⁵ Exemplar del tipus 4 del nostre inventari i que presenta com a varietat la doble encunyació del núm. 5, que dóna la sensació de 55 ptes., en comptes de 5 ptes.

Núm. 7 var. 1. F 5 pessetes. 1809.³⁶ Exemplar del tipus 7 var. 1 del nostre inventari, però fals d'època, amb encunyació de coure.

Núm. 12 var. 2-A 2 rals de 1810.³⁷ Aquesta moneda presenta com a varietat d'encuny el fet de portar un punt al darrere de la G del final de llegenda de l'anvers.

32. Arxiu de l'autor.

33. Arxiu de l'autor.

34. Arxiu de l'autor.

35. Arxiu de l'autor.

36. Jesús VICO, SA, Madrid, lot núm. 1162, subhasta 3-10-2002.

37. Numismàtica Sabadell, SCP, lot núm. 976, subhasta 17-1-2004.

CATÀLEG

Període romà republicà amb llegenda ibèrica

S/N ¿Quinari?. AE.

a/ Cap de Roma a la dreta; al darrere ¿V?

r/ Genet a la dreta amb palma a la mà, al dessota llegenda < S V .

Pes: 0,94 g Ø 13,5 mm Encuny 12.

86-1. Semis. AE.

a/ Cap d'home a la dreta; mantell al coll amb fibula, al darrere signe ibèric TU.

r/ Cavall piafant a la dreta, amb les regnes soltes; al dessota llegenda < S V sobre línia.

Pes: 4,26 g Ø 18,3 mm Encuny 12.

88-2. As. AE.

a/ Cap d'home a la dreta; al darrere signe ibèric KU.

r/ Genet a la dreta, amb palma a la mà; al dessota, llegenda < S V sobre línia.

Pes: 11,67 g Ø 26,5 mm Encuny 9.

91-3. As. AE.

a/ Cap d'home a la dreta; mantell al coll amb fibula; al darrere signes ibèrics I.L i al davant signe S. Gràfila de punts.

r/ Incús.

Pes: 5,67 g Ø 24,2 mm

101-2. Semis. AE.

a/ Cap d'home a la dreta; mantell al coll amb fibula; al darrere signe ibèric TE.

r/ Cavall piafant a la dreta, amb les regnes soltes; al dessota llegenda < I V S S I L

Gràfila lineal.

Pes: 4,69 g Ø 18,9 mm Encuny 12.

Contramarques

Punxó circular

38. As. AE.

a/ Cap d'home a la dreta; mantell al coll amb fibula; al darrere ferro de llança.

Gràfila de punts. Contramarca de punxó circular.

r/ Genet a la dreta, amb palma a la mà; al dessota, llegenda < S V sobre línia. Gràfila lineal.

Pes: 13,23 g Ø 26,3 mm Encuny 6.

Signe ibèric GI

55-1. As. AE.

a/ Cap d'home a la dreta; mantell al coll amb fíbula; al darrere casc.

r/ Genet a la dreta, amb palma a la mà; al dessota, llegenda <SV> sobre línia.

Contramarca de la lletra ibèrica GI dintre de cercle, a la gropa del cavall.

Pes: 12,58 g Ø 25,6 mm Encuny 9.

PERÍODE ROMÀ**August (27 aC-14 dC)**

10-1. Quadrant. AE.

a/ CVT. Brau aturat a la dreta sobre línia. Gràfila de punts.

r/ C·V·T, dintre de corona de llorer. Gràfila de punts.

Pes: 2,53 g Ø 15,4 mm Encuny 3.

Galba (68-69 dC)

2-A. Denari. AR.

a/) GALBA (IMP. Cap de Galba llorejat a la dreta; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/ (BONI) EVENT. Bonus Eventus nu i llorejat dempeus a l'esquerra, portant pàtera a la mà dreta i espigues i roselles a l'esquerra. Gràfila de punts.

Pes: 3,50 g Ø 18,8 mm Encuny 6.

8-A. Denari. AR.

a/) GALBA (IMP. Cap de Galba llorejat a la dreta; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/ (DIVA) AVG. Lívia amb túnica de peu a l'esquerra; a la mà dreta porta una pàtera i a l'esquerra, un ceptre llarg. Gràfila de punts.

Pes: 2,80 g Ø 18,5 mm Encuny 6.

9. Denari. AR.

a/ (GALBA) IMP. Bust de Galba llorejat a l'esquerra; globus al final de bust. Gràfila de punts.

r/ (DIVA) AVGVSTA. Lívia amb túnica de peu a l'esquerra; a la mà dreta porta una pàtera i a l'esquerra, un ceptre llarg. Gràfila de punts.

Pes: 3,54 g Ø 18,5 mm Encuny 6.

19-A. Auri. AV.

a/ ^ GALBA IMP. Galba a cap descobert, vestit de militar i galopant a la dreta amb el braç dret estès. Gràfila de punts.

r/) HISPANIA. Bust d'Hispania a la dreta, amb mantell al coll i el cabell recollit en forma de diadema. Al darrere i dessota dues javelines i cuirassa. Gràfila de punts.

Pes: 7,53 g.

21-2. Denari. AR.

a/) GALBA IMP. Galba a cap descobert, vestit de militar, galopant a l'esquerra, amb el braç dret estès.

r/) HISPANIA. Bust d'Hispania a la dreta, amb mantell al coll i el cabell recollit en forma de diadema i castanya. Al darrere dues javelines i cuirassa; al final del bust, dues espigues.

Pes: 3,45 g Ø 17 mm Encuny 6.

21-A. Denari. AR.

a/ ^ SER·GALBA·IMP. Galba a cap descobert, vestit de militar, galopant a l'esquerra, amb el braç dret estès. Gràfila de punts.

r/ ^ HISPANIA. Bust d'Hispania a la dreta, amb mantell al coll i el cabell recollit en forma de diadema i castanya. Al darrere i al dessota dues javelines i cuirassa; al final del bust, dues espigues.

Pes: 3,31 g Ø 18 mm Encuny 6.

45-A. Auri. AV.

a/ ○ SER·GALBA·IMP·CAESAR·AVG·TR·P. Cap de Galba llorejat a la dreta; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/) ROMA (RENASC. Roma amb casc i vestida de militar, caminant a la dreta i portant globus i Victòria a la mà dreta i llança transversal a l'esquerra.

Pes: 7,65 g.

50-A. Auri. AV.

a/) GALBA (IMP. Cap de Galba llorejat a la dreta; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/) ROMA (RENASCENS. Roma amb casc i vestida de militar, caminant a la dreta portant globus i Victòria a la mà dreta i llança transversal a l'esquerra.

Pes: 7,65 g

Vitel·li (69 dC)

17-A. Auri. AV.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a l'esquerra; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/(CONSENSVS) HISPANIARVM. Hispània dempeus, amb túnica i mirant a l'esquerra; a la mà dreta porta espigues i roselles i a l'esquerra, cuirassa i dues llances verticals. Gràfila de punts.

Pes: 7,04 g Ø 19,7 mm Encuny 6.

22-1. Denari. AR.

a/) A VITELLIVS (IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a la dreta; globus i palma al final del bust. Gràfila de punts.

r/ → FIDES/ → EXERCITVVM. Dues mans enllaçades. Gràfila de punts.

Pes: 3,43 g Ø 19 mm Encuny 12.

40-A.1. Denari. AR.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a la dreta; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/(VICTORIA) AVGVSTI. La Victòria vestida, avançant a esquerra i portant a la mà dreta una cuirassa amb la inscripció SP/QR. Gràfila de punts.

Pes: 3,28 g Ø 17,2 mm Encuny 6.

44. Auri. AV.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMANICVS. Cap de Vitel·li llorejat a esquerra; globus al final del bust.

r/(VICTORIA IMP) GERMANICI. Victòria amb túnica dempeus a l'esquerra i damunt de globus; a la mà dreta porta una corona i a l'esquerra una palma.

Pes: 7,24 g.

44-A. Auri. AV.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a esquerra; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/(VICTORIA IMP) GERMANICI. Victòria amb túnica, dempeus a l'esquerra i damunt de globus, a la mà dreta porta una corona i a l'esquerra una palma.

Pes: 7,69 g.

46-1. As. AE.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a esquerra; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/(CONSENSVS) EXERCITVVM. Mart amb casc, despullat i amb capa avançant a l'esquerra; a la mà dreta porta una espasa i a l'esquerra, àguila amb estendard.

Pes: 9,50 g

50-1. As. AE.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a esquerra; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/(LIBERTAS) RESTITVTA. La Llibertat vestida, dempeus, en posició frontal, i el cap girat a dreta; a la mà dreta porta pili i a l'esquerra, ceptre llarg. Gràfila de punts.

Pes: 9,55 g Ø 27 mm Encuny 6.

52-1. As. AE.

a/(A VITELLIVS) IMP GERMAN. Cap de Vitel·li llorejat a esquerra; globus al final del bust. Gràfila de punts.

r/) ROMA (RENASCENS → S/C. Roma amb casc i vestida de militar caminant a la dreta. A la mà dreta porta Victòria i a l'esquerra, llança. Gràfila de punts.

Pes: 12,02 g Ø 29,8 mm Encuny 6.

PERÍODE VISIGOT

Sisebut (612-621)

7-1. Trient. AV.

a/⊙ ✠ SISEBVTVS RE. Bust frontal amb toga romana i fíbula sobre l'espatlla esquerra. Gràfila de petits triangles.

r/⊙ ✠ CoIV:ToT^RR·. Bust frontal amb toga romana i fíbula sobre l'espatlla esquerra. Gràfila de petits triangles.

Pes: 1,36 g Ø 19,9 mm Encuny 6.

Recesvint (649-672)

2-1. Trient. AV.

a/⊙ ✠ RECCES/V/INO P+. Bust esquemàtic a la dreta.

r/⊙ ✠ TARRACo<PIV. Creu damunt de tres grades. Gràfila lineal.

Pes: 1,47 g Ø 18,4 mm Encuny 12.

8-A. Trient. AV.

a/⊙ ✠ RECCES/VINO P+. Bust a la dreta, amb el cabell en forma de perles.

r/ ◯ ✚ TARRACoPIVS:. Creu damunt de tres grades.

Pes: 1,34 g Ø 19 mm Encuny 6.

Vamba (672-680)

1-A. Trient. AV.

a/ ◯ ✚ I·D·N·N·N·VVAMBAR:. Bust esquemàtic a la dreta. Gràfila de petits triangles.

r/ ◯ ✚ TARRACoPIV ✚. Creu damunt de tres grades. Gràfila de petits triangles.

Pes: 1,52 g Ø 20,8 mm Encuny 12.

Egica i Vítiza (698-702)

S/N. Trient. AV.

a/ ◯ ✚ IDNNE^c ICARXS. Ceptre de creu, entre dos bustos esquemàtics afrontats.

Gràfila de petits triangles.

r/ ◯ ✚ VVITTIZARXC·S. Monograma . Gràfila de petits triangles.

Pes: 1,23 g Ø 20,1 mm Encuny 6.

PERÍODE MODERN I CONTEMPORANI

Pellofes (s. XVI-XVII)

5-F. Pellofa. AE.

a/ Tau superada de dos punts entre P i roc heràldic.

r/ Incús.

Pes: 1,25 g Ø 18,7 mm.

Ferran VII (1808-1833)

2-1. F. 5 pessetes. Ferro colat.

a/ 5. P^s / FER· VII· / 1809·. Gràfila d'orla de fulles; llegendes dintre de cartel·la.

r/ Dintre de gràfila d'orla de fulles, escut de Catalunya de cinc barres, coronat i amb dues branques de fulles creuades al dessota.

Pes: 25,61 g Ø 40,3 mm Encuny 12.

4. 5 pessetes. AR.

a/ 55. P^s/ FER· VII· / 1809·. Gràfila d'orla de fulles; llegendes dintre de cartel·la.
r/ Dintre de gràfila d'orla de fulles, escut de Catalunya de cinc barres coronat. Al
dessota, dues branques de fulles creuades amb punt al mig.

Pes: 26,38 g Ø 40 mm Encuny 12.

7-1. 5 pessetes. AE.

a/ 5. P^s/ FER VII· / 1809·. Gràfila d'orla de fulles; llegendes dintre de cartel·la.
r/ Dintre de gràfila d'orla de fulles, escut de Catalunya de cinc barres coronat. Al
dessota, dues branques de fulles creuades amb punt al mig.

Pes: 25,96 g Ø 39,6 mm Encuny 12.

12-2-A. 2 rals. AR.

a/(FERDIN·) VII·DEI·G· ·1810·. Bust de Ferran VII amb mantell al coll a la
dreta.

r/ HISPANIARUM·REX·. Armes reials coronades entre R/C i 2 S.F.

Pes: 5,80 g Ø 26,8 mm Encuny 12.

Empòrion: bronzes ibèrics d'Untikesken.

Tipologia del casc de Pal·las

LEANDRE VILLARONGA

En l'inici de les nostres investigacions ja ens sentírem interessats per les monedes de bronze emporitanes amb la llegenda ibèrica UNTIKESKEN (Untikesken 1). Hi estudiàrem tots els aspectes numismàtics, excepte els encunys. Establírem vint-i-sis emissions, cadascuna amb les variants i divisors corresponents.

Hi tornàrem l'any 1977 (Untikesken 2) incloent-hi les monedes amb la inscripció llatina EMPOR, i férem petites rectificacions pel que fa a l'ordre.

L'any 1982 (Untikesken 3), en una síntesi, donàrem l'ordenació de les emissions emporitanes amb unes breus notes.

L'any 1994 foren incloses en el nostre corpus (Corpus).

I ara tornarem per fer el que no havíem fet abans. L'estudi dels encunys de les monedes és un treball important, difícil i necessari, en l'inici del qual ja se'ns han presentat nous aspectes per estudiar, que proporcionen nous criteris per a l'ordenació. Un d'aquests aspectes és l'estudi de la tipologia del casc de Pal·las, que figura en l'anvers d'aquestes monedes. Abans solament havíem distingit entre el casc rodó i el format per dos glòbuls ben pronunciats. Ara veiem més interessant la distribució del plomall i de la crinera i d'altres particularitats. Caldrà esperar l'estudi dels encunys de revers per veure si existeixen enllaços entre les monedes de casc rodó i les de casc lobular.

Pal·las és venerada entre les grans divinitats per les seves qualitats de deessa guerrera, de les arts, de la pau i de la intel·ligència prudent, amb l'epítet de *Atheneia Promachos*, i representada amb el cap femení cobert amb un casc corinti. També se la qualifica amb l'epítet més poètic de *Pal·las*, la donzella, i així l'anomenarem nosaltres. Pot anar coberta amb un casc àtic o corinti; aquest és el que porta sempre a les nostres monedes. Per als romans serà la *Minerva*.

Les monedes comentades van il·lustrades a la làmina I, amb la referència al número que donem dins els parèntesis.

El casc corinti és format pel propi casc i una gran visera que, baixada, cobreix la cara i deixa una obertura per a la visió (1). En les monedes gregues, especialment en les antigues, es veu clarament el casc rodó separat de la visera, que sempre porta alçada. En canvi, en emissions posteriors, de cap al segle III i II aC, la visera queda ajustada al casc rodó, sense la possibilitat d'abaixar-se per cobrir la cara. És aquest el tipus que trobem a les monedes de bronze emporitanes.

El casc corinti pot portar una cimera, com una cresta, ornament que forma el cim del casc, d'on surt un plomall; la crinera és de plomes d'agró. Aquest és el casc que trobem a les monedes d'Atenes (2) i en alguns personatges virils, com Mart i Ares. A més del casc pengen lateralment les orelleres, peces metàl·liques que protegien les parts laterals.

L'Athena amb el casc corinti serví de model per a emissions monetàries de molts llocs de Grècia, entre les quals les magnífiques estateres d'or d'Alexandre el Gran dels anys 336 a 323 aC (3). A nosaltres, el model ens ve del sud d'Itàlia, on arribà passant per Sicília (4 i 5), importat de Corint per l'expedició de Timoleont el 341 aC. A Siracusa les emissions de Pirrus, d'Agàtocles i de la democràcia de 214-212 aC presenten el model exacte per a les nostres monedes (6 i 7).

La representació de Pal·las amb el casc corinti és molt usada al sud d'Itàlia. Una revisió dels *Sylloge Nummorum Graecorum* del Museu Danès i de la Societat Numismàtica Americana ens permet trobar les seques que l'utilitzen, entre d'altres Laurinium (8) dels Fretani; a la Campània, Cales (9 i 10), Suessa; de l'Apúlia, Azetium (11), Butuntum, Luceria, Venusia (12) i Teate (13); a Lucània, Heraklea (14), Metapontum, Thurium i Velia. Són monedes emeses durant el segle III aC.

A Roma el cap de Pal·las amb el casc corinti fou usat en les emissions de monedes de bronze per distingir el valor de la moneda: el trient és assenyalat per quatre glòbuls. Són emissions del segle II aC (15). Durant la Segona Guerra Púnica, Roma emeté moneda d'or amb el tipus de cap de Mart cobert per un casc corinti (16).

A Empòrion, el casc corinti amb la visera alçada el trobem (17) en una de les emissions de monedes fraccionàries emporitanes de la segona meitat del segle IV aC en una representació exacta.

A la península Ibèrica, en una emissió hispanocartaginesa de bronze de la Segona Guerra Púnica, tenim Atenea amb casc i plomall (18), similar als tipus emporitans del segle II aC.

Unes altres monedes amb el cap galeat es troben a Arse (Ripollès); les dracmes 9 a 27 del catàleg no guarden cap relació iconogràfica amb les nostres monedes. Els divisors 31 a 40 són de grandària molt petita i la qualitat dolenta dels encunys i de les monedes fa que no es pugui apreciar res. Pel que fa a les monedes de bronze més tardanes, el cap galeat és el de Roma, copiat dels denaris romans.

Aquestes monedes van il·lustrades a la làmina I, i són les següents:

1. Dracma de Corint, del 430 aC (Jenkins, 163).
2. Tetradracma d'Atenes, del 167-166 aC (Jenkins, 169).
3. Alexandre el Gran, doble estatera del 336-323 aC (Jenkins, 506).
4. Sicília, Leontini, estatera de 8,57 g (ANS 4, 269).
5. Bronze de Siracusa de 34,21 g, de cap el 344 aC (Jenkins, 404).
6. Mitja estatera de Pirrus de Siracusa, del 278-276 aC (Jenkins, 635).
7. Morgantina, amb Hispanorum, AE 5,91 g (ANS 4, 472).
8. Larinium, dels Fretani, quincunx de 10,88 g (ANS 1, 133).
9. Cales, de la Campània, didracma del s. III aC (ANS 1, 13).
10. Cales, de la Campània, AE 7,03 g (ANS 1, 188).
11. Azetium de l'Apúlia, AE 7,52 g (ANS 1, 651).
12. Venusia, a l'Apúlia, sextants de 17,81 g de després del 268 aC (DM, 705).
13. Teate, de l'Apúlia, quincunx de 19,78 g del 250-200 aC (ANS 1, 743).
14. Heraklea, a la Lucània, dracma del 281-272 aC (DM, 1111).
15. Roma, trient, de 12,50 g de després el 211 aC (RRC 52/4).
16. Roma, moneda d'or de 3,40 g, de la Segona Guerra Púnica (RRC 44/2).
17. Moneda de plata emporitana de la segona meitat del segle IV aC, de 10 mm de diàmetre, 0,75 g (IVDJ 1247).
18. Bronze hispanocartaginès de 12,23 g de cap a l'any 214 aC (Corpus, p. 70, núm. 51 a 62).

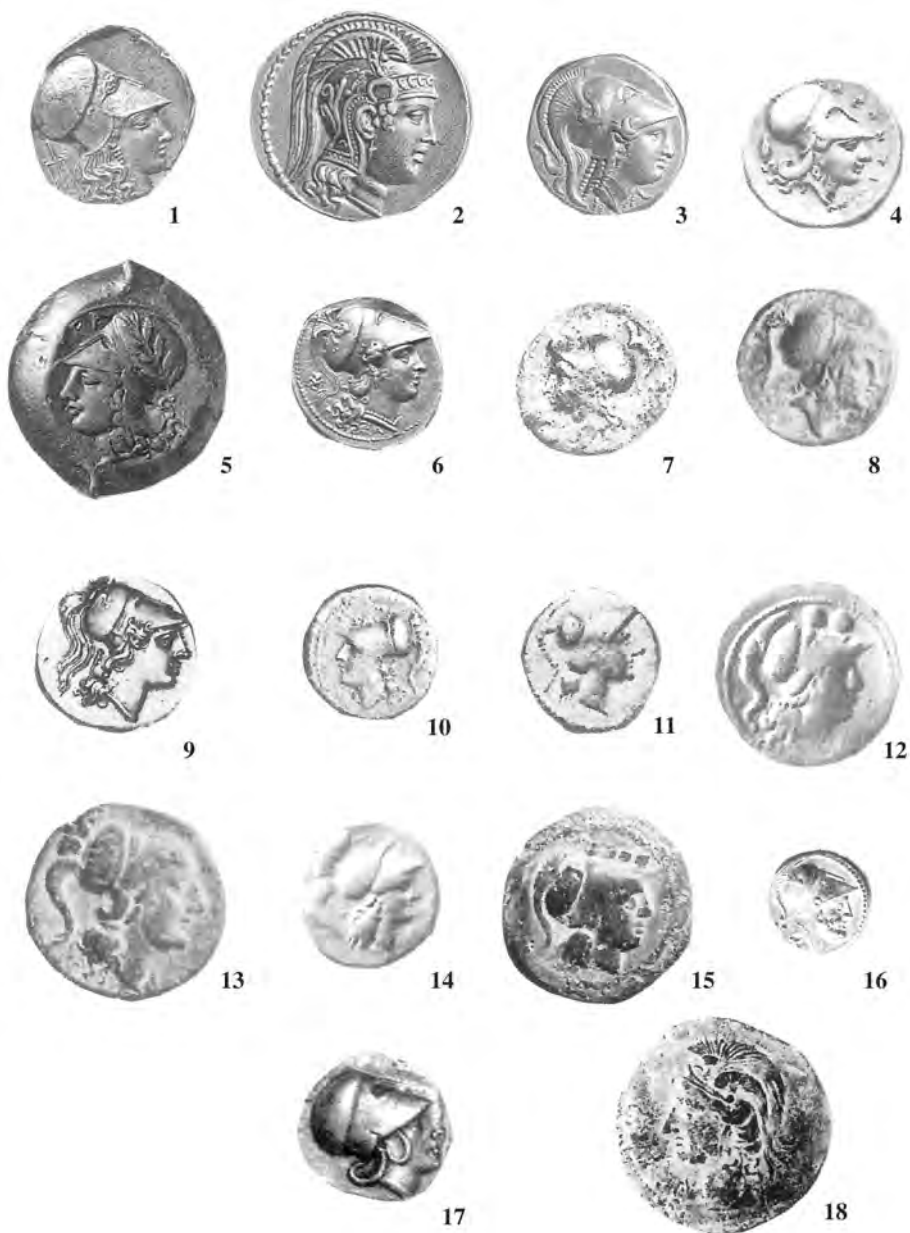
En aquest treball ens limitarem a l'estudi de les monedes de nominal alt, les de més grandària, puix quasi tots els divisors pertanyen a les emissions amb el tipus de casc 1, de molta regularitat.

A les primeres emissions ibèriques, amb el topònim d'Untikesken, trobem el casc corinti tòpic de les emissions esmentades, però amb una diferència molt important que no hem vist en cap d'aquelles emissions. Del centre del casc surt el plomall, cap a la part superior, en forma de línia ondulada composta per punts ben assenyalats; en canvi, la part del plomall que surt cap a la part inferior està formada per dues línies paral·leles ondulades. Insistim en la diferència de les línies: la superior formada per punts i les dues inferiors per línies paral·leles. L'anomenem *tipus 1*.

Tipus 1. Són les emissions més antigues, totes amb la Ke antiga, d'estils pròxims, excepte una de les emissions que es distingeix perquè presenta el topònim per davant de la cara de Pal·las.

El grup està format per les emissions del Corpus 1, 11, 5, 12, 14, 27, i la d'estil rude és la 16, del primer i segon terç del segle II aC. Segueixen amb el mateix tipus de casc les que usen en la inscripció la Ke moderna, del corpus, les d'àmfora 32, 33 i 36, les de caduceu de 37 a 39, la 40, de papallona, 41, de magistrats, 43, i segueixen les que porten la característica palma al final de la inscripció, corpus 49 i 50, d'estil quelcom diferent. Van il·lustrades del número 1 al 16.

Unes no porten marca de valor i pesen 23,44 g i les que porten la marca 15 tenen una mitjana de pes de 21,63 g del sistema de quinze monedes en lliura.

Làmina 1

Troblem una regularitat i uniformitat entre totes aquestes emissions amb una representació exacta del casc, fins a arribar al corpus 50. Només queda quelcom trencada per la 16, d'estil rude, amb el topònim a l'anvers, i per la 29, que presenta el tipus de casc 2, en la qual el canvi és important.

Tipus 2. Tenim una sola emissió, corpus 29, amb el plomall sortint cap a baix, falten el superior i els laterals. Número 17 del catàleg. És un cas singular que només es dona en aquesta emissió, que queda intercalada entre les altres del tipus 1. Aquesta afirmació es basa en la troballa d'un petit tresor de bronzes ibèrics d'Untikesken a Empòrion (Petit tresor), on, junt amb quinze monedes d'aquest tipus, se'n trobaren vint-i-una amb el símbol d'àmfora, la qual cosa assenyala que ambdues emissions són contemporànies. És un fet que, si bé ens situa l'emissió amb el casc particular intercalada dins del tipus 1, per altra banda assenyala un canvi gran i transitori en la tipologia del casc, pel qual no trobem cap justificació.

Altres tipus. Les emissions que queden per estudiar són les més modernes, de pes inferior, i en les quals algunes monedes presenten uns símbols al revers, la victòria i la proa.

És un problema difícil de resoldre, puix que les monedes són escasses i no es conserven gens bé, fet que en dificulta l'estudi. Com veurem, l'existència dels símbols victòria i proa són difícils de precisar en alguns casos, i el mateix passa amb certs detalls del casc.

La característica més rellevant en la tipologia del casc són els afegits de plomalls.

Tipus 3. El primer, sense afegits, continuació dels anteriors, segueix el tipus 1, però el plomall que va cap avall és lineal, no de dues línies.

Una emissió amb el símbol de lletra pi grega, número 18, corpus 55. Segueixen les del plomall superior més curt, números 19 i 20, amb símbols victòria i proa. Les altres, 21 a 24, sense símbol, són del corpus 51 i 52.

Tipus 4. A continuació vénen les que presenten un petit plomall que surt de la part lateral, però no sobresurt al defora del casc. Són els números 25 a 28 del corpus 60, i porten el símbol de victòria.

Pel casc podríem situar en aquest tipus l'emissió amb una inscripció per dessorra del topònim, que no veiem coincident en els tres exemplars coneguts, números 29 a 31, del corpus 54, amb proa.

Tipus 5. El plomall surt del casc, en tres gradacions.

En el 5-1 la sortida és molt reduïda, números 32 a 39 del corpus 58.

En el 5-2 la sortida del plomall és més important, números 40 a 44 del corpus 56. No és massa gran la diferència entre el 5-1 i el 5-2.

I en el 5-3 el plomall lateral és important, de la grandària de l'altre, números 45 a 51 del corpus 57.

Totes les del tipus 5 presenten els símbols de victòria i proa.

Tipus 6. Tenim un cas especial, en què a més del plomall normal, que és una mica sortit per la part de dalt i llarg cap avall, hi ha un altre plomall més reduït que surt per dessobre el casc cap endavant; números 52 a 57 del corpus 61, amb victòria i proa.

Tipus 7. Per sobre el casc surt un plomall com un raspall i després segueix cap avall, números 58 a 60 del corpus 62, amb símbol de proa. Amb aquesta tipologia hi ha un petit nombre de monedes en les quals es veu un petit aleró lateral, números 61 i 63, que presenten els símbols de victòria i proa.

Tipus 8. A les darreres emissions, en un retorn arcaïtzant, es torna a usar el casc de les primeres emissions. Són els números 64 a 67 del corpus 67, 68, 69 i 70. És curiosa l'evolució arcaïtzant de les tres darreres emissions: el cap del pegàs és normal, sense modificació; l'epigrafia usa els tres tipus de Ke, l'arcaica, l'antiga i la moderna; la posició de la corona de llorer és sobre la gropa del pegàs com a les emissions més antigues, i el casc és exacte al de les primers emissions, amb una línia del plomall cap amunt i doble línia cap avall.

Aquesta classificació, deduïda exclusivament pel tipus de casc, s'ha d'examinar per altres aspectes, com la metrologia i l'ús dels símbols, per veure si es troben coincidències.

Pel que fa a la metrologia i a l'ús dels símbols, tenim que el de victòria, quan hi és, va sobre el pegàs, i el de proa, al seu davant.

Tipus 3. El número 18 del corpus 55 amb la lletra grega pi i proa de mitjana de 12,89 g (amb tres monedes). Les de victòria i proa, números 19 i 20, de mitjana de 16,03 g (18), i les monedes 21 a 24, del corpus 51 i 52, de mitjana de 16,84 g (13), sense símbol.

Tipus 4. Números 25 a 28, del corpus 60, mitjana de 14,41 g (7), amb victòria, i les que porten una segona inscripció en l'exerg, números 29 a 31, del corpus 54, mitjana de 16,65 g (3).

Tipus 5. El plomall surt del casc en tres gradacions. Tots amb victòria i proa.

En el 5-1 la sortida és molt reduïda, números 32 a 39 del corpus 58, mitjana de 15,23 g (19).

En el 5-2 la sortida és més important, números 40 a 44 del corpus 56, mitjana de 15,09 g (6).

I el 5-3, on el plomall lateral és gran, igual a l'altre, números 45 a 51 del corpus 57, de mitjana de 14,53 g (17).

Tipus 6. A més del plomall normal, n'hi ha un segon més reduït que surt per dessobre del casc cap endavant, números 52 a 57 del corpus 61, amb victòria i proa, de mitjana de 15,62 g (18).

Tipus 7. El plomall en forma de raspall que després segueix cap avall, números 58 a 60 del corpus 62, amb proa, de mitjana d'11,99 g (8), i altres monedes amb un petit aleró lateral, números 61 a 62, amb victòria i proa, de mitjana de 12,97 g (6).

Tipus 8. Emissions molt uniformes amb una mitjana d'11,24 g (75). Sense símbols.

Així doncs, atenent la metrologia, tenim una certa uniformitat per a les monedes dels tipus 3 al 6, amb unes mitjanes de pes compreses entre 14,41 g i 16,84 g.

Les de tipus 7 presenten un pes clarament més baix, amb una mitjana de 12,41 g, i en les de tipus 8 baixa a 11,24 g.

Pel que fa a l'ús dels símbols, tenim els grups 5, 6 i part del 7, ben uniformes, amb victòria i proa. Les de tipus 3 i 4 presenten variacions entre victòria, proa i res.

Aquests són els resultats a què hem arribat estudiant els tipus de casc, i afegint la metrologia i l'ús dels símbols; no són definitius però representen un pas més en la recerca sobre les monedes de bronze ibèriques amb la inscripció Untikesken.

Catàleg. Els números corresponen a les il·lustracions de les làmines II a XI.

Tipus 1

1. Corpus 1 i 11, AV 953-23, Ke antiga, sense símbols.
2. Corpus 5 i 12, AV 1346-23, Ke antiga amb corona de llorer.
3. Corpus 14, AV 703,5, Ke antiga, corona de llorer i marca EI.
4. Corpus 27, AV 1151-21-7, igual a l'anterior, a més, toro al davant del pegàs.
5. Estil rude, corpus 16, AV 43-23-1, topònim a l'anvers.
6. Corpus 32, AV 3-01-357, Ke moderna, marca EI i àmfora.
7. Corpus 36, MAB, Ke moderna, sense símbols.
8. Corpus 37, Vaticà, a l'exerg, caduceu alat a la dreta.
9. Corpus 38, BM, a l'exerg, caduceu a la dreta.
10. Corpus 39, AV 1340-31-3, a l'exerg, caduceu a l'esquerra.
11. Corpus 40, AV 248-1, la corona de llorer passa al davant de les ales.
12. Corpus 41, AV 1206-3, papallona al lloc de la corona.
13. Corpus 43, BN Paris, noms de magistrats ibèrics.
14. Corpus 49, AV 210-9-2, sense corona i amb palma a la fi de la inscripció.
15. Corpus 49, AV 65-23, similar a l'anterior.
16. Corpus 50, AV 58-9-2, amb corona i palma a la fi de la inscripció.

Tipus 2

17. Corpus 29, AV 212-9, solament plomall cap avall, mitjana de 21,13 g.

Tipus 3

18. Corpus 55, Museu d'Elna, al revers AV 954-3-1, lletra grega pi, amb proa.
19. AV 104-41, victòria i proa, 16,38 g.
20. Museu V-Toulouse, victòria i proa, 14,42 g.
21. Corpus 51, AV 65-1, sense símbols, 17,80 g.
22. Corpus 52, MAN 2876, sense símbols, 17,15 g.
23. AV 360-1-1, sense símbols, 13,30 g.
24. AV 271-11-1, sense símbols, 19,05 g.

Tipus 4

25. IVDJ 1406, 13,94 g, victòria.
26. Auktion Münzzentrum 116, 2003, 107, 14,90 g, victòria.
27. Corpus 60, GNC 33622, 11,32 g, victòria.
28. Museu Puig, 14,20 g, victòria.
29. GNC 4526, a l'exerg, segona inscripció, 12,06 g.
30. Botet i Sisó I, LIV, corpus 54 a l'exerg, segona inscripció.
31. AV 1077-1, a l'exerg, segona inscripció, 20,50 g.

Tipus 5-1

32. IVDJ 1371, 13,63 g, victòria i proa.
33. AV 941-21-2, 13,86 g, victòria i proa.
34. MAN 2911, 14,31 g, victòria i proa.
35. AV 1141-41-2, 11,90 g, victòria i proa.
36. AV 370-23-1, 15,80 g, victòria i proa.
37. AV 212-7, 13,92 g, victòria i proa.
38. Corpus 58, 14,60 g, victòria i proa.
39. AV 237-7, 12,70 g, victòria i proa.

Tipus 5-2

40. Corpus 56, 16,20 g, victòria i proa.
41. AV 1172-17-1, victòria i proa.
42. AV 430-7-2, victòria i proa.
43. MAB, 19,56 g, victòria i proa.
44. AV 710-11-1, 12,55 g, victòria i proa.

Tipus 5-3

- 45. Milà, 14,76 g, victòria i proa.
- 46. AV 65-15, 16,35 g, victòria i proa.
- 47. AV 1269-13-2, victòria i proa.
- 48. M. Puig, 12,00 g, la victòria, que sembla un insecte, i proa.
- 49. Corpus 57, 18,20 g, victòria i proa.
- 50. M. Puig, 13,50 g, victòria i proa.
- 51. Aureo XII-02, 386, 11,52 g, victòria i proa.

Tipus 6

- 52. MAN 2909, 17,34 g, victòria i proa.
- 53. IVDJ 1377, 17,04 g, ?
- 54. AV 59-7, 12,10 g, victòria i proa.
- 55. AV 1349-27, 16,50 g, victòria i proa.
- 56. Corpus 61, 13,15 g, victòria i proa.
- 57. BM, 15,79 g, victòria i proa.

Tipus 7

- 58. AV 1408-19-1, 15,95 g, proa.
- 59. Corpus 62, 12,15 g, proa.
- 60. AV 65-17, 11,50 g, proa.
- 61. IVDJ 1403, 11,81 g, victòria i proa i petit sortint en el casc.
- 62. MAB, 13,24 g, victòria i proa i petit sortint en el casc.
- 63. AV 929-25-2, 11,72 g, victòria i proa i petit sortint en el casc.

Tipus 8, arcaïtzant

- 64. Corpus 67, 9,35 g.
- 65. Corpus 68, 12,30 g.
- 66. Corpus 69, 11,70 g.
- 67. Corpus 70, M. Puig, 9,66 g.

BIBLIOGRAFIA

- ANS 1 *Sylloge Nummorum Graecorum, The Collection of the American Numismatic Society, Part 1: Etruria-Calabria*. Nova York, 1969.
- ANS 4 *Sylloge Nummorum Graecorum, The Collection of the American Numismatic Society, Part 4: Sicily II, Galacia-Styella*. Nova York, 1979.
- Corpus VILLARONGA, L. *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*. Madrid, 1994.
- DM *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Italy*. Nova Jersey, 1981.
- IVDJ RUIZ TRAPERO, M. *Las monedas hispánicas del Instituto de Valencia de Don Juan*. Madrid, 2000.
- Jenkins JENKINS, G. K. *Ancient Greek Coins*. Friburg, 1972.
- Petit tresor RIPOLL, E.; NUIX, J. M.; VILLARONGA, L. *II Simpòsium Numismàtic de Barcelona*, 1980, p. 175-181.
- RRC CRAWFORD, M. *Roman Republican Coinage*. Cambridge, 1974.
- Ripollès RIPOLLÈS, P. P.; LLORENS, M. del Mar. *Arse-Saguntum, Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Sagunt, 2002.
- Untikesken 1 VILLARONGA, L. «Sistematización del bronce ibérico emporitano». *Acta Numismàtica*, núm. 2 (1972), p. 41-86.
- Untikesken 2 VILLARONGA, L. *The Aes coinage of Emporion*. Oxford: BAR, 1977. 84 p. i xv làmines. (Supplementary Series; 23)
- Untikesken 3 VILLARONGA, L. «Les seques ibèriques catalanes: una síntesi». *Fonaments*, núm. 3 (1982), p. 135-183.

Làmina 2

Làmina 3

14

15

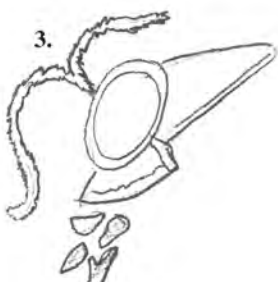
16

2.

17

3.

18

19

20

21

22

23

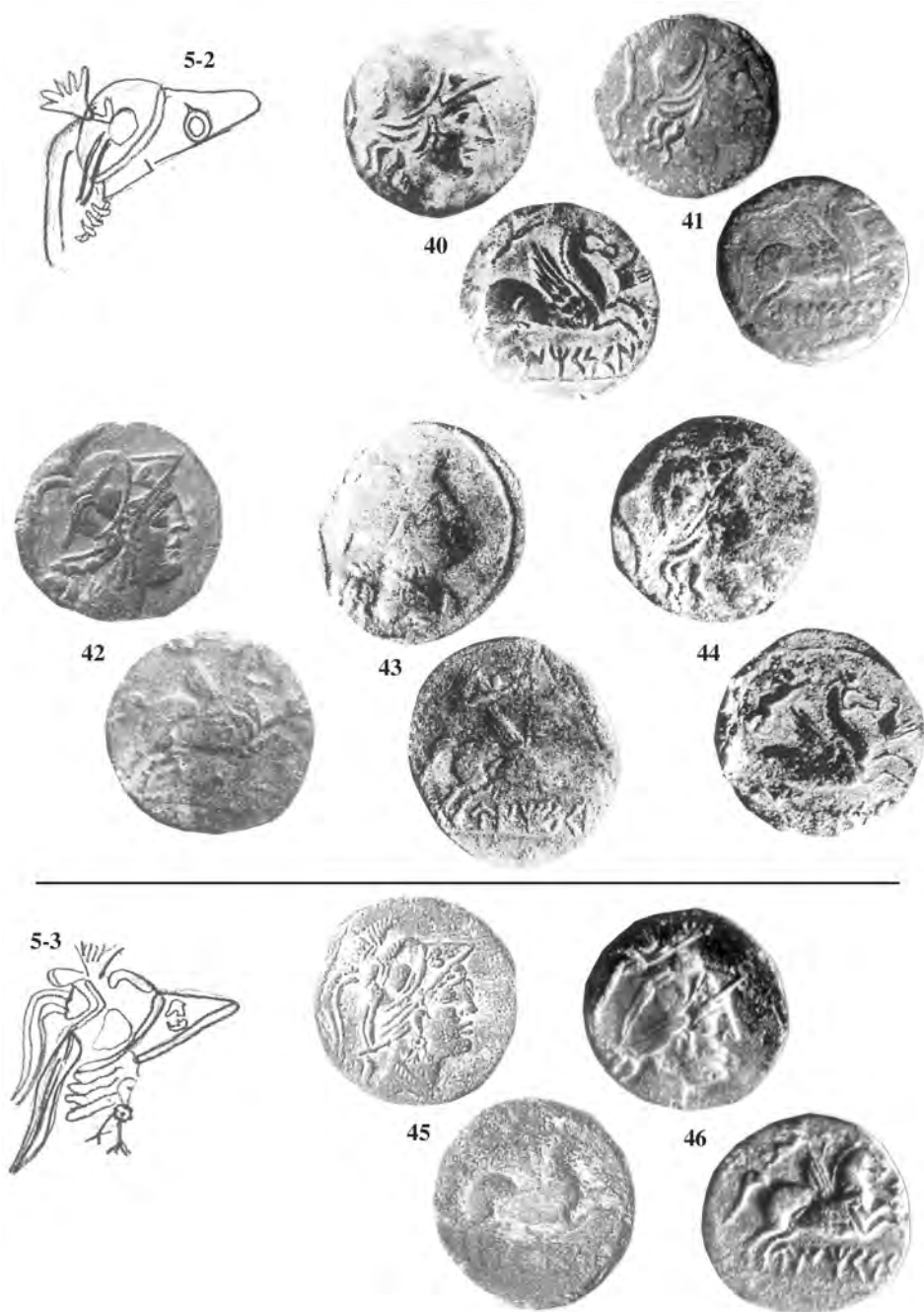
24

Làmina 6

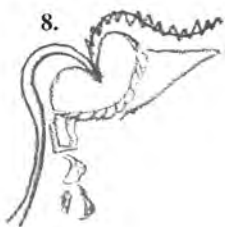

Làmina 9

64

65

66

67

Aportación a la composición metalográfica de las monedas hispanas. Análisis cuantitativos de monedas de la ceca de *Bolskan/Osca*

ALMUDENA DOMÍNGUEZ*

SALVADOR ROVIRA**

IGNACIO MONTERO***

Summary

In this paper, 148 *Bolskan/Osca* coins dated between second half of 2nd Century B.C. and first third of 1st Century B.C., are analyzed through X-Ray Spectrometry and energy dispersion (XRF-ED). The results point out that metals beared manipulation, adulteration and refining practices prior to coinage and, in case of bronze, show absence or coinage rules as well as disconnected face and ponderal values.

Regarding to Julio-claudian period coinage as a whole, these bronze coins diverge from those from other contemporary mints since they have tin and cupper but not lead. As tin value was higher than other metals, production cost were higher too, and thus was the ponderal value of these coins.

*Universidad de Zaragoza.

**Museo Arqueológico Nacional.

***Departamento de Prehistoria, CSIC.

Resumen

Se analizaron 148 monedas de *Bolskan/Osca* a través de fluorescencia de rayos X energía dispersiva (XRF-ED), datadas entre la segunda mitad del siglo II y primer tercio del siglo I. En general se ponen de relieve prácticas de manipulación y refinado del metal previas a la acuñación de los denarios, con un alto contenido en plata, y se confirma en los broncees la ausencia de normativa en la aleación y desconexión entre el valor nominal y el ponderal.

En cuanto a las monedas del período julio-claudio, a falta de más análisis, se aprecia una tendencia diferente a otras cecas contemporáneas, dado que el aumento en el contenido medio de estaño no compensa totalmente la ausencia de plomo en las aleaciones, con lo cual resultan más ricas en cobre pero, al mismo tiempo, más caras de coste, pues es el estaño el aleado de mayor precio.

El estudio que presentamos se centra en los análisis cuantitativos elementales realizados en 1992, dentro del Proyecto de Arqueometalurgia de la Península Ibérica a 148 monedas del Gabinete de Monedas y Medallas del Museo Arqueológico Nacional,¹ comprende 79 monedas de *Bolskan*, de ellas 44 son denarios (cuadro 1) y 35, broncees (cuadro 2), y 69 monedas de *Osca*, de ellas 9 denarios de *Cn. Domitius Calvinus* (cuadro 5) y 60 broncees acuñados bajo los reinados de Augusto, Tiberio y Calígula (cuadros 6 a 13). La técnica de análisis empleada ha sido la fluorescencia de rayos X, energía dispersiva (XRF-ED) porque es un método que no daña las monedas.² Para el trabajo se ha empleado un espectrómetro Kevex mod. 7000, cuyas características técnicas generales son: análisis de superficie, fuente de excitación de ²⁴¹Am, ventana de berilio y detector de Si(Li).

Sobre los estudios monetarios se ha producido en los últimos años una investigación intensa con una metodología que ha evolucionado desde los simples inventarios, que no deben menospreciarse, hasta los estudios más recientes que incorporan las nuevas tendencias con el auxilio de otras ciencias como la epigrafía, la filología, la estadística, la metrología, entre otras. Sin embargo, desde la perspectiva de la producción científica de la Península Ibérica, todavía se viene mostrando un mayor interés por los análisis iconográficos, los metroológicos, los de tesoros y circulación monetaria, por su contribución a la cronología de las emisiones monetarias, se ha ido incrementando la investigación sobre la cuantificación del volumen de producción de las emisiones monetarias, o las imitaciones y falsificacio-

1. Un avance de los análisis que aquí se presentan aparece en Domínguez-Arranz 2003, contribución presentada al XI Congreso Nacional de Numismática.

2. Son ya clásicos los trabajos de Carter, Both y Razi, en particular, sobre los procedimientos de análisis y su aplicación a las monedas antiguas, hoy bastante difundidos en la comunidad científica, me refiero principalmente a Carter 1964; Carter, Booth 1984, p. 49-69, y Carter, Razi 1989, p. 213-230. Véase: Domínguez-Arranz 2002, donde se recoge la bibliografía principal sobre estos procedimientos.

nes. Un interés más limitado se ha concedido a los aspectos técnicos y en concreto los que se derivan de los estudios metalográficos, que no parecen ser los favoritos de los investigadores o no se les concede demasiada atención desde los gabinetes numismáticos. Bien es cierto que la investigación de la composición metalográfica de las monedas exige una toma de decisiones importante en relación con la disponibilidad del material custodiado por los museos —también en colecciones privadas— y evidentemente con la disponibilidad presupuestaria para acometerla. Está igualmente el problema del traslado de las monedas de los museos a los laboratorios de análisis, que exige, por otra parte, enfrentarse a unas acciones previas, entre ellas disponer del beneplácito del centro, que en el caso de museos de titularidad estatal es más complejo de lo que parece porque exige la concesión de una autorización mediante orden ministerial (Ley del Patrimonio Histórico Español, art. 63.2). Por supuesto el compromiso de respetar las medidas de seguridad exigidas al ser bienes de interés cultural que es preciso remover del lugar de origen a otro depósito provisional durante un tiempo.³

No deja de sorprender el hecho de que en el mundo anglosajón se cuente con experiencias en el estudio de los metales empleados y la aleación utilizada sobre moneda antigua, al menos desde los años sesenta (entre los que cabe integrar los de Condamin, Picon 1964; Caley 1964; Carter 1964; Condamin, Picon, Cope 1972; Schweizer 1972; Barrandon, Callu, Brenot 1977; Carter, Butrey 1977). En España para el mismo período eran todavía tímidos ensayos, así los trabajos de F. Chaves sobre monedas de ciudades de la Ulterior (*Itálica, Acci, Colonia Patricia, Colonia Rómula, Iulia Traducta, Carteia, Urso, Ébora*), utilizando muestras de gran consistencia, a los que se pueden considerar como pioneros (Chaves 1973; 1976; 1978). Sin embargo, hasta los noventa no se cuenta con investigaciones verdaderamente sólidas, entre ellas las emprendidas por las cátedras de Numismática de las universidades de Sevilla, Valencia y Alicante. Son estudios de gran valor sobre la composición metálica de monedas de ciudades ibéricas y romanas de Hispania: *Untikesken/Emporion* (Ampurias, Gerona), *Kese* (Tarragona), *Saguntum* (Sagunto, Valencia), *Saitabi* (Játiva, Valencia), *Ilici* (Elche, Alicante), *Carthago Nova* (Cartagena, Murcia), entre otras (Ripollès 1992, p. 133-137; Ripollès, Muñoz, Llorens 1993, p. 315-324; Ripollès, Abascal 1995, p. 131-155; Abascal, Ripollès, Gonzalbes 1996, p. 17-51; Ripollès, Abascal 1998, p. 33-52; Campo 2000; Ripollès, Llorens 2002, p. 547-548). Una primera visión de conjunto para la moneda provincial romana se consigue con la publicación del *Roman Provincial Coinage* (RPC 1992; 1998; 1999, *passim*), donde se reúnen los corres-

3. Es el gran problema con el que nos enfrentamos los investigadores, así en este momento estamos esperando que fructifiquen las gestiones para llevar adelante los análisis de una importante colección de monedas ibéricas, romanas provinciales, medievales y modernas españolas, actualmente en depósito en el Archivo Municipal del Ayuntamiento de Huesca, que fueron ya estudiadas y publicadas en Domínguez-Arranz, Escudero, Lasa 1996.

pondientes resultados obtenidos de muestras escogidas entre el monetario de varias colonias y municipios, entre ellos los de Hispania. En esta dinámica cabe integrar otras investigaciones más recientes cuyo foco de atención son las ciudades púnicas del sur de la península Ibérica y del norte de África (Pérez López, Sánchez Andreu 1992; Ingo 1994; Chaves, Pliego, Gómez-Tubío, Respaldiza 1999, p. 199-214; Chaves, Gómez-Tubío 1999, p. 313-325; Campo, Mora Serrano 2000). Hay que decir que gran parte de este renovado interés se debe, sin duda, a un mejor conocimiento de las colecciones, la puesta en marcha de proyectos de investigación multidisciplinar y, yo diría más, a la creciente sensibilidad de las instituciones públicas para afrontar los gastos necesarios para llevar adelante estas investigaciones.

EXPOSICIÓN DE LOS ANÁLISIS METALOGRAFICOS

Para mayor claridad del lector organizamos en cuadros los resultados desglosados de la composición de las monedas de *Bolskan-Osca* que han sido analizadas. El número de inventario atribuido a cada moneda es el del monetario general del Departamento de Monedas y Medallas del Museo Arqueológico Nacional. El período cronológico considerado es el de vigencia de la ceca, que va desde mediados del siglo I aC hasta el año 38 dC. A lo largo de este período los patrones ponderales van modificándose a la vez que se van introduciendo nuevas reformas, en particular la acometida por Augusto. Por ello creemos de utilidad hacer previamente una sucinta descripción de las monedas analizadas. Incluimos el peso en cada caso y, cuando hay seguridad, la emisión y la cronología aproximada⁴ (Domínguez-Arranz 1979; 1991).

CUADRO 1. DENARIOS DE *BOLSKAN*

Tipología

Anverso: cabeza barbada hacia la derecha, detrás *bon*. Reverso: jinete con lanza en ristre hacia la derecha, detrás estrella, debajo *bolskan*, escrito en caracteres ibéricos. Cronología: de segunda mitad del siglo II a primer tercio del siglo I aC.

4. Esta aproximación es particularmente difícil en los denarios y bronce ibéricos debido a la uniformidad de la iconografía y de la epigrafía, de modo que hemos considerado una cronología amplia, que es la que marcan los atesoramientos y hallazgos datados por los denarios republicanos. Más segura es la datación de las emisiones de monedas altoimperiales, al incorporar en su mayor parte las titulaciones de los emperadores y los nombres de los magistrados encargados de la acuñación.

<i>N. Inv.</i>	<i>Peso</i>	<i>Cu</i>	<i>Ag</i>	<i>Pb</i>	<i>Au</i>
2.2520	3,70	4,15	95,3	0,55	nd
2.2554	3,81	2,93	96,7	0,42	nd
2.2557	3,80	7,51	92,5	nd	nd
2.2558	3,38	4,58	95,2	nd	0,26
2.2568	3,89	6,10	93,9	nd	nd
CS4629	3,86	4,76	94,8	tr	0,44
CS4630	3,70	7,57	92,4	nd	nd
CS4631	3,54	7,71	91,2	0,63	nd
CS4632	4,02	6,59	92,8	0,58	nd
CS4633	4,00	6,36	92,9	0,76	nd
CS4634	3,96	7,12	90,7	1,71	0,50
CS4635	3,88	7,31	90,84	1,64	nd
CS4636	4,25	5,98	92,9	1,08	nd
CS4637	3,80	6,14	93,3	0,52	nd
CS4638	3,82	7,33	92,1	0,57	nd
CS4639	3,91	7,66	92,3	nd	nd
CS4640	3,99	7,41	91,3	1,25	nd
CS4641	3,85	5,54	94,5	nd	nd
CS4642	4,11	6,61	92,4	0,97	nd
CS4643	3,84	7,11	92,0	0,92	nd
CS4644	3,86	6,96	92,7	0,34	tr
CS4645	3,82	5,91	94,1	tr	nd
CS4646	3,82	9,99	90,0	nd	tr
CS4647	3,97	9,10	91,1	0,75	nd
CS4648	3,88	6,75	92,8	0,44	nd
CS4649	4,80	6,08	92,6	1,29	nd
CS4650	3,86	6,87	91,9	1,20	nd
CS4651	3,65	6,39	93,1	0,47	tr
CS4652	4,05	6,54	92,8	nd	0,68
CS4653	3,70	7,15	91,7	1,20	nd
CS4654	3,70	5,67	94,0	nd	0,40
CS4655	4,00	8,50	90,4	1,10	nd
CS4656	3,83	5,56	93,8	0,65	nd
CS4657	3,79	4,92	93,9	0,78	0,45
CS4658	3,70	12,0	87,2	0,74	nd
CS4659	3,84	9,59	89,1	0,51	0,80
CS4660	3,85	8,21	90,2	0,67	0,97
CS4661	4,07	90,2	9,73	nd	nd

CS4662	3,88	9,37	89,3	0,64	0,65
CS4663	3,82	6,18	92,8	0,91	nd
CS4664	4,07	5,33	94,6	nd	nd
CS4665	4,02	8,92	91,1	tr	nd
CS4666	3,92	6,40	92,8	0,79	nd
CS4667	3,80	2,11	97,9	nd	nd

CUADRO 2. ASES DE *BOLSKAN*

Tipología

Anverso: cabeza barbada hacia la derecha, detrás las letras *bon*. Reverso: jinete con lanza en ristre hacia la derecha, detrás estrella, debajo *bolskan*, en caracteres ibéricos. Cronología: de segunda mitad del siglo II a primer tercio del siglo I aC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.2582	11,39	0,13	0,25	88,6	nd	nd	0,012	6,58	0,095	4,38
2.2584	9,70	0,14	0,11	83,1	nd	nd	0,051	9,54	0,647	6,27
2.2586	9,64	0,03	nd	93,2	nd	nd	0,028	2,97	0,115	3,68
2.2589	9,37	0,06	nd	86,6	nd	nd	0,007	8,72	nd	4,60
2.2594	8,02	0,15	0,16	80,3	nd	nd	0,083	9,66	0,489	9,06
2.2624	7,92	0,16	0,22	85,9	nd	nd	0,036	8,56	0,064	5,11
2.2632	6,51	0,04	0,17	84,8	nd	nd	0,093	9,30	0,318	5,25
2.2639	5,47	0,15	tr	89,7	nd	nd	nd	9,04	nd	1,16
2.2645	10,17	0,02	0,09	99,3	nd	nd	0,033	0,051	0,118	0,37
2.2685	8,90	0,10	–	80,6	nd	nd	0,034	6,58	0,048	12,7
2.2686	7,95	0,04	0,14	74,4	nd	nd	0,017	11,2	0,047	14,2
2.2689	7,16	0,81	–	64,9	nd	nd	0,035	8,86	0,026	25,3
2.2692	6,54	nd	0,17	87,2	nd	nd	0,022	8,97	nd	3,65
2.2698	5,87	0,15	0,16	78,2	nd	nd	nd	11,7	nd	9,80
2.2704	4,99	0,05	0,23	85,6	nd	nd	0,069	8,92	0,173	4,92
2.2705	4,95	0,26	0,09	73,6	nd	nd	nd	11,6	nd	14,5
CS685	10,89	0,04	0,17	86,9	nd	nd	0,011	4,07	nd	8,78
CS685	11,80	0,07	nd	92,6	nd	nd	0,008	4,27	nd	3,04
CS685	7,25	0,29	0,10	73,4	nd	nd	0,006	17,8	nd	8,45
CS685	7,07	0,22	–	64,8	nd	nd	nd	14,8	nd	24,8
CS685	7,16	0,10	–	69,3	nd	nd	0,047	11,5	0,143	18,9
CS685	9,99	0,13	–	73,7	nd	nd	0,066	6,99	0,331	18,7
CS686	6,90	0,12	0,56	87,7	nd	0,25	0,231	9,58	0,724	0,83

CUADRO 3. SEMISES DE *BOLSKAN*

Tipología

Anverso: cabeza barbada hacia la derecha, detrás el signo silábico *bo*. Reverso: pegaso hacia la derecha, debajo *bolskan*, en caracteres ibéricos. Cronología: de segunda mitad del siglo II a primer tercio del siglo I aC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.2728	5,22	0,03	0,28	96,4	nd	nd	0,010	1,94	0,093	1,25
2.2729	5,11	0,07	0,21	75,6	nd	nd	0,063	13,3	0,306	10,4
2.2731	3,86	0,07	0,22	75,7	nd	nd	0,081	12,4	0,535	11,0
2.2732	2,76	0,23	—	59,3	nd	nd	0,020	4,94	0,098	35,7
CS686	4,11	1,67	nd	63,6	nd	nd	0,004	10,2	nd	25,6

CUADRO 4. CUADRANTES DE *BOLSKAN*

Tipología

Anverso: cabeza barbada hacia la derecha, detrás el signo silábico *bo*. Reverso: caballo hacia la derecha, encima tres puntos, debajo el epígrafe *bolskan*, en caracteres ibéricos. Cronología: de segunda mitad del siglo II a primer tercio del siglo I.

<i>N. Inv.</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.2730	4,26	0,05	0,05	71,6	nd	nd	nd	12,7	nd	15,7
2.2733	4,27	0,04	0,27	96,3	nd	nd	0,085	0,433	0,135	2,74
2.2734	2,79	0,23	nd	84,1	nd	nd	nd	14,8	0,304	3,45
2.2735	2,57	0,23	0,19	85,8	nd	nd	0,004	8,54	nd	5,24
2.2736	2,45	0,18	—	78,8	nd	nd	0,093	5,71	0,021	15,2
2.2737	2,08	0,11	0,17	61,4	nd	nd	0,003	8,61	0,004	29,7

CUADRO 5. DENARIOS DE OSCA DE CN. DOMITIUS CALVINUS*Tipología*

Anverso: cabeza barbada hacia la derecha, OSCA. Reverso: atributos sacerdotales distribuidos en el campo: *aspergillum*, *simpulum*, *securis* y *galerus*,⁵ y la leyenda DOM COS ITER IMP. Cronología: 38 aC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Peso</i>	<i>Cu</i>	<i>Ag</i>	<i>Au</i>	<i>Pb</i>
2.12200	3,67	3,57	95,8	0,65	nd
2.12201	3,19	53,6	45,7	0,25	0,39
2.12202	3,18	1,97	96,8	0,87	0,35
2.12203	3,97	6,32	92,0	0,69	1,04
2.12204	3,55	4,82	93,7	0,37	1,09
2.12205	3,55	5,26	93,6	0,40	0,77
2.12206	4,05	6,10	92,0	0,50	1,39
CS4668	3,31	9,81	90,2	nd	nd
CS4669	3,39	4,34	94,2	0,63	0,78

CUADRO 6. ASES DE OSCA DEL REINADO DE AUGUSTO*Tipología*⁶

1ª emisión. Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha. Reverso: jinete hacia la derecha, VRB VICT OSCA. Cronología: ant. 27 aC.

2ª emisión. Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, AVGVSTVS DIVI F. Reverso: jinete hacia la derecha, V V OSCA. Cronología: entre 27 y 19 aC.

3ª emisión. Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, AVGVSTVS DIVI F. Reverso: jinete hacia la derecha, M QVINCTIO Q AELIO II VIR V V OSCA. Cronología: ant. 2 aC.

4ª emisión. Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE. Reverso: jinete hacia la derecha, V V OSCA. Cronología: c. 2 aC.

5. Una reciente valoración sobre el significado de estos elementos o atributos en: a Domínguez-Arranz, 2003.

6. En adelante las referencias a Domínguez-Arranz 1991 figurarán en los cuadros abreviadas como ADA.

5ª emisión. Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, AVGVSTVS DIVI F PONT MAX PATER PATRIAE. Reverso: jinete hacia la derecha, SPARSO ET CAECILIANO II VIR V V OSCA. Cronología: post. 2 aC.

6ª emisión. Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, AVGVSTVS DIVI F. Reverso: jinete hacia la derecha, COMPOSTO ET MARVLLO II VIR V V OSCA. Cronología: post. 2 aC y ant. 14 dC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12208	ADA 1ª	11,70	0,05	0,19	88,1	nd	nd	0,002	10,9	nd	0,73
2.12209	ADA 1ª	12,35	0,28	0,11	73,9	nd	nd	nd	25,2	nd	0,48
2.12210	ADA 1ª	12,14	0,13	0,26	85,8	nd	nd	nd	13,7	nd	0,10
2.12216	ADA 2ª	12,65	0,28	0,11	86,8	nd	0,16	0,008	12,5	nd	0,15
2.12217	ADA 2ª	13,95	0,15	0,23	88,3	nd	nd	0,020	10,3	0,014	nd
2.12219	ADA 2ª	8,73	0,25	0,24	72,0	nd	nd	0,063	26,9	0,091	0,48
2.12225	ADA 3ª	13,16	0,18	0,06	79,9	nd	nd	nd	19,9	nd	nd
2.12226	ADA 3ª	11,91	0,48	0,79	74,4	nd	nd	nd	25,5	nd	nd
2.12227	ADA 3ª	12,15	0,21	0,11	85,9	nd	nd	nd	13,8	nd	nd
2.12229	ADA 3ª	11,71	0,12	0,30	84,9	nd	nd	nd	14,4	nd	0,30
2.12234	ADA 4ª	13,95	0,27	0,15	84,0	nd	nd	0,105	15,4	nd	nd
2.12235	ADA 4ª	10,11	0,19	0,30	84,3	nd	nd	0,111	13,5	nd	1,64
2.12236	ADA 4ª	12,86	0,43	0,12	78,3	nd	nd	0,193	19,3	nd	1,62
2.12237	ADA 4ª	12,17	0,43	nd	79,7	nd	nd	0,304	19,5	nd	nd
2.12240	ADA 5ª	12,60	0,14	0,16	85,4	nd	nd	0,039	14,3	nd	nd
2.12245	ADA 5ª	13,43	0,44	0,20	85,6	nd	nd	0,021	13,5	nd	0,26
2.12246	ADA 5ª	11,14	0,15	0,25	86,3	nd	nd	0,011	13,1	0,010	0,20
2.12247	ADA 5ª	12,22	0,13	0,31	88,2	nd	nd	0,035	11,1	nd	0,18
2.12251	ADA 6ª	11,30	0,07	tr	90,7	nd	nd	0,029	9,13	0,005	0,08
2.12252	ADA 6ª	8,85	0,06	nd	88,6	nd	nd	0,037	11,0	nd	0,32
2.12253	ADA 6ª	13,10	0,11	tr	81,5	nd	nd	0,029	15,4	nd	3,03
CS6839	ADA 6ª	13,68	0,31	0,29	84,7	nd	nd	0,048	14,5	nd	0,10

CUADRO 7. SEMISES DE OSCA DEL REINADO DE AUGUSTO*Tipología*

Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, AVGVSTVS DIVI F PONT MAX PATER. Reverso: jinete hacia la derecha, COMPOSTO ET MARVLLO II VIR V V OSCA. Cronología: post. 2 aC y ant. 14 dC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12256	ADA 6 ^a	6,75	0,20	0,20	91,0	nd	nd	0,029	8,55	0,009	nd
2.12257	ADA 6 ^a	6,62	0,35	0,08	86,7	nd	0,27	0,031	12,5	0,003	0,07
2.12258	ADA 6 ^a	6,50	0,07	tr	88,6	nd	nd	0,021	11,3	0,006	nd
2.12259	ADA 6 ^a	5,38	0,16	0,24	86,4	nd	tr	0,038	13,0	nd	0,13
2.12260	ADA 6 ^a	5,40	0,35	0,07	84,6	nd	nd	0,013	14,8	0,002	0,13

CUADRO 8. CUADRANTES DE OSCA DEL REINADO DE AUGUSTO*Tipología*

Anverso: cabeza de Augusto hacia la derecha, MV/OSCA. Reverso: pegaso hacia la derecha, debajo OSCA. Cronología: ant. 27 aC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12207	ADA 1 ^a	2,30	0,13	—	69,5	nd	nd	0,035	2,24	0,039	28,1

CUADRO 9. ASES DE OSCA DEL REINADO DE TIBERIO*Tipología*

1ª emisión. Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR DIVI AVG F AVGVTVS. Reverso: jinete hacia la derecha, V V OSCA. Cronología: ant. 15 aC.

2ª emisión. Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR AVGVSTVS. Reverso: jinete hacia la derecha, VRBS VIC OSCA D D. Cronología: ant. 15 aC.

3ª emisión. Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR AVGVSTVS. Reverso: jinete hacia la derecha, QVIETO ET PEREGRINO II VIR V V OSCA. Cronología: ant. 15 aC.

4ª emisión. Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS. Reverso: jinete hacia la derecha, HOSPITE ET FLORO II VIR V V OSCA. Cronología: post. 15 aC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12269	ADA 1ª	11,05	0,21	0,11	77,9	nd	0,84	0,030	20,1	0,109	0,45
2.12271	ADA 1ª	11,83	0,82	nd	79,7	nd	nd	0,063	19,6	0,084	0,39
2.12274	ADA 1ª	13,00	0,34	0,18	85,4	nd	nd	0,023	9,62	0,078	4,32
2.12275	ADA 1ª	12,26	0,04	0,15	87,8	nd	nd	0,066	11,8	0,046	0,09
2.12266	ADA 2ª	11,11	0,41	0,16	85,3	nd	nd	0,075	14,0	0,011	tr
2.12279	ADA 2ª	11,35	0,17	0,15	84,3	nd	nd	0,006	14,8	0,038	0,58
2.12281	ADA 2ª	12,35	tr	0,18	83,7	nd	nd	0,011	15,5	0,047	0,59
CS6860	ADA 2ª	14,43	0,20	0,13	83,1	nd	nd	0,017	15,7	0,044	0,84
2.12286	ADA 3ª	8,45	0,08	0,29	83,3	nd	nd	0,044	15,5	0,014	0,84
2.12287	ADA 3ª	8,45	0,52	nd	84,0	nd	nd	0,034	13,4	0,053	1,99
2.12288	ADA 3ª	12,81	0,29	0,10	81,2	nd	0,31	0,065	17,3	0,090	0,30
CS6850	ADA 3ª	12,10	0,15	0,10	86,0	nd	nd	0,017	12,9	0,203	0,27
2.12294	ADA 3ª	15,36	0,30	0,11	82,6	nd	nd	0,052	16,3	0,176	0,47
2.12299	ADA 4ª	11,84	0,09	0,22	84,1	nd	nd	0,060	15,4	0,094	0,05
2.12300	ADA 4ª	14,13	0,14	nd	86,8	0,68	nd	0,54	11,1	0,237	0,39
CS6849	ADA 4ª	14,21	0,13	0,24	88,1	nd	nd	0,050	10,4	0,166	0,99
2.12250	ADA 4ª	14,00	0,37	0,08	83,3	nd	nd	0,024	16,1	nd	0,14

CUADRO 10. SEMISES DE OSCA DEL REINADO DE TIBERIO

Tipología

3ª emisión. Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS. Reverso: II VIR OSCA y alrededor M AEL MAXVMO Q AEL PROCVLO. Cronología: ant. 15 aC.

4ª emisión. Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS. Reverso: V OSCA V y alrededor HOSPITE ET FLORO II VIR. Cronología: post. 15 aC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12292	ADA 3ª	4,06	0,64	0,14	82,9	nd	nd	0,061	15,2	0,017	1,08
CS6853	ADA 3ª	4,98	1,24	0,18	77,1	nd	tr	0,071	20,8	0,028	0,58
2.12301	ADA 4ª	6,27	0,28	0,14	86,1	nd	nd	0,039	13,2	0,187	nd
2.12302	ADA 4ª	4,44	0,23	0,24	87,6	nd	nd	0,037	10,2	0,072	1,60

CUADRO 11. CUADRANTES DE OSCA DEL REINADO DE TIBERIO

Tipología

Anverso: cabeza de Tiberio hacia la derecha, TI CAESAR AVG P M. Cronología: incierta.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12303	ADA 4ª	2,09	0,17	0,03	83,2	nd	nd	0,029	16,0	0,031	0,58
2.12304	ADA 4ª	3,41	0,26	0,06	79,5	nd	nd	0,040	19,2	0,033	0,92

CUADRO 12. ASSES DE OSCA DEL REINADO DE CALÍGULA

Tipología

1ª emisión. Anverso: cabeza de Calígula hacia la derecha, C CAESAR AVG GERM PM TR POT COS. Reverso: jinete hacia la derecha, G TARRACINA P PRISCO II VIR V V OSCA II VIR. Cronología: ant. 38 dC.

2ª emisión. Anverso: cabeza de Calígula hacia la derecha, C CAESAR AVG GERM PM TR POT COS. Reverso: OSCA y alrededor G TARRACINA P PRISCO II VIR VRBS VICT. Cronología: ant. 38 dC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
CS6840	ADA 1 ^a	12,50	0,22	0,21	85,0	nd	nd	0,032	14,4	0,143	0,12
CS6857	ADA 1 ^a	13,50	0,39	0,11	84,4	nd	nd	0,019	15,0	0,095	nd
2.12306	ADA 1 ^a	16,00	0,05	0,18	86,7	nd	nd	0,041	12,9	0,080	0,05
2.12310	ADA 1 ^a	12,65	0,28	0,32	85,0	nd	nd	0,029	13,3	0,094	nd
2.12311	ADA 1 ^a	16,35	0,29	0,34	81,2	7,20	nd	0,050	3,24	0,761	6,89
2.12317	ADA 2 ^a	11,95	0,08	0,36	81,9	17,3	nd	0,020	0,296	0,037	nd
2.12318	ADA 2 ^a	9,25	0,07	0,29	79,2	20,3	nd	0,017	0,050	0,032	nd
2.12319	ADA 2 ^a	10,70	0,04	0,29	80,2	19,4	nd	0,017	0,054	0,031	nd

CUADRO 13. SEMISES DE OSCA DEL REINADO DE CALÍGULA

Tipología

Anverso: cabeza de Calígula hacia la derecha, C CAESAR AVG GERM PM TR POT COS. Reverso: V OSCA V y alrededor G TARRACINA P PRISCO II VIR. Cronología: ant. 38 dC.

<i>N. Inv.</i>	<i>Emisión</i>	<i>Peso</i>	<i>Fe</i>	<i>Ni</i>	<i>Cu</i>	<i>Zn</i>	<i>As</i>	<i>Ag</i>	<i>Sn</i>	<i>Sb</i>	<i>Pb</i>
2.12314	ADA 1 ^a	5,70	0,12	0,15	86,1	nd	nd	0,026	13,3	0,100	0,08
2.12315	ADA 1 ^a	4,15	0,37	0,25	85,8	nd	nd	0,016	12,1	0,065	1,37

VALORACIÓN DE LOS RESULTADOS

Monedas de plata ibéricas y romanas

El conjunto se encuentra formado por 44 denarios ibéricos (cuadro 1) y 9 denarios de época romana (cuadro 5). Los elementos seleccionados para la cuantificación son plata (Ka), cobre (Ka), plomo (LB) y oro (La). El hierro y el níquel generalmente están ausentes en la plata o tienen valores tan bajos que resultan poco representativos. El bismuto suele detectarse a veces, pero no podemos cuantificarlo por carecer de patrones de referencia para este elemento. En función del tiempo de adquisición y de las condiciones de trabajo es factible establecer un límite de detección para el plomo en la línea LB de 0,1 %; los valores denominados como *tr* señalan la presencia del ele-

mento en una proporción cercana pero inferior a dicho límite que no es posible cuantificar con exactitud, mientras que la indicación *nd* significa que no es posible detectarlo, aunque ello no excluye que pudiera encontrarse presente en proporciones más bajas a las del límite de detección. Estos mismos criterios son aplicables al oro, con la salvedad de que el límite de detección en este caso queda fijado en 0,15 %.

Las impurezas de plomo y de oro son frecuentes en los objetos de plata antiguos, y en ningún caso los valores detectados alcanzan lo que se puede considerar como adición intencionada o aleación del fundidor. Todos los valores que toman estos dos elementos son explicables por el tipo de plata empleado y por la técnica de copelación utilizada para su obtención y refinado habituales en la época, y que en ocasiones se muestra poco refinada, como señalan algunos contenidos de plomo que superan el 1,5 %. En el caso del oro su presencia es bastante irregular en las monedas ibéricas, y es detectado tan sólo en el 25 % de los análisis, mientras que en todos los denarios romanos excepto en uno aparece este elemento, aunque la muestra estadística es demasiado pequeña para establecer valoraciones. No obstante, esta diferencia en el modelo de impurezas de oro en la plata puede resultar significativa y quizás esté señalando un cambio en la utilización de recursos de materia prima o en el modo de manipular y refinar el metal entre ambos períodos que habría de estudiarse con mayor profundidad mediante el análisis de series más amplias de monedas.

En cuanto al contenido de cobre, su presencia obedece en todos los casos a una adición intencionada con el fin de ajustar el valor a las necesidades del momento, oscilando las cifras entre el 2 % y el 12 % para los denarios ibéricos y entre el 2 % y el 10 % para los denarios romanos. Ante la imposibilidad de ordenar cronológicamente la serie ibérica sólo podemos suponer que los cambios en la composiciones son debidas a circunstancias político-económicas concretas, seguramente no lineales. Es decir, no se trataría de un proceso de devaluación continuo que permitiera asignar necesariamente una mayor antigüedad a las de mayor pureza, pero tampoco hay que descartarlo. A pesar de la variación se observa que la tendencia general se agrupa dentro del intervalo 6-8 % de cobre, incluyendo el 52,3 % de las monedas, aunque el 82 % de las mismas se encuentren en el rango del 5-10 % de cobre.

La serie romana, mucho más corta, impide obtener una distribución ajustada de los valores, aunque el rasgo más destacado en comparación con la serie ibérica es la mayor frecuencia (50 %) de aleaciones con porcentajes de cobre inferiores al 5 % o, dicho de otro modo, son monedas con una mejor ley de plata, lo que coincide con los resultados de otros análisis realizados sobre denarios romanos republicanos. P. Serafin Petrillo, al ocuparse del contenido de plata de denarios de varias cecas ibéricas, *Emporion*, *Ausesken*, *Kese*, *Ikalosken*, *Arsaos*, *Barskunes*, *Belikion*, *Iltirta*, *Sekia*, *Sesars*, *Turiasu*, *Arekorata*, *Konterbia*, *Oilaunes*, *Sekobirikes*, puso ya de manifiesto el alto contenido de plata de los de *Bolskan* y de los romanos. Comparando la composición de monedas procedentes de las áreas del noreste, valle del Ebro y la Meseta, comprueba que los mayores porcentajes de

plata (+ 96 %) se dan en la primera zona, seguida de la del valle del Ebro y la Meseta, por este orden (Serafin Petrillo 1988, p. 161-167).

En suma, el porcentaje de plata contenido en los denarios ibéricos (cuadro 1) es bastante elevado, oscilando entre los valores 97,89 % y 87,23 %, con adiciones —y no en todas las monedas— de plomo, entre 12,03 % la que más y 2,93 % en el otro extremo. La composición de los denarios de Domicio Calvino (cuadro 5) es parecida a la de los denarios ibéricos: una proporción de plata notable —entre 96,81 % y 45,67 %—, valor este último que corresponde al denario núm. 2.12201, con un 53,56 % de cobre, por lo que debe tratarse probablemente de un denario forrado.

Hay un denario ibérico donde se invierten estos valores habituales: 90,25 % de cobre, 9,73 % de plata y nada de plomo. En efecto, el denario inventariado con el número CS4661 nos muestra otra realidad sobre los métodos de devaluación o alteración del valor del metal, ya que se trata de una moneda deliberadamente adulterada por el emisor. En ella se emplea la técnica de depleción, que consiste en enriquecer superficialmente el contenido de plata mediante la eliminación química del cobre como metal menos noble, consiguiendo un aspecto exterior plateado a partir de cospeles con bajo contenido en plata (< 10 % Ag). Este tipo de actuación no resulta tan excepcional, puesto que otras monedas de esta misma ceca, en una serie analizada para un trabajo de investigación de Gema Sejas, hallamos una situación similar, e incluso entre los denarios de Domicio Calvino analizados encontramos otro caso (núm. 2.12201), aunque conserva mayor cantidad de plata en superficie que el ejemplar ibérico. La detección de este tipo de monedas es relativamente fácil debido al desgaste sufrido y a un proceso de corrosión diferencial distinto del que presentan las monedas de plata, lo que permite observar superficies porosas e irregulares y oquedades de color cobrizo con la ayuda de una simple lupa, todo ello como consecuencia de la eliminación selectiva del cobre en superficie. Aunque el tratamiento con ácidos depletores solía hacerse antes de acuñar el cospel y el golpe del cuño tiende a regularizar la superficie porosa por deformación mecánica de la capa superficial, la circunstancia de que el cobre y la plata son dos metales insolubles (no se alean) hace que los numerosos huecos dejados por el cobre eliminado no se puedan disimular totalmente con la acuñación, particularmente en ciertas zonas del relieve de la moneda.⁷

Monedas ibéricas de bronce

Además de los elementos químicos ya mencionados para las monedas de plata, se han analizado Sn(K β), Fe(K α), Ni(K α), Zn(K α), As(K β) y Sb(K α).

7. Para más información sobre esta técnica de plateado véanse los interesantes trabajos de King, Hedges 1974, p. 189-200, y La Niece, Craddock 1993.

Se han analizado 34 monedas, de las cuales 23 corresponden a ases (cuadro 2), 5 a semises (cuadro 3) y 6 a cuadrantes (cuadro 4). Es interesante hacer notar, ya de entrada, que el conjunto de las aleaciones detectadas no muestran signo alguno de normalización estricta, ni relacionada con los tipos en sí ni, desde luego, con el supuesto valor monetar. La imposibilidad de ordenar cronológicamente las emisiones no permite saber si esa variación composicional obedece a una intención clara del emisor o si, por el contrario, el valor del material (los componentes metálicos de la liga) está tan por debajo o lo suficientemente por debajo del valor de cambio que carece de interés el esfuerzo de la normalización del *aes*. Aquí no sólo la aleación sino la variación de los pesos deberían ser sometidos a un estudio más minucioso. En particular, conviene decir que los estudios ponderales alcanzarían su máximo valor y representatividad si se tuviera en cuenta la aleación de cada pieza numismática, ya que el valor de coste del material viene dado por el peso y el precio de las sustancias que lo forman. Estos factores son especialmente importantes en las acuñaciones de metales preciosos.

En primer lugar, y dentro de la variabilidad, hay que señalar la existencia de dos monedas de cobre (el as núm. 2.2645 y el cuadrante núm. 2.2733). El metal del cuadrante, a pesar de llevar una proporción de plomo de 2,7 %, podría considerarse como un cobre reciclado. La presencia de un 0,4 % de estaño avala la idea de una colada obtenida al amortizar (refundir) objetos de cobre entre los que habría algún bronce plomado. En particular, no tiene ningún sentido metalúrgico desperdiciar un 0,4 % de estaño, puesto que nada perceptible añade a las cualidades mecánicas del metal que ha de ser acuñado. Existe también un semis (núm. 2.2728) que, con el 1,9 % de estaño y el 1,2 % de plomo, debería considerarse, como en el caso anterior, un cobre reciclado producto de una amortización de metal, ya que cantidades tan bajas de esos elementos aportan poco beneficio a la liga y, desde luego, apenas cambian el color del metal. El resto de monedas, treinta, son bronces que, excepto el as núm. 2.2639, presentan porcentajes de plomo por encima del 3 % y por tanto son bronces ternarios plomados. La proporción de estaño y de plomo oscila notablemente, de manera que pueden presentarse tanto en cantidades semejantes como en proporciones superiores e inferiores el uno respecto del otro, independientemente del porcentaje en que se encuentren. Los valores del estaño muestran un recorrido menor, con un agrupamiento central en el intervalo 8-12 % de estaño, excepcionalmente superando el 15 % de estaño y con presencia de algunos bronces pobres ($\text{Sn} < 5 \%$). El plomo, en cambio, registra una mayor oscilación en sus contenidos extremos, que en determinados casos superan el 25 % de plomo, tanto en ases y semises como en cuadrantes.

El comportamiento descrito para las aleaciones de esta ceca es similar al detectado por Olcina, Ripollès (1987-1988), en la ceca de *Saitabi*, y confirma el comentario de los autores sobre la ausencia de una normativa en la aleación y la desconexión entre el valor nominal y el intrínseco de las monedas ibéricas. Más

información analítica puede encontrarse en otras contribuciones de Ripollès, Abascal (1995) y Abascal, Ripollès, Gonzalbes (1996).⁸

Monedas de bronce romanas

Las monedas analizadas corresponden a los emperadores Augusto (28) (cuadros 6, 7, 8), Tiberio (23) (cuadros 9, 10, 11) y Calígula (10) (cuadros 12, 13). Vistas en su conjunto se observan dos probables diferencias con respecto a las monedas ibéricas antes comentadas. La primera es la menor participación de aleaciones ternarias con plomo, excepto en tres casos: el cuadrante de Augusto núm. 2.12207, con el 28 % de plomo, sin ningún tipo de duda aleado, el as de Augusto núm. 2.12253 y el as de Tiberio núm. 2.12274, que presentan porcentajes de plomo más bajos, el 3 % y el 4 %, respectivamente. Sin embargo, no conviene establecer generalizaciones con tan pocos datos. El as publicado por Chaves (1978, p. 342), es también un bronce binario de cobre y estaño.

La segunda diferencia se refiere a los contenidos de estaño, que, aunque no sean totalmente uniformes y en determinadas piezas puedan resultar ligeramente sobrevalorados en el análisis por el efecto de la patina, a pesar de la limpieza y los factores de corrección aplicados, muestran un valor medio más elevado (14,96 % de Sn) que las ibéricas (9,43 % de Sn). Esta mayor proporción media es debida, por un lado, a que en el conjunto analizado no hay monedas con menos del 6 % de estaño, mientras que sí las hay entre las acuñaciones de *Bolskan*, y a que 51 de las 53 monedas con aleación binaria Cu-Sn tienen un porcentaje superior al 10 % de estaño. Entre la época de Augusto y la de Tiberio no se aprecia una diferencia significativa en el valor medio, 14,9 % de estaño y 15,4 % de estaño, respectivamente. Sin embargo, la serie de bronce de Calígula, más homogénea, baja ligeramente ese contenido medio (13,7 % de Sn).

Si comparamos el valor del cobre entre ambos grupos de monedas encontramos un contenido medio en época ibérica de 76,6 % de cobre, frente al 83,7 % de cobre de las monedas romanas; es decir, que el aumento en el contenido medio de estaño no compensa totalmente la ausencia de plomo en estas aleaciones romanas, que resultan más ricas en cobre pero, al mismo tiempo, más caras de coste, pues es el estaño el aleado de mayor precio.

8. En los análisis publicados en los dos trabajos citados encontramos una curiosa irregularidad que consiste en los altos contenidos sistemáticos de arsénico en las composiciones determinadas, con independencia de la época de acuñación y de la localización geográfica. Resultan poco creíbles tales tasas sistemáticas de arsénico en las aleaciones de base cobre de las épocas prerromana, romana y posteriores, en las que, según nuestra experiencia, el arsénico toma valores erráticos generalmente bajos (del orden de algunas décimas de tanto por cien o menores) o no se detecta; sólo excepcionalmente alcanza valores por encima del 1 %. Por lo demás, el resto de elementos principales y mayoritarios reflejan cifras coherentes.

El menor uso de aleaciones ternarias en las emisiones de esta ceca durante la época altoimperial reflejaría, de confirmarse, una tendencia diferente a la de otras cecas peninsulares contemporáneas, donde se sigue aleando el plomo generosamente, como indican los análisis publicados por Chaves (1978); Olcina, Ripollès (1987-1988), y Abascal, Ripollès, Gonzalbes (1996). Se demuestra que la composición básica en *Osca* es cobre y estaño, en tanto que lo más habitual en otras acuñaciones hispanas es una composición de cobre más plomo y estaño: el cobre en una banda entre 83 % y 72 %, el plomo entre 20 % y 10 % y el estaño entre 12 % y 6 %.

Otro aspecto interesante detectado es la utilización del oricalco (o latón), una aleación de cobre con zinc⁹ en algunas monedas de época de Calígula (cuadro 12). La moneda catalogada con el núm. 2.12311 tiene un contenido relativamente bajo de zinc (7,2 %) y bastante plomo (6,9 %). Las otras presentan porcentajes de zinc en torno al 20 %, ligeramente más bajos que los detectados en los oricalcos de este mismo período analizados por Caley (1964, p. 77-91). Las implicaciones que el uso de este tipo de aleación, de un costo elevado,¹⁰ tienen sobre la aplicación de las reformas monetales romanas en la península desde Augusto, es un tema que debe estudiarse con más detalle tras el análisis de series más amplias de ésta y otras cecas. F. Chaves ya puso de manifiesto que en *Italica* no se había aplicado la reforma del año 23 aC. que preconizaba sestercios y dupondios de oricalco, de 27,3 g y 13,65 g, respectivamente, dado que en todos los ejemplares estudiados el estaño fue el elemento utilizado en la aleación, mientras que estaba ausente el zinc (Chaves 1973, p. 77 y s.).

Si analizamos las monedas de Calígula por emisiones, se observa que la composición de la primera emisión es fundamentalmente binaria, la proporción de cobre oscila entre 86,74 % y 79,23 % y el estaño entre 15,03 % y 3,24 %. Conviene fijarse en los resultados de los ejemplares de la segunda emisión, donde la proporción de cobre es, respectivamente, de 81,94 %, 79,23 % y 80,16 %, dando el zinc valores altos, 17,31 %, 20,30 % y 19,40 %, es decir, el contenido que es habitual

9. Las monedas de latón resultaban más atractivas a los ciudadanos por su aspecto exterior, semejante a las de oro. No obstante, el latón constituía una aleación que implicaba un proceso complejo de obtención, ya que era preciso hacerla por difusión del zinc en el cobre, y el zinc no fue preparado en forma metálica por los romanos a causa de su volatilidad. Fueron artesanos metalúrgicos de Asia Menor quienes lo introdujeron a comienzos del primer siglo aC. Los romanos lo incorporaron a la fabricación de las monedas hacia el 45 aC. Vean al respecto Caley 1964, p. 92-95, que reúne las escasas referencias literarias; Plinio y Dioscorides, que contribuyen a conocer el proceso de obtención del oricalco para las monedas romanas. Cfr. también Burnett, Craddock, Preston 1979, p. 263-268, y Craddock, Burnett, Preston 1980, p. 53-64, donde los autores exponen su tesis sobre el tema a través de una muestra de monedas de cecas del Mediterráneo oriental analizadas por el Department of Coins and Medals y el Research Laboratory del British Museum, e insisten en Cowell, Craddock, Pike, Burnett 2000, p. 670-677. En otro orden de cosas estos temas han recibido tratamiento en Villaronga 1974, p. 103-112, y Carter, Buttrey 1977, p. 49-65. Por su parte, Carter, Razi 1989, p. 221, también han valorado la presencia del zinc en las monedas neronianas.

10. Hay que pensar que el valor intrínseco del oricalco solía ser dos veces el del bronce. La reforma augustea establecía en 1:12:320 la ratio entre el oro, la plata y el oricalco, con lo que los pagos realizados en este metal proporcionarían pingües beneficios al estado.

en los sestercios y dupondios desde la reforma de Augusto, entre un 25 % y un 20 %; sin embargo, si nos fijamos en el peso y módulo de estas mismas piezas estaríamos ante ases más que dupondios.¹¹

El estudio del modelo de impurezas de antimonio en las series de época romana posibilita distinguir una tendencia diferente entre lo que acontece en las emisiones de Augusto y las posteriores de Calígula y Tiberio. Mientras que sólo un tercio de las monedas de Augusto llevan algo de antimonio, y cuando lo hacen son contenidos casi siempre muy bajos, inferiores al 0,03 %, en casi todas las monedas posteriores se detecta este elemento y normalmente en cantidades superiores a las cuantificadas en época de Augusto (> 0,03 % de Sb), resultando una media de 0,10 % de Sb. Dar una explicación a este hecho observado no resulta fácil, pero podría estar sugiriendo cambios en el origen o la naturaleza de las materias primas utilizadas para preparar las aleaciones.

BIBLIOGRAFÍA

Abascal, Ripollès, Gonzalbes 1996	ABASCAL, Juan Manuel; RIPOLLÈS, Pere Pau; GONZALBES, Manuel. «Varia metallica (I): anàlisis de monedes antigues, medievals i modernes». <i>Acta Numismàtica</i> , núm. 26 (1996), p. 17-51.
Barrandon, Callu, Brenot 1977	BARRANDON, J. N.; CALLU, Jean Pierre; BRENOT, C. «The Analysis of Constantinian Coins /A.D. 313-40) by non-destructive Californium 252 Activation Analysis». <i>Archaeometry</i> , núm. 19 (2) (1977), p. 173-186.
Burnett, Craddock, Preston 1979	BURNETT, Andrew M.; CRADDOCK, Paul T.; PRESTON, Keneth. «New light on the origins of orichalcum». <i>International Congress of Numismatic</i> [Berna], núm. 9 (1979), p. 263-268.
Caley 1964	CALEY, Earle R. <i>Orichalcum and related ancient alloys</i> . Nueva York, 1964.
Campo 2000	CAMPO, Marta. «La ceca de Emporion: consideraciones técnicas y metalográficas». <i>XII Internationa-</i>

11. Contrástense los resultados de análisis de monedas de Ilici por Llorens 1987, p. 61-64, que reflejan el 83-62 % de bronce, 20-10 % de plomo y 12-6 % de estaño. Parecida proporción consigue la misma autora en Carthago Nova, Llorens 1994, p. 91-94. El resultado de nuestros análisis matizaría la opinión de la autora respecto de que en el reinado de Calígula talleres como Caesaraugusta y Carthago Nova aplicaron la reforma de Augusto mientras que Osca, Acci y Bilbilis siguieron emitiendo exclusivamente monedas de bronce. Otras evidencias en la misma línea sobre monedas de Calagurris, Celsa, Turiaso, Bilbilis y Caesaraugusta están disponibles en Martín Gil 1995, p. 130; Parrado 1995, p. 107-128; Olcina, Ripollès 1987-1988, p. 422 y s., y RPC 1992 passim.

- ler *Numismatischer Kongress Berlin 1997*. Berlín: Staatliche Museen zu Berlin, 2000, p. 185-193.
- Campo, Mora Serrano 2000 CAMPO, Marta; MORA SERRANO, Bartolomé. «Aspectos técnicos y metalográficos de la ceca de Malaca». *Actas del IV Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos, Cádiz 1995*. Cádiz, 2000. p. 461-470.
- Carter 1964 CARTER, Giles F. «Preparation of Ancient Coins for Accurate X-Ray Fluorescence Analysis». *Archaeometry*, núm. 7 (1964), p. 98-107.
- Carter, Buttrey 1977 CARTER, Giles F.; BUTTREY, Theodore V. «Chemical composition of copper-based roman coins, II: Augustus and Tiberius». *MN*, núm. 22 (1977), p. 49-65.
- Carter, Booth 1984 CARTER, Giles F.; BOOTH, Matthew M. «X-Ray Fluorescence analysis of Koper-Base Coins». *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*. Santarem, 1984. p. 49-69.
- Carter, Razi 1989 CARTER, Giles F.; RAZI, Hossein. «Chemical composition of Copper-Based Coins of the Roman Republic, 217-31 B.C.». *Advances in Chemistry Series*, núm. 220 (1989), p. 213-230.
- Condamin, Picon 1964 CONDAMIN, Jeanne; PICON, Maurice. «Étude de quelques problèmes analytiques propres aux monnaies antiques (argent, cuivre)». *RN*, VI Serie, t. VI (1964), p. 69-89.
- Condamin, Picon, Cope 1972H. CONDAMIN, Jeanne; PICON, Maurice; COPE, Lewis «The metallurgical analyses of Roman Imperial silver and aes coinage». En: HALL, Edward Thomas; METCALF, David Michael [ed.]. *Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of Ancient Coinage*. Londres: The Royal Numismatic Society, 1972. p. 3-47.
- Cowell, Craddock, Pike, Burnett 2000 COWELL, M. R.; CRADDOCK, Paul T.; PIKE, A. W. G.; BURNETT, Andrew M. «An analytical survey of Roman provincial copper-alloy coins and the continuity of brass manufacture in Asia Minor». En: KLUGE, Bernd; WEISSER, Bernhard [ed.]. *XII Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997, Akten-Proceedings*. Berlín, 2000. p. 670-677.
- Craddock, Burnett, Preston 1980 CRADDOCK, Paul T.; BURNETT, Andrew M.; PRESTON, Keneth. «Hellenistic copper-base coinage and the origins of brass». *British Museum Occasional Papers*, núm. 18 (1980), p. 53-64.

- Chaves 1973 CHAVES, Francisca. *Las monedas de Itálica*. Sevilla, 1973. p. 77 y ss.
- Chaves 1976 CHAVES, Francisca. «Las monedas de Acci». *Numisma*, núm. 138-143 (1976), p. 141-158.
- Chaves 1978 CHAVES, Francisca. «Nuevas aportaciones al estudio metalográfico y metrológico de las cecas de época imperial en la Ulterior». *Numisma*, núm. 150-155 (1978), p. 337-357.
- Chaves, Gómez-Tubio 1999 CHAVES, Francisca; GÓMEZ-TUBIO, Blanca. «Nuevos datos acerca de la composición metálica de monedas hispanas: el caso de Gades». *Mélanges Claude Domergue, Pallas*, núm. 50 (1999), p. 313-325.
- Chaves, Pliego, Gómez-Tubio, Respaldiza 1999 CHAVES, Francisca; PLIEGO, Ruth; GÓMEZ-TUBIO, Blanca; RESPALDIZA, Miguel Ángel. «Análisis metalográficos de monedas procedentes de cecas púnicas del Norte de África y del sur de la Península Ibérica». *RBN*, CXLV (1999), p. 199-214.
- Domínguez-Arranz 1979 DOMÍNGUEZ-ARRANZ, Almudena. *Las cecas ibéricas en el Valle medio del Ebro*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1979.
- Domínguez-Arranz 1991 DOMÍNGUEZ-ARRANZ, Almudena. *Medallas de la Antigüedad. Las acuñaciones ibéricas y romanas de Osca*. Huesca: Ayuntamiento de Huesca, 1991.
- Domínguez-Arranz 2002 DOMÍNGUEZ-ARRANZ, Almudena. «La fabricación de las monedas ibéricas». Inexplicablemente el título original «Nuevos datos en relación con la composición metálica de las monedas oscenses» fue modificado en la publicación de las Actas por el que se indica. *XI Congreso Nacional de Numismática*. Zaragoza, 2002, pp. 53-63.
- Domínguez-Arranz 2003 DOMÍNGUEZ-ARRANZ, Almudena. «La expresión del sacerdocio en las monedas cívicas de Hispania: el poder de las imágenes». *III Encuentros Peninsulares de Numismática Antigua*. Sevilla, 2003, p. 159-175.
- Domínguez-Arranz, Escudero, Lasa 1996 DOMÍNGUEZ-ARRANZ, Almudena; ESCUDERO, Francisco; LASA, Carmelo. *El patrimonio numismático del Ayuntamiento de Huesca*. Huesca: Ayuntamiento de Huesca, 1996.
- Ingo 1994 INGO, G. M. «Microstruttura chimica delle monete di bronzo puniche: primi resultati». *RStF*, XXII, 2 (1994), p. 201-218.

- King, Hedges 1974 KING, C. E.; HEDGES, R. E. M. «An analysis of some third-century roman coins for surface silvering and silver percentage of their alloy content». *Archaeometry*, núm. 16 (2) (1974), p. 189-200.
- La Niece, Craddock 1993 LA NIECE, Susan; CRADDOCK, Paul T. [ed.]. *Metal Plating and Patination. Cultural, technical and historical developments*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1993.
- Llorens 1987 LLORENS, María del Mar. *La ceca de Ilici*. Valencia: Generalidad de Valencia, 1987.
- Llorens 1994 LLORENS, María del Mar. *La ciudad de Carthago Nova: las emisiones romanas*. Murcia: Universidad de Murcia, 1994.
- Martín Gil 1994 MARTÍN GIL, José. «Estudio del análisis metalográfico en el Museo de Zamora». *IX Congreso Nacional de Numismática (Elche, 1994)*. Madrid, 1995. p. 129-130.
- Olcina, Ripollès 1988 OLCINA, Pelegrín; RIPOLLÈS, Pere Pau. «Análisis metalográficos de las cecas de Saitabi, Ilici y Carthago Nova». *Saguntum*, núm. 21 (1987-1988), p. 417-426.
- Parrado 1995 PARRADO, María Soledad. «Análisis metalográfico en el monetario del Museo de Zamora». *IX Congreso Nacional de Numismática (Elche, 1994)*. Madrid, 1995, p. 107-128.
- Ripollès 1992 RIPOLLÈS, Pere Pau. «Nous análisis metal.lográfics: Untikesken, Kese y Saguntum». *Saguntum*, núm. 25 (1992), p. 133-137.
- Ripollès, Abascal 1995 RIPOLLÈS, Pere Pau; ABASCAL, Juan Manuel. «Metales y aleaciones en las acuñaciones antiguas de la Península Ibérica». *Saguntum*, núm. 29 (1995), p. 131-155.
- Ripollès, Abascal 1998 RIPOLLÈS, Pere Pau; ABASCAL, Juan Manuel. «Varia metallica (II): análisis de monedas antiguas». *Acta Numismàtica*, núm. 28 (1998), p. 33-52.
- Ripollès, Muñoz, Llorens 1993 RIPOLLÈS, Pere Pau; MUÑOZ, Juan; LLORENS, María del Mar. «The original number of dies used the Roman Provincial Coinage of Spain». *Actes du IIème Congrès International de Numismatique (Bruselles, 8-13 septembre 1991)*. Lovaine-la-Neuve, 1993, p. 315-324.

- Ripollès, Llorens 2002 RIPOLLÈS, Pere Pau; LLORENS, María del Mar. *Arse-Saguntum. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Sagunto: Bancaja, 2002.
- RPC 1992 BURNETT, Andrew M.; AMANDRY, Michel; RIPO-LLÈS, Pere Pau. *Roman Provincial Coinage*, Volumen I: *From the death of Caesar to the death of Vite-llius (44 BC-AD 69)*. Parte I: *Introduction and Catalogue*. Parte II: *Indexes and Plates*. Londres; París, 1992.
- RPC 1998 BURNETT, Andrew M.; AMANDRY, Michel; RIPO-LLÈS, Pere Pau. *Roman Provincial Coinage*. Lon-dres; París, 1998. Supplement I.
- RPC 1999 BURNETT, Andrew M.; AMANDRY, Michel; CARRA-DICE, Ian. *Roman Provincial Coinage*. Vol. II: *From Vespasian to Domitians (AD 69-96)*. Parte I: *Intro-duction and Catalogue*. Parte II: *Indexes and Plates*. Londres; París, 1999.
- Serafin Petrillo 1988 SERAFIN PETRILLO, Patrizia. «Sul contenuto argen-teo di alcune serie ispaniche». *Bolletino di Numis-matica*, núm. 11 (1988), p. 161-167.
- Schweizer 1972 SCHWEIZER, F. H. «Analysis of Ancient Coins Using a Point Source Linear X-ray Spectrometer: A Critical Review». En: HALL, Edward Thomas; METCALF, David Michael [ed.]. *Methods of Chemi-cal and Metallurgical Investigation of Ancient Coi-nage*. Londres: The Royal Numismatic Society, 1972. p. 153-169.
- Villaronga 1974 VILLARONGA, Leandro. «Sestercios y dupondios de cobre de Augusto y Tiberio en Hispania». *QT*, núm. 103 (1974), p. 103-112.

Une monnaie médiévale inédite en rapport avec le comté d'Empúries découverte dans l'Hérault (France)¹

JÉRÔME BÉNÉZET²

JEAN-PIERRE LENTILLON³

MICHEL SCANZI⁴

Il y a quelques mois, ont été publiés (Scanzi, 2003) les résultats des sondages réalisés en 2002 dans la chapelle Sainte-Madeleine de Monis à Plaussenous (commune de Vieussan, dans l'Hérault) par les membres de la Société Archéologique et Historique des Hauts Cantons de l'Hérault sous la direction de leur président M. Scanzi (fig. 1). Lors d'une étude architecturale précédente, cet édifice avait été daté du courant du XIe siècle (Signoles, 1993).

Le seul mobilier du premier dallage (Us 36) de cet édifice, posé directement sur la couche la plus profonde (Us 37) identifiée lors des sondages, est constitué par une monnaie que des numismates avaient attribuée à Raymond Ier ou II de Narbonne (*ibid*, 43). Pourtant, certains détails ne concordaient pas vraiment avec ce que l'on connaît du monnayage de cette vicomté, ce qui a conduit M. Scanzi à nous faire part de cette découverte. Une nouvelle analyse des légendes et des types permet désormais de proposer une hypothèse qui nous semble plus cohérente quant à son attribution, même si quelques zones

1. Nous remercions grandement M. Bompaire, directeur de recherches au C. N. R. S. ainsi que M. Crusafont et A. M. Balaguer sans les remarques et les encouragements desquels cette étude n'aurait jamais vu le jour.

2. Doctorant, Université d'Aix-Marseille I.

3. Membre correspondant de la S. F. N. et de la S. E. N. A.

4. Président de la Société Archéologique et Historique des Hauts Cantons de l'Hérault.

d'ombre subsistent encore. En voici les photographies et un essai de description détaillée (fig. 2).⁵

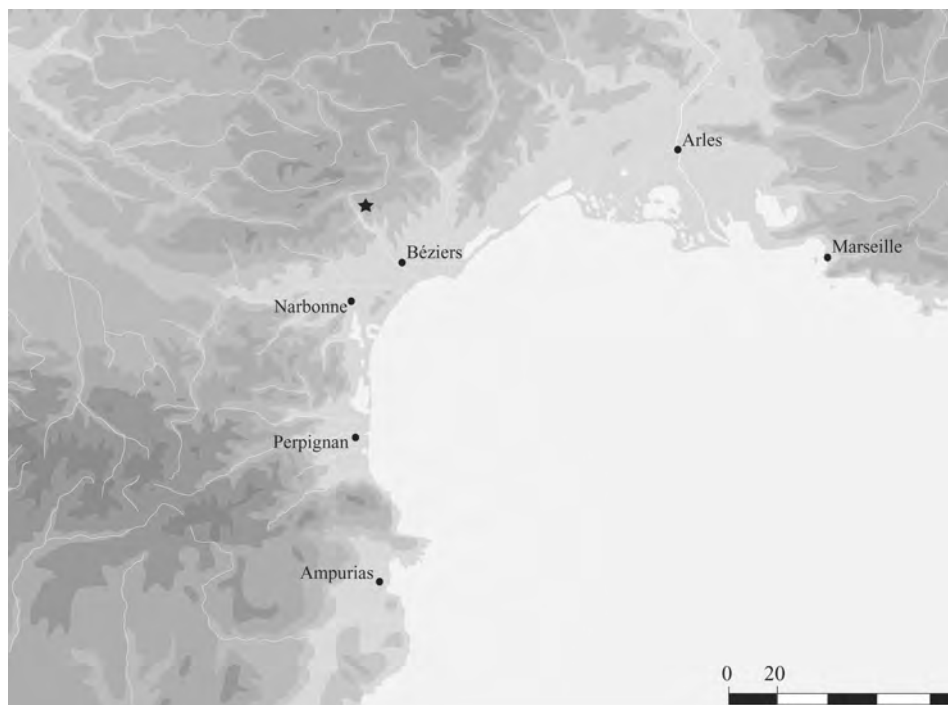

Figure 1. Localisation de la découverte (étoile).

Figure 2. Photographies du denier d'Empuries (échelle réelle et agrandissement $\times 2$).

5. Poids : 0,65 g ; diamètre : 17,7 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 2 h (?).

La face qui semble constituer l'avvers de ce denier est dans un état assez médiocre. On distingue aisément une croix pattée cantonnée de quatre besants, type bien connu dans le monnayage carolingien. La légende pose par contre de nombreux problèmes de lecture. Quelques lettres semblent toutefois assurées: V[](*trois points*)O(*point*)C(*trois points*)O[]S. La lettre qui suit le V semble être un G d'une forme que l'on retrouve sur certaines monnaies catalanes, notamment celles du comté du Roussillon dès ses premières frappes dans la première moitié du XIe siècle. Il serait par contre beaucoup plus hasardeux de définir les caractères manquants. La légende de l'avvers serait donc VG(*trois points*)O(*point*)C(*trois points*)O[]S. Une autre difficulté vient du placement du début de la légende, quoiqu'il est probable qu'elle commence par le V ou encore par l'une des lettres manquantes. Cette monnaie porterait donc le nom de VGO ou []S VGO portant peut-être le titre de comte donné par le reste de la légende CO. Le prénom Hugues semble particulièrement rare parmi les familles souveraines du Languedoc et des régions voisines. Il apparaît toutefois de façon quasi exclusive entre le XIe et le XIVe siècle (parfois associé à celui de Ponç qui pourrait apparaître sur notre monnaie dans la partie illisible suivie du S) chez celle qui détient le comté d'Empuries, quelques centaines de kilomètres au sud du lieu de découverte.

Le revers est par contre en meilleur état. Le champ présente quatre annelets disposés en croix. La légende peut être lue dans un premier temps I[]PVRIAS. La lettre manquante semble être un M oncial et donnerait la légende IMPVRIAS mais il faut noter l'extrême rareté de ce type de M dans l'ensemble des monnayages français et catalans du Moyen-Âge central. Il pourrait aussi s'agir de lettres liées (comme le pensent M. Crusafont et A. M. Balaguer) mais alors nous nous garderons de les définir. Toujours est-il que la légende de cette face fait sans conteste allusion à Empuries tout en présentant un type central plutôt typique des frappes languedociennes. On peut toutefois remarquer que quatre annelets se retrouvent sur certaines frappes de Gérone vers 1096-1131, à la différence que des points les encadrent de toutes parts (Balaguer, 1999, types 80 à 82).

La lecture complète des légendes permettrait ainsi d'attribuer cette monnaie à un comte d'Empuries prénommé Hug ou Ponç-Hug. Les représentations du champ ne se retrouvent toutefois sur aucune monnaie connue pour Empuries, ce qui pose le problème de l'attribution de celle-ci à ce comté ou à un atelier indéterminé du Languedoc où justement cette monnaie a été découverte. Il faut en effet noter l'apparition depuis quelques années en Languedoc et en Roussillon de monnaies ayant en commun les quatre annelets dérivés du monogramme odonien mais dont les légendes, quand elles sont lisibles, les rapprochent de divers lieux comme Narbonne, Toulouse voire Carcassonne : elles semblent à rapprocher du monnayage «de transition» de Melgueil au XIe siècle (Bompaire, 2002, annexe sur le monnayage de Melgueil ; Bénézet et Lentillon, 2003) dont la grande diffusion après son immobilisation n'est plus à démontrer. Il serait donc possible d'attri-

buer une origine identique à ces monnaies pour celle qui nous occupe ici-même. Pourtant, cela nous semble improbable, pour deux raisons au moins : la première est l'extrême rareté —voire l'absence— de monnayage propre au comté d'Empuries avant le milieu du XIe siècle et une diffusion ultérieure très modeste et généralement limitée aux comtés voisins alors que les exemplaires de transition s'inspirent de monnaies à la diffusion assez large ou du moins particulièrement appréciées. La seconde est le poids très faible de cette monnaie (0,65 g) par rapport aux exemplaires de transition jusqu'ici connus qui pèsent tous plus d'un gramme. Il doit donc s'agir, à notre avis d'une monnaie réellement frappée dans le comté d'Empuries.

Si l'on retient une origine ampuritaine, peut-on la rapprocher d'un comte en particulier ? Cela semble dans un premier temps particulièrement difficile car il existe plusieurs personnages prénommés Hug ou Ponç-Hug, le premier étant Hug Ier (991-1040) et le dernier Ponç-Hug VI (1313-1322). Pour certains, d'ailleurs, aucun monnayage n'a été identifié, notamment pour une partie des XIe et XIIe siècles. Les représentations de cette monnaie ne se retrouvant sur aucune autre de ce comté, il faut selon toute logique la replacer au début des émissions ou entre les deux grands types actuellement connus : celui au buste et celui à l'épée. On peut aussi écarter la possibilité d'une frappe postérieure à celles à l'épée —donc du XIVe siècle— à cause de la typographie très différente des monnaies de cette période. Les possibilités d'attribution peuvent ainsi se limiter à cinq comtes d'Empuries : Hug Ier (991-1040), Hug II (1078-1116), Ponç-Hug II (1116-1153), voire Hug III (1153-1173) ou Ponç-Hug III (1173-1200).

Contre l'attribution au premier, on peut signaler que la seule monnaie de son successeur semble d'argent et pèse 0,23 grammes tout en étant à peu près complète, ce qui ne s'accorde pas du tout avec cette monnaie. Il en va autrement avec le monnayage des comtes suivants, dont les poids s'accordent bien avec celle-ci. Il semble par ailleurs assez délicat d'attribuer cette monnaie à Ponç-Hug III (1173-1200) car cela marquerait une interruption pour le passage de la représentation « main avec épée » à celle de « l'épée seule ». Il semblerait en effet plus logique de situer cette monnaie au moment du passage du type au buste vers celui à « main avec épée ». On ne connaît pas exactement la période de cette évolution, si ce n'est qu'elle se situe entre la fin du règne d'Hug II et le début de celui d'Hug III, c'est-à-dire entre la fin du XIe siècle et le milieu du siècle suivant. Notre monnaie devrait selon toute vraisemblance se situer durant cette période, qui correspond d'ailleurs assez justement avec la période de frappe des monnaies de Gérone aux quatre annelets (1096-1131). Connaissant déjà un certain nombre de monnaies du comte Hug II (12 deniers inventoriés pour 2 types et 9 variantes et 1 obole), l'attribution à Ponç-Hug II (1116-1153) semble la plus probable. On ne peut malheureusement pas totalement écarter la possibilité d'une frappe de l'un de ses deux successeurs, notamment à cause de la graphie VGO au lieu de

HVGO, cette dernière se retrouvant jusqu'au monnayage à la «main avec épée» et n'étant remplacée par l'autre, dans les monnaies que l'on connaissait jusqu'ici, que sous Hug IV.

Quel que soit le comte émetteur, et si l'on accepte la possibilité d'une frappe ampuritaine, on ne peut que constater que l'utilisation des quatre annelets dans cet atelier ne fut que passagère, peut-être dans le but de faciliter sa circulation au-delà du comté par l'emploi de symboles d'un monnayage particulièrement apprécié dès la fin du XIe siècle en Languedoc mais aussi dans les domaines catalans (Balaguer, 1987, p. 102-104). Bien entendu, cette attribution ne peut pour l'instant constituer qu'une hypothèse de travail qu'il faudra confirmer par d'autres découvertes, notamment dans des contextes archéologiques datés. Car pour l'instant, l'unique exemplaire de ce type provient d'une région —le Languedoc— assez éloignée du lieu supposé de l'émission et dans laquelle la frappe de monnaies s'inspirant de celles d'autres régions semble particulièrement courante au XIe siècle.

BIBLIOGRAPHIE

- Balaguer 1984 BALAGUER, A. M. «Reconsideració de l'amonedatge del comtat d'Empúries en base a un tipus inèdit atribuït a Ponç Hug III (1230-1269)». *Acta Numismàtica*, n° 14 (1984), p. 191-214.
- Balaguer 1987 BALAGUER, A. M. «La circulation de la monnaie médiévale française dans la Péninsule Ibérique». Dans: *Trésors et émissions monétaires du Languedoc et de Gascogne (XIIe et XIIIe siècles)*. Toulouse, 1987, p. 93-109.
- Balaguer 1999 BALAGUER, A. M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelone, 1999.
- Bénézet et Lentillon 2003 BÉNÉZET, J.; LENTILLON, J.-P. «Trois estampilles de monnaies sur le vase d'accompagnement d'une tombe du Moyen-Âge central découverte en Roussillon». *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 58e année, n° 9 (novembre 2003), p. 215-220.
- Bompaire 2002 BOMPAIRE, M. *La circulation monétaire en Languedoc (Xe-XIIIe siècles)*. Thèse de Doctorat sous la direction de P. Contamine, Université de Paris IV, juin 2002.
- Botet 1908 BOTET I SISO, J. *Les monedes catalanes*. Vol. I. Barcelone, 1908.

- Crusafont 1982 CRUSAFONT I SABATER, M. *Numismàtica de la Corona catalano-aragonesa medieval*. Madrid, 1982.
- Scanzi 2003 SCANZI, M.; COMPS, J.-P. [coll.]. «Chapelle Ste-Madeleine de Mounis (Plaussenous – Vieussan), Résultats du sondage 2002». *Bulletin de la Société Archéologique et Historique des Hauts Cantons de l'Hérault*, n° 26 (2003), p. 11-47.
- Signoles 1993 SIGNOLES, A. «L'ancienne église Sainte-Madeleine de Mounis à Plaussenous (commune de Vieussan)». *Bulletin de la Société Archéologique et Historique des Hauts Cantons de l'Hérault*, n° 16 (1993).

Inèdites de Mallorca: mig i quart de ral d'or de Pere III, marca tres roses

M. CRUSAFONT I SABATER

Com és sabut, la sèrie dels rals d'or de Mallorca de Pere III comprèn uns grups de peces, rals i divisors, que poden presentar sis marques diferents: rosa, llir, tres roses, escudet, sabata i petxina. Campaner ja va relacionar alguna d'aquestes marques amb els mestres de la seca mallorquina.¹ La petxina seria del mestre Eimeric i la sabata, probablement, del mestre Sabater. Nosaltres vàrem suposar que les altres marques serien de Pere Roig (rosa), Bartomeu Tarí (llir) i Joan Roig (tres roses), hipòtesi que les noves dades han anat confirmant. Hi havia dubtes, però, pel que fa a l'atribució de la marca de l'escudet, que de primer pensàrem que fos una marca primerenca de Perpinyà, guiant-nos per la lletra P que porten aquestes peces al peu del rei de l'anvers. En el darrer treball, en el qual assenyalàvem que en temps del mestre Tarí hi havia hagut un canvi en les llegendes d'aquestes peces, ja indicàvem que, probablement, aquella hipòtesi no era certa i que els rals d'escudet, amb la llegenda ja canviada, havien de correspondre a la segona etapa i situar-se entre les emissions de Joan Roig i les d'Eimeric. Vegem aquesta qüestió amb més detall.²

ELS RALS DE MARCA ESCUDET

Avui tenim més arguments a favor d'aquesta segona solució. Quan Campaner publicà el seu llibre, no coneixia pas peces de tots els valors per a cadascuna de les

1. Si no diem una altra cosa, les mencions d'Alvar Campaner es refereixen al seu llibre *Numismática balear*, Palma, 1879.

2. Miquel CRUSAFONT i Andreu VIDAL, «Els rals de Mallorca de Pere III (I de Mallorca) del fons de Sa Nostra, Caixa de Balears», *Acta Numismàtica* (Barcelona), núm. 30 (2000), p. 57-92.

marques. En concret, no havien aparegut encara el ral amb marca rosa, els mitjos de les tres roses i la sabata, els quarts de les tres roses ni l'octau de la sabata. A poc a poc aquests espais buits s'han anat omplint, de manera que ara tenim tots els valors per a la petxina i la sabata (ral, mig, quart i octau) i tres valors per a la rosa, lllir i tres roses (ral, mig i quart). Això vol dir tots els valors per a aquestes marques, perquè l'octau de ral fou un afegit tardà que només es pot trobar en les dues darreres marques, petxina i sabata. Amb el quadre actual, incloent-hi les dues peces que avui descrivim, tenim valors complets per a cinc marques i res s'oposa a poder creure que també n'hi poden haver per a la sisena marca, l'escudet, de la qual només coneixem els rals.

De fet, Bover ja havia assenyalat l'existència d'algunes d'aquestes peces que ara han anat sorgint, però Campaner no li donà crèdit perquè l'experiència li havia demostrat que no sempre era curós en les seves afirmacions. Campaner es va limitar, doncs, a donar per existents les peces que va poder verificar personalment, criteri en el qual tots el vàrem seguir. Un cop, però, Campaner mateix va poder confirmar l'existència del mig ral del lllir i nosaltres hem pogut omplir uns altres buits, entre els quals el quart de ral de les tres roses, ambdós avançats ja per Bover,³ cal convenir que, almenys pel que fa a la numismàtica, ha arribat el moment de restituir-li la credibilitat. Això comporta la reconsideració d'una altra peça anunciada i que encara no ha aparegut: el quart de ral de l'escudet. Però si hi ha quart i per a tots els altres signes hi ha sempre mitjos i quarts, el més raonable és creure que la sèrie de l'escudet deu ésser també completa, amb rals, mitjos i quarts, igual que les altres cinc.

L'existència de divisors és, però, poc avinent per a una emissió de prova, en la qual hom no se sol entretenir a fer peces menudes. Això afegeix, doncs, un altre argument en contra de la nostra hipòtesi inicial d'una encunyació primerenca i de prova a Perpinyà a mans del mestre Baster i ajuda també a resituar el ral de marca escudet i la seva probable sèrie de divisors en la cronologia tardana, és a dir, en l'espai 1364-1368, que ja ens indicava el canvi de llegenda.

Per aquesta cronologia no sabem qui era el mestre de seca i ni tan sols si n'hi havia. Podria ésser, per tant, que la marca d'escudet català apuntat fos d'un mestre fins ara no documentat, però també seria possible que, a manca de mestre, el governador general de l'illa assumís l'autoritat de la seca i fes marcar amb armes reials. Recordem que més endavant, en concret des del rei Martí, aquesta actuació es va convertir en llei i que l'absència del mestre des de llavors ens ha estat consignada amb l'existència de peces amb marca escudet, tant en el mateix regnat de Martí com en els d'Alfons IV i Joan II.⁴

3. Joaquim Maria BOVER, *Historia de la Casa Real de Mallorca*, Palma, 1856, p. 80, núm. 10. El mig ral del lllir no va ésser descrit per Campaner en la part de Mallorca de Heiss que ell va redactar, però sí que la va incloure a la *Numismática balear*, op. cit., perquè en va trobar un exemplar.

4. M. CRUSAFONT I R. COMAS, *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, Barcelona, 1996.

LA CRONOLOGIA DEL CANVI DE LLEGENDA

En el nostre treball anterior, fet amb Andreu Vidal, assenyalàvem que el canvi de les llegendes PETRUS DEI GRACIA ARAGONUM/ET MAIORICARUM REX per PETRUS DEI GRACIA REX/ ARAGONUM ET MAIORICARUM s'hauria pogut produir arran d'un document de Pere III en el qual manava que es posés la segona llegenda a les monedes de plata. Tot i que el document no portava data, pels personatges signants el poguérem situar entre el 1355 i el 1360, i observàrem a més que el canvi es produeix en temps del mestre Bartomeu Tarí, en el qual tenim rals d'or amb les dues llegendes. Com que les peces amb rosa tenen la llegenda primera i les altres la segona, quedava confirmada l'ordenació i feia pensar, com hem dit, que el ral d'escudets podia ésser tardà.

Darrerament, Sanahuja ha trobat un document del temps de Joan I⁵ en el qual es parla de l'existència de rals d'or de Mallorca de dues lleis lleugerament diferents: 23,5 quirats i 23 quirats. Sanahuja pensa que el canvi de llei s'hauria de correspondre amb el canvi de llegenda, fent el paral·lelisme amb un cas semblant ocorregut en els florins de Perpinyà d'aquesta cronologia i justificant la raresa dels rals d'or de la rosa, amb l'argument que, en ésser de millor llei, haurien estat refosos.

La hipòtesi podria ésser certa, però té nombrosos inconvenients. D'una banda, el fet que l'any 1422, en iniciar Alfons IV els seus batiments de rals d'or de Mallorca, diu que no es facin com abans, de 23,50 quirats, sinó tan sols de 20 quirats.⁶ Aquesta afirmació porta a concloure que el convenciment general era que els rals mallorquins eren tots de 23,50 quirats i que, en tot cas, si hi va haver emissions de 23 quirats, no varen ésser d'un moment tan primerenc sinó molt més tardà o, senzillament, incidental. D'altra banda, si bé és cert que els rals de la rosa són molt rars, no succeeix el mateix amb els quarts de ral, que són molt més abundants que els de les altres marques, llevat de la petxina. Certament, si els quarts de ral de la rosa havien estat fets d'una llei més rica, igualment haurien estat refosos.

Al parer nostre el canvi de llei podria estar relacionat amb l'intent del rei Pere de donar als rals d'or el curs de 20 sous, decisió que va voler prendre de bona hora, però que no es va materialitzar, pel que sembla fins al 1379.⁷ Llavors els rals de baixa llei serien només alguns dels darrers d'Eimeric i això, en tot cas, justificaria en part la raresa conjunta de totes les altres marques amb relació als de la petxina, una relació d'evidències que no sembla explicar-se prou pel fet que Eimeric hagués estat mestre durant més temps. Alternativament, els rals de llei més baixa

5. Xavier SANAHUJA, «Novetats sobre la moneda mallorquina de Pere III», *L'Ardit* (Barcelona), núm. 17 (2002), p. 29-32. Per error diu *Joan II*.

6. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona, 1909, vol. II, p. 237-238.

7. A. CAMPANER, *Numismática...*, p. 130.

també podrien haver estat els que, com veurem, va batre el rei Joan I mateix. En conclusió, el canvi de llei assenyalat no sembla haver estat una decisió que pogués afectar la major part de la producció mallorquina de Pere, sinó només una petita part o bé la de Joan, i això explicaria que l'any 1422 aquest fet ja s'hagués oblidat.

LA «LLARGA MONEDA»

En un article complementari i posterior al seu llibre sobre la moneda mallorquina, Alvar Campaner comentava l'existència d'unes mencions de «llarga moneda» o bé «longa moneda». Aquestes mencions comencen al 1345 i Campaner en troba notícies fins al 1359-1562. Després de deduir que un sou de la moneda de compte valia un sou i un terç de la «llarga moneda», conclou que no pot identificar aquesta mena de numerari.⁸

Les dades que dona Campaner demostren que la «llarga moneda» era numerari de billó i de més baixa llei que el de referència. Pere III va emetre billó en els primers anys que va tenir en possessió Mallorca i, en concret, en temps del mestre Pere Roig, i és per això que el rar billó d'aquest sobirà porta la marca de la rosa. Segons ens diu el mateix Campaner, aquest billó del temps de Pere III s'havia arribat a obrar a la talla de 28 sous el marc. En canvi, el del rei Jaume II i, ben probablement també el dels seus immediats successors, es batia a la talla de 264 peces el marc, és a dir, a 22 sous. Si multipliquem 22 per 1,33 obtenim 29,26, una xifra propera a la talla 28. Si el mercat valorava la moneda no pas a 28 sous sinó com si fos de talla de 29,26, vol dir que aplicava una taxació d'un cert càstig, cosa freqüent quan hi ha rebaixa de llei.

Per tant, la nostra conclusió és que l'anomenada «llarga moneda» vol dir la moneda corrent emesa per Pere III, entenent així la moneda de billó. Cal convenir que la cronologia de les mencions de la «llarga moneda» concorda amb les dates del llançament d'aquest numerari, ja que Pere Roig, el mestre que la va fer, va començar el seu mandat l'any 1343. És molt probable que en els primers anys de Pere III encara hi hagués en circulació molt de l'abundant numerari de billó emès pels reis mallorquins i que es fes necessari fixar la valoració del nou billó en relació amb el que havia circulat fins llavors i de millor llei.

LES MARQUES COMPLEMENTÀRIES

Les sis marques mallorquines no sempre són els únics distintius. En concret, hi ha quatre marques que s'aparellen amb una altra marca complementària que se situa als peus del rei, segons la taula següent:

8. A. CAMPANER, «Novedades en la numismática balear», *Museo Balear*, 1886, vol. III, p. 1-15. Vegeu p. 5-8.

<i>Marca del mestre</i>	<i>Marca complementària</i>
Rosa	(no en porta)
Llir	T
Tres roses	B
Escudet	P
Sabata	rosa
Petxina	(no en porta)

Aquesta taula, en haver situat l'escudet entre les tres roses i la sabata, fa que les tres marques complementàries, que són lletres, restin ara agrupades, cosa que és també més coherent. Un argument més, doncs, per a situar l'escudet en la cronologia tardana.

Què signifiquen aquestes marques complementàries? Campaner apuntava possibles marques de seca, amb la P per a Perpinyà, la B per a Barcelona i la T amb ubicació incerta. Nosaltres havíem acceptat inicialment la P per a Perpinyà, atès l'antecedent de batiments mallorquins en aquella seca, però no podíem admetre la B per a Barcelona, on llavors es batien florins, i no semblava possible l'existència d'una altra seca al marge de Palma i, en tot cas, Perpinyà. Però fins i tot la possibilitat de Perpinyà s'ha fet molt improbable, un cop hem situat l'escudet en la cronologia tardana que ara defensem ja sense reserves. Cal descartar, doncs, que les marques indiquin els tallers emissors i cal convenir que, pel context documental, sembla que tota la producció mallorquina del temps de Pere III es va obrar a Palma de Mallorca.

Inspirant-nos en el que després succeeix en els florins, nosaltres ens atrevirem a proposar una possible explicació. A partir del 1343 el rei Pere III va nomenar per a Mallorca uns governadors generals. Aquests tenien jurisdicció sobre la fabricació de moneda, com hem vist abans que el governador Berenguer de Tous cridava al mestre Bartomeu Tarí i al personal de la seca per a comunicar-los les ordres del rei. Els governadors de Mallorca en temps de Pere III varen ésser els següents: Gilabert de Centelles (1348-1359), Berenguer de Tous (1359-1367), Olf de Pròixida (1367-1375) i Francesa de Sagarriga (1375-1392).

De tota manera, no podem assegurar que aquestes cronologies siguin exactes perquè en aquells temps era molt freqüent l'absentisme en aquests alts càrrecs i llavors era el lloctinent o sotsgovernador el que exercia el càrrec de manera efectiva. En concret sabem, per exemple, que Olf de Pròixida ja actuava amb plena autoritat almenys des del 1365.⁹ Si suposéssim que les marques complementàries

9. La llista de governadors, obtinguda de la *Gran enciclopèdia catalana*, a l'entrada *Mallorca*, no sabem quina fiabilitat té i convidaria una verificació a fons, com varem haver de fer amb la seriació dels tresorers reials. De moment, observem l'existència d'un altre governador que se superposa, incomprensiblement, amb Centelles, Felip de Boil (1345-1348). Si Boil hagués estat governador després de Tous, la marca B quedaria molt més clarament justificada. Pel que fa a l'actuació d'Olf de Pròixida en temps de Bernat de Tous, vegeu P. CATEURA BENNASSAR, *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma de Mallorca, 1982, p. 368, 373, 377 i 383, on es mostra que és el governador efectiu.

poden correspondre a la inicial del nom del governador, trobem que la T seria avinent per a Tous, que coincideix quatre anys amb el regiment del mestre Tarí (1355-1362). El fet que no coincideixin per a tots els anys tampoc és un argument del tot negatiu perquè tampoc sabem en quines cronologies es varen fer les emissions dels rals d'or. Per tant, l'ilir-T significaria mestre Tarí-governador Tous. A continuació té el càrrec de mestre Joan Roig, en un espai de temps que queda plenament comprès dins els anys de Tous: 1362-1364. El fet que ara Roig posi una B en lloc d'una T podria significar que, per a distingir aquesta marca de la del mestre anterior hagués optat per la B inicial de Berenguer de Tous. Per tant, en aquest cas les marques tres roses-B significarien mestre Joan Roig i governador Berenguer de Tous. Finalment, l'escudet es correspondria amb la P al·lusiva a Pròixida. La superposició només és de dos anys, ja que l'escudet el situem entre 1364 i 1368, però s'allarga força si tenim present l'exercici efectiu d'Olf de Pròixida des del 1365. En aquest cas, doncs, escudet-P al·ludiria al mestre desconegut d'aquesta marca o bé a l'actuació en suplència del governador i a la seva inicial P, per Pròixida.

Ens resta el cas de la sabata, aparellada amb rosa. Ja vàrem indicar que, tot i que Pere Sabater va obtenir el seu nomenament de mestre durant dos anys el 1367, abans que pogués començar a actuar s'interposà el nomenament d'Eimeric, que oferia més guanys a Pere III.¹⁰ Però Pere Sabater deuria poder cobrir els dos anys de la seva concessió més endavant perquè bé hi ha peces amb la seva marca de la sabata. Quan ho va poder fer? De segur que després del 1379, perquè no fou fins a aquest any que Pere III introduïa un nou divisor de l'or, l'octau de ral, i hi ha peces d'aquest valor amb la marca sabata. Per tant, l'actuació de Sabater s'ha d'interposar en el període d'Eimeric, el qual tenia el càrrec vitalici.

Pere Sabater porta també, com hem vist, una marca complementària, però aquesta ara ja no és una lletra sinó una rosa, probablement un element heràldic. Pel que hem dit abans, Sabater va coincidir en el seu mandat amb Francesc de Sagarriga, a qui tots els heraldistes li atribueixen com a armes de llinatge un mata de garriga arrencada, un signe que no s'allunya gaire del d'una rosa si l'hem de simplificar. Fins i tot ens atreviríem a afirmar que es fa molt difícil de dir, en examinar una peça amb marca sabata, si allò que veiem als peus del rei és una rosa o bé un altre vegetal arrodonit, com es presenta habitualment la mata de garriga arrencada, amb les seves arrels. Per tant, és perfectament plantejable que el binomi sabata-rosa (?) pugui significar el binomi mestre Sabater-governador Sagarriga.¹¹

10. M. CRUSAFONT i A. VIDAL, «Els rals...», p. 68-69.

11. Ferran de SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1922, vol. II, assigna a Arnau de Sagarriga un segell amb aquesta heràldica en document datat el 1319. Vegeu segell 2769, p. 378. Tots els heraldistes, Garma, Caraffa i Riquer, també li donen aquesta heràldica.

Com veiem, la hipòtesi no és completament segura, amb els punts més febles en la B i la rosa, però té prou elements de concordança per a poder plantejar-la.

LA MARCA DE LES TRES ROSES

En el llibre de Campaner només es descriu el ral d'or amb aquesta marca. Tampoc l'atribueix a un mestre concret. Tal com hem dit abans, nosaltres varem suposar que corresponia a Joan Roig. La família Roig sol tenir per heràldica una rosa. Havent-hi hagut ja un mestre amb el mateix cognom, Pere Roig, que havia marcat amb aquest distintiu, Joan Roig s'hauria decidit per una marca de tres roses per a distingir les seves produccions. L'ordenació que es deriva del canvi de llegendes amb Tarí ha consolidat aquesta atribució perquè les peces de les tres roses tenen ja la llegenda canviada i, per tant, han d'ésser d'un mestre posterior a Tarí. Campaner va documentar que Joan Roig havia estat nomenat mestre el 9 de març del 1362 i per a un temps de dos anys. La raresa de les seves produccions fa pensar que no deuria pas renovar el seu contracte i, per tant, que devia deixar el càrrec l'any 1364.

El mig ral de les tres roses, desconegut encara quan publicàrem el nostre primer llibre sobre la moneda catalana, aparegué en una subhasta de la firma barcelonina Aureo just abans que sortís el nostre segon llibre, on poguérem incloure'n la menció.¹² Mai, però, ha estat descrit completament ni publicat en fotografia (fora de la venda mencionada). Les seves dades completes son les següents:

Mig ral d'or de Mallorca de Pere III. Marca tres roses

a/ (escudet) PETRUS:DEI:GRACIA:REX: (escudet). Rei sedent amb tres roses a l'esquerra i B als peus. Orla lobulada.
 r/ +ARAGONUM ET – MAIORICARUM. Creu patriarcal amb tres roses a dalt. Orla lobulada.
 Pes: 1,88 g Ø: 19 mm Làm. n.1 Inèdit

Les lletres són gòtiques i els escudets són amb les armes catalanes i en cairó. El quart de ral de les tres roses, no considerat per Campaner, havia estat assenyalat, com hem vist abans, per Bover. Ara podrem confirmar-ne l'existència.

12. Ens referim als nostres *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Madrid, 1982, i *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992, on assignàvem al mig ral amb marca tres roses el núm. 437. Cal advertir, però, que amb el núm. 443 consignàvem per error l'existència del quart de ral amb aquesta marca, llavors encara desconegut. És una errada que s'ha esmenat tota sola en aparèixer ara aquesta peça.

Quart de ral d'or de Mallorca de Pere III. Marca tres roses

a/ +PETRUS DEI (GRA)CIA REX. Rei sedent amb tres roses a l'esquerra.
Orla lobulada. B als peus.

r/ +ARAGONUM (ET) – MAIORCAR. Creu patriarcal amb tres roses a dalt.
Orla lobulada.

Pes: 0,77 g Ø: 14 mm Làm. n.2 Inèdit

Les lletres, gòtiques. Al final de la llegenda de l'anvers sembla que hi ha un pal, com si digués REX I. Podria ésser un intent de dibuixar un escudet o, senzillament, la X mal feta.

Els pesos són particularment baixos, però cal tenir present que ambdues peces estan en força mal estat, amb un desgast acusat. La marca de les tres roses més aviat sembla de tres estrelles, especialment al quart de ral, però això és a causa del poc espai disponible per a dibuixar-les.

Amb aquestes dues peces es completa, con hem dit, la sèrie de l'or de Mallorca amb la marca tres roses.

EL RAL D'OR DE MALLORCA DE JOAN I

Aprofitem l'avinentsa de parlar de l'or mallorquí per donar a conèixer als lectors d'*Acta Numismàtica* una descoberta que féu fa pocs anys l'estudiós francès Marc Bompaire i que, possiblement, ha passat desapercibuda als numismàtics del nostre país.

Bompaire, bon coneixedor dels manuals medievals de mercaderia, va trobar i publicar una dada molt interessant: en un d'aquests manuals es descriu i dibuixa amb gran precisió un ral d'or de Mallorca del rei Joan I, una moneda fins ara desconeguda.¹³ Com que en el mateix manual es descriu amb precisió i detalls un ral d'or mallorquí amb marca petxina de Pere III, no hi ha pas possibilitat de confusió ni hi ha raons per a dubtar que l'autor del manual copiés una peça que conegués perfectament. La peça porta la marca de la petxina d'Eimeric perquè no tan sols el mestre havia estat nomenat de manera vitalícia sinó que també el rei Joan el va confirmar en el seu càrrec en entrar a regnar el 1387.

L'existència, de moment només documentada, del ral de Mallorca de Joan I és una novetat que no deixa de causar una certa sorpresa. Sempre s'havia pensat que aquest rei havia substituït a Mallorca el ral d'or pel florí. De fet, però, l'ordre de batre rals d'or la donà l'any 1390. Per tant, hi ha l'espai 1387-1390 en el qual po-

13. Marc BOMPAIRE, «Le monnayage d'or européen avant Christophe Colomb», a *Monnaies d'or de l'Europe avant la découverte des Amériques*, Perpinyà, 1992, p. 11-24. Vegeu làmina de p. 22.

1

3

1

2

info de mallorqua an la cova
 dobla que sus la + dobla a j.
 pning claus deuers lo rey al come
 sament de la ligenda a vna cova
 simpla et apres vna petita cova
 dobla et liegon petrus dei gracia
 rex et deuers la cova lieg aragoni
 et maioritari et peron m d. n g.
 an de terra n g.

3

info de mallorqua que liegon
 l'os de gni rex aragonum
 et maioritari et son autals rei
 l'os duna part et dautra et peron
 m d. an de terra n g.

3

gué batre rals d'or. De tota manera, tampoc es pot descartar una fabricació paral·lela si tenim present el que abans ja hem assenyalat: el rei Alfons el Magnànim, que va batre abundantment florins mallorquins, també va fer encunyar rals d'or, que de moment ens són desconeguts.

A la làmina reproduïm la pàgina del manual de mercaderia que ha trobat Bompaire amb el dibuix i la descripció del ral d'or de Pere (a dalt) i el de Joan (a sota). Segons el text que hi ha entre les dues estampes d'anvers i revers de la peça, la descripció és la següent:

Ral d'or de Mallorca de Joan I. Marca petxina

a/ +IOhANNES:DEI:GRACIA:REX.	Rei sedent al tron. A l'esquerra una petxina. Orla lobulada.
r/ +ARAGONUM:ET-MAIORICARUM.	Creu patriarcal dins una doble orla lobulada.
Pes: – g	Ø:26 mm Làm. n. 3

L'únic detall que manca en el dibuix és la marca de la petxina als extrems de la creu del revers, tal com la veiem en les peces de Pere III. El fet que l'orla sigui doble demostra que aquesta forma d'orla és tardana en el regnat de Pere III, ja que enllaça amb aquesta peça de Joan I.

Naturalment, res impediria que també existissin mitjos rals, quarts i fins octaus de ral d'aquesta sèrie mallorquina de rals de Joan I, tal com succeeix amb les altres produccions de Pere III. Una vegada més, doncs, les noves descobertes ens fan eixamplar els nostres coneixements, però alhora es fa més àmplia també la dimensió de tot allò que ens resta per descobrir.

La moneda municipal de Reus als segles XVI-XVIII

XAVIER SANAHUJA I ANGUERA

1. EL CAS DE REUS, PARADIGMA DE LA MONEDA MUNICIPAL CATALANA

Podem considerar dues tradicions pel que fa a la circulació de moneda municipal a la Catalunya sobirana. Ambdues tradicions produïren tipus de monedes diferents i també implicaven una gestió del negoci ben distinta.

D'una banda trobem aquelles poblacions que emeteren gran quantitat de moneda i que s'acolliren als avantatges i inconvenients de l'obtenció d'un privilegi reial. És el cas de Girona, Vic, Banyoles o Granollers. Aquest no és el cas de Reus, i el seu model no ens pot servir de referent.

La capital del Baix Camp s'acollí a l'altra tradició, la de fabricar moneda en quantitats més reduïdes, sense gaires sofisticacions tècniques, i sense haver de demanar permís i tutela a l'administració reial. Els exemples de poblacions acollides a aquesta pràctica són nombrosos. Per sort, el cas de Reus és dels més ben documentats que tenim. I dic per sort, perquè la seva singularitat depassa a bastament el terreny de l'erudició numismàtica. En molts sentits, el cas de Reus es pot considerar com un model general d'actuació, una síntesi del funcionament de la moneda municipal a tot Catalunya.

Reus va ser la població catalana que va mantenir durant més temps moneda pròpia en circulació. Va iniciar les primeres emissions abans del 1467 i, encara que de manera discontinua, prosseguí les actuacions monetàries fins al 1718, quan ja feia molts anys que la resta de poblacions catalanes havia desistit d'aquest negoci.¹

1. Aquesta afirmació parteix d'un parany premeditat en no tenir en compte, d'una banda, la singularitat de la llicència perpètua concedida a la ciutat de Lleida per a fabricar pugeses, i de l'altra, les emissions personals i municipals

L'estudi de la moneda municipal de Reus havia estat iniciat per Salvador i Lluïsa Vilaseca,² els quals presentaren fins a vint-i-sis documents relatius a aquesta, que posteriorment van ser recollits per Miquel Crusafont.³ Darrerament, Carles Maristany ha dedicat un capítol a la moneda municipal reusenca amb alguna aportació documental interessant.⁴

En aquest article, presento un recull de cent setze documents. Un salt prou gran com per reinterpretar la qüestió.

2. EMISSIONS DE 1464-1495

L'inici de les emissions de moneda a Reus fou l'objecte d'un article publicat ja fa uns anys.⁵ D'aleshores ençà no ha aparegut cap document nou ni cap exemplar numismàtic susceptible de ser atribuït a aquestes emissions primerenques.

Resumint aquelles aportacions, la vila de Reus hauria començat a fabricar moneda pròpia poc abans del 1467 i l'havia hagut de contramarcar molt aviat amb un símbol de la vila, les claus de sant Pere, per tal de netejar el circulant de falsificacions. La moneda de Reus va continuar en circulació fins al 1494, arran de les prohibicions reials, i la seva retirada va costar prop de les 100 lliures a la caixa municipal. Les monedes eren anomenades *senyals* i, com hem vist, es fabricaren en molt poca quantitat.

En aquells articles jo reflexionava sobre la possibilitat que els senyals de Reus fossin semblants en metall i en mòdul als fabricats coetàniament a Tarragona, de resultes d'un cert mimetisme (i sincronia) entre les actuacions de les distintes poblacions del Camp de Tarragona.⁶ Continuo creient en aquest mimetisme però ara introduiré un nou dubte que no es pot descartar. Entre 1464 i 1494 transcorren tren-

de pugeses dutes a terme a la Catalunya abastida per la moneda jaquesa a la primera meitat del segle XIV. La meua intenció és separar aquests dos fenòmens, que considero molt poc relacionats amb l'inici de la moneda municipal catalana durant la guerra civil del segle XV i la seva difusió fins al 1718.

2. Salvador i Lluïsa VILASECA, «Pellerofes civiles y eclesiásticas de Reus», *Numisma*, núm. 84-89 (1967), p. 131-142.

3. Miquel CRUSAFONT, *La moneda catalana local (XIII-XVIII)*, Barcelona, 1990. Crusafont fou el primer a identificar dues emissions de moneda reusenca, a més de la popular encunyació del 1709. La catalogació de les monedes d'aquest article es basa en aquesta obra de referència.

4. Carles MARISTANY, «Els segles XVI i XVII», a Pere ANGUERA, *Història general de Reus*, Ajuntament de Reus, 2003, vol. 2, p. 159-165. Es tracta d'un d'aquests llibres cars i luxosos on no cal referenciar els documents inèdits ni citar la bibliografia sobre el tema, i on destaca la pífia de fotografiar en color i en gran format quatre pellofes eclesiàstiques que esdevenen «monedes emeses per l'Ajuntament de Reus al segle XVII». Amb tot, l'esforç de síntesi de Maristany és meritori.

5. Xavier SANAHUJA, «Els senyals del Camp de Tarragona del segle XV», *Gaceta Numismática*, núm. 126 (1997), p. 37-48.

6. Aquesta sincronia s'accentuava pel fet que les poblacions del Camp de Tarragona sotmeses a la jurisdicció senyorial de l'arquebisbe es reunien en Consell de Comuna per tractar diversos aspectes de caràcter polític i econòmic. Sovint, les actuacions monetàries de les distintes poblacions es debaten i analitzaven des d'aquest organisme supramunicipal. Sobre la Comuna del Camp, vegeu Eufemià FORT, *Notícia històrica d'una singular institució medieval: la comunitat de pobles del Camp de Tarragona*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975.

ta anys, molts anys per no pensar en l'existència d'altres emissions no documentades a Reus mateix, però també a Tarragona. En aquest sentit (i insisteixo en el caràcter hipotètic i alhora subversiu del meu dubte) hauríem de tenir en compte que la utilització del coure als senyals de Tarragona no el tenim prou ben documentat fins al 1491! És a dir, que hi ha temps de sobra per considerar totes les possibilitats, inclosa la d'emissions tarragonines anteriors a 1490 fabricades amb plom o llautó.

13.03.1466	Acord de fondre tots els sisens falsos que té la vila per fer una corona.
27.03.1467	Acord de contramarcar els senyals autèntics per tal de distingir-los dels falsos.
19.02.1468	Acord d'autoritzar només la circulació dels senyals de la vila amb les claus de sant Pere.
finals 1468	El clavari paga a Gilabert per la feina de disminuir una planxa de plom per fer els senyals.
02.1469	El clavari cobra per la feina de marcar 13 ll., 8 s. i 4 d. de senyals.
15.02.1470	Notícia de circulació i/o falsificació de senyals de Reus.
23.03.1470	Notícia de circulació i/o falsificació de senyals de Reus.
24.03.1470	Acord de nomenar visuradors de la moneda, segons és decidit en Consell de la Comuna del Camp.
30.03.1477	Acord de retirar la meitat dels senyals en circulació i abatre els senyals forasters.
02.11.1493	Acord de nomenar dues persones per fer efectiva l'ordre de prendre els rals d'argent a pes.
24.02.1494	Notícia de falsificació dels senyals de Reus.
07.09.1494	Acord de retirar l'emissió de senyals a causa d'una prohibició reial.
23.07.1495	En aquesta data continua l'admissió de diners en préstec per fer front a la retirada dels senyals.

3. ACTUACIONS DE 1508-1528

Entre 1494 i 1556 Reus no va tenir moneda pròpia en circulació, però no va deixar de pensar-hi en moments concrets. Les actuacions monetàries conegudes de la vila es redueixen a tres. L'any 1508 es va enviar un home a Barcelona per tal d'assabentar-se del que calia fer amb els diners barcelonins que eren rebutjats per la població. Al contrari del que succeí en altres llocs, no hi ha constància que Reus intentés fer circular moneda pròpia per tal de resoldre aquella crisi momentània. Anys més tard, el 1521, el Consell reusenc no acceptà la proposta de la veïna Selva del Camp de facultar les monedes que havia fabricat aquesta població per a circular oficialment per tota la Co-

muna del Camp. Malgrat tot, les monedes circulaven lliurement d'unes poblacions a d'altres, això sí, sense el suport oficial de la vila receptora. I dos anys més tard, el Consell reusenc assajà, sense èxit, obtenir llicència per a fabricar moneda i facilitar així el finançament de les obres del campanar de la prioral de Sant Pere.⁷

16.11.1508	El Consell de Reus envia un home a Barcelona, en representació de la Comuna, per tractar sobre el refús generalitzat de la moneda barcelonina
27.10.1521	Acord de no publicar les crides sobre l'extensió del curs de la moneda de la Selva a tot el Camp de Tarragona
21.06.1528	Acord no reeixit d'obtenir llicència per a fabricar 100 ll. de menuts de llautó
28.02.1535	El Consell de la Selva del Camp publica crides a Reus on es notifica l'abatiment de la seva moneda

4. L'EMISSION DE 1556-1569

L'emissió continuada de moneda reusenca s'inicià l'any 1556. L'1 de maig, atès que la gent no volia prendre els diners de Barcelona a causa de la gran quantitat de falsificacions, el Consell municipal de Reus determinà demanar llicència a l'arquebisbe de Tarragona per encunyar 400 o 500 lliures de menuts. Al cap de pocs mesos d'haver-se fabricat, els diners reusencs es van falsificar i l'any 1559 van ser prohibits a la Selva del Camp. En aquesta època tenim força notícies sobre la circulació de moneda municipal variada a les diferents poblacions del Camp. A Reus circulaven menuts de Falset, Gratallops i la Selva. A la Selva en circulaven de Reus, Arbeca i Riudoms.⁸ És a dir, que les monedes municipals, encara que teòricament només podien circular per la població que les havia originat, eren tolerades a les viles veïnes per tal com hi havia una relació quotidiana d'intercanvis comercials. L'emissió de moneda reusenca va ser retirada momentàniament l'any 1569, a causa de l'excés de falsificacions.

01.05.1556	Acord d'obtenir llicència per a fabricar 500 ll. de menuts de llautó.

7. Segons Pere ANGUERA, *Urbanisme i arquitectura de Reus*, Reus, «la Caixa», 1988, p. 36, les obres del campanar s'iniciaren el 1520, però restaren aturades per manca de diners entre 1522 i 1526. La capitalització de diners a través d'una emissió monetària hagués accelerat la continuïtat del projecte.

8. Sobre les monedes d'Alcover, Riudoms i la Selva, vegeu Xavier SANAHUJA, «Alcover i Riudoms: dues noves seques locals al Camp de Tarragona», *Gaceta Numismática*, núm. 119 (1995), p. 39-46; «La moneda municipal a la Selva del Camp (segles XVI i XVII)», *Gaceta Numismática*, núm. 135 (1999), p. 49-62, i també Joan CAVALLÉ, «Menuts a la vila d'Alcover», *Gaceta Numismática*, núm. 123 (1996), p. 27-30.

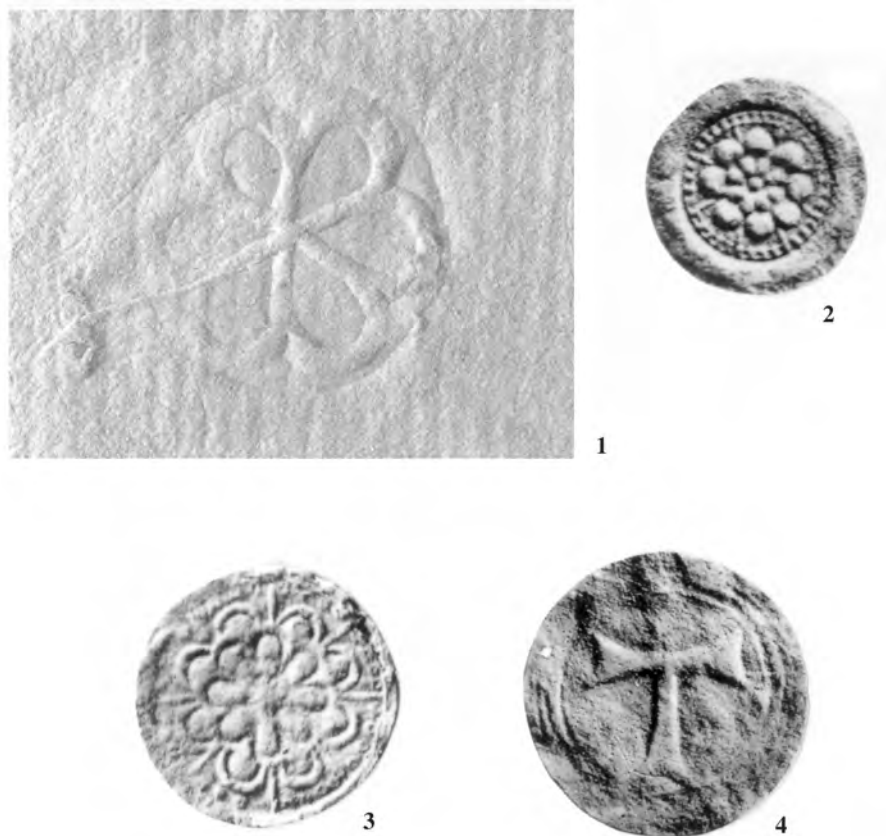
13.05.1556	Inici de fabricació de menuts.
28.03.1557	Notícia de falsificació dels menuts.
23.04.1557	Acord de manifestar els menuts per saber quina quantitat de falsos existeixen.
02.04.1559	Notícia de circulació i abatiment dels menuts de Reus a la Selva del Camp.
28.08.1560	Notícia de falsificació dels menuts.
12.01.1561	Acord d'obtenir llicència per a fabricar 100 ll. més de menuts per tal d'abatre els menuts forasters de Falset, Gratallops i altres llocs.
24.02.1561	Inici de fabricació de més menuts.
16.11.1561	Notícia de falsificació dels menuts.
15.04.1562	Notícia de falsificació dels menuts i abatiment dels menuts forasters.
20.03.1564	Notícia de falsificació dels menuts.
07.01.1565	Notícia de falsificació dels menuts.
13.02.1569	Acord de retirar els menuts a causa de les falsificacions.

No es coneix cap exemplar conservat d'aquesta emissió monetària. Només sabem que els menuts eren de llautó i que podrien dur una rosa com la de la làmina 1 (fig. 1-4).

A Reus, la primera experiència d'encunyar gran quantitat de menuts no fou, doncs, gaire encoratjadora. Hom havia pres la mesura de manera excepcional, per tal d'evitar la manca de numerari circulant acceptable per la població, però les contínues falsificacions no degueren deixar un bon regust al Consell. Tot i això, el 28 de maig de 1581 la vila va intentar tornar a emetre una quantitat de menuts, argumentant novament la manca de moneda menuda. Però el 18 de juny, com que no s'havia trobat la llicència concedida per a poder-ho fer, i tornava a haver-hi més quantitat de moneda al mercat, es va deixar estar el negoci.

Pel que fa a la lluita menada pel Consell reusenc contra els falsificadors dels seus menuts, podem comprovar que la llista d'acusats i detinguts sembla no acabar-se mai. El 1557 els consellers acordaren fer detenir Bartomeu Torrell, a qui se li havien trobat motlles de fer menuts falsos; el 1560 fou detingut un immigrant francès amb 30 sous de menuts falsos de Reus i Falset i la vila demanà al batlle que iniciés els interrogatoris, amb el benentès que si aquest no prenia la iniciativa el Consell ho demanaria al governador; el 1561 el procurador reial informava al Consell que tenia en el seu poder un home inculpat de contrafer els menuts de la vila; el 1562 i el 1564 continuava la fabricació de moneda fraudulenta i el Consell reusenc va arribar a sospitar d'un tal Gabriel Franch, i el 1565 el Consell va obrir una investigació sobre cinc motlles d'encunyar menuts que es van trobar en mans d'un lladre, a Valls.

La penúria de moneda menuda, però, persistia entre la població. Així ho semblen confirmar les notícies sobre el curs il·lícit de les pellofes eclesiàstiques de la comunitat de preveres. Per tal d'evitar que les pellofes circulessin entre els laics, la comunitat imposà una multa interna de dos rals als clergues que les fessin córrer fora del seu àmbit natural, l'any 1577. La resolució es reiterà el 1586.

Làmina 1. Heràldica reusenca al segle XVI.

Figura 1. Una rosa al segell sec usat per autenticar els albarans de clavaria als segles XVI i XVII (Ezequiel Gort, *L'escut de Reus*, Reus, 1996, p. 36).

Figura 2. i 3. Una rosa als segells dels jurats de Reus emprats entre 1590 i 1653 (Ferran de Sagarra, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1932, volum II, p. 187, n. 1437 i 1438).

Figura 4. Una tau al segell de la batllia de Reus, any 1573 (Sagarra, p. 66, n. 606).

- 06.11.1577 La comunitat de preveres de sant Pere acorda multar els clergues que facin circular les pellofes de la comunitat per la població.
- 28.05.1581 Acord de fabricar 200 ll. de menuts amb llicència, a causa de la manca de moneda.
- 18.06.1581 Acord de suspendre la fabricació en no haver-se trobat la llicència.
- 25.07.1586 La comunitat de preveres de sant Pere acorda multar els clergues que facin circular les pellofes de la comunitat per la població.

5. L'EMISSIÓ DE 1591-1599

Les dificultats legals per a continuar les emissions de moneda reusenca es deuenien solucionar i la vila tornà a fabricar menuts entre 1591 i 1592, segons consta en unes rúbriques del clavari. L'emissió fou d'un mínim de 115 lliures. A l'habitual penúria de circulat menut, en el cas de Reus, s'hi afegia la necessitat de diners, ja que la vila, entre altres despeses, pretenia aleshores deslliurar-se de la jurisdicció del capítol tarragoní i incorporar-se a la Corona.⁹ És curiós que, a l'hora de retirar de la circulació els menuts, l'any 1599, el Consell no tenia clar si també estava obligat a recanviar els diners falsificats que la gent pretenia cobrar, i per això va haver de demanar un informe als advocats de la vila.

- 05.09.1591 Notícia de fabricació de diners nous o «pallarofes de la vila».
- 31.01.1593 Notícia de falsificació dels menuts.
- 1592-1593 Fabricació de 67 ll. i 5 s. de «senyals de la vila».
- 28.02.1594 El juí de prohoms condemna un falsificador de la moneda de Reus.
- 02.11.1597 Notícia de falsificació dels menuts.
- 21.03.1599 Notícia de falsificació dels menuts.
- 28.03.1599 El carnisser refusa prendre els menuts a causa de les falsificacions.
- 13.04.1599 Acord de retirar els menuts autèntics de la circulació i substituir-los per uns altres de nous amb la inscripció «Senyal de la vila de Reus».
- 31.04.1599 Acord de consultar amb els advocats l'obligatorietat de recanviar els menuts falsos.
- 20.06.1599 La vila renuncia a prendre accions judicials contra un acusat de falsificació dels menuts.

9. L'any 1595, a causa d'aquest plet, la universitat havia de fer front a pagaments de més de 16.000 lliures. Carles MARISTANY, «Els segles XVI...», p. 88.

- 08.08.1599 Acords de suspendre l'emissió de menuts nous i de continuar recanviant els vells per moneda de plata.
- 31.10.1599 Els advocats responen que la vila no té l'obligació de recanviar els menuts falsos.

Tampoc coneixem cap exemplar d'aquesta emissió.

La mala experiència a l'hora de recollir els menuts (amb l'afegit de les minuts dels advocats) degué motivar que la nova emissió acordada el 1599 se suspengués, i es continués canviant els menuts vells amb moneda de plata.

En aquesta ocasió la recerca i captura de falsificadors també havia donat fruit. El 1593 els jurats van tractar la qüestió d'un home pres, que comprava dagues i es-tisores a Riudoms amb menuts falsos de Reus, que ell mateix fabricava. El Consell es ratificava en la possessió dels privilegis necessaris per a jutjar el pres i executar la sentència a la mateixa vila. De fet, i segons es desprèn del judici al que fou sotmès pel Consell reusenc, la vila tenia facultat de jutjar en juí de prohoms qualsevol pres inculpat en causa criminal abans que ho fes la senyoria. El batlle de la vila i el seu escrivà portaren el pres cap al Consell municipal, li llegiren l'acusació i la confessió, i tot seguit abandonaren la sala perquè els prohoms reusencs poguessin deliberar i emetre sentència. El pres en qüestió es deia Pere Ribes, i havia confessat la fabricació dels menuts a València i a Tortosa. La sentència que li imposaren fou ser fuetejat recurrent un circuit pels carrers de la vila, amb els menuts i els motlles per fabricar-los penjats al coll, rebent una fuetjada a cada cantonada on els pregoners s'aturaven a fer les crides, i a ser desterrat de la vila durant deu anys.

El 28 de febrer de 1596 les actes es fan ressò d'un altre pres inculpat de fabricar menuts. En aquella ocasió els jurats adreçaren una carta al batlle dient-li que el pres que ells mateixos havien fet agafar patia en gran manera, segurament de fam. El 2 de novembre de 1597 les sospites caigueren en un altre home que tenia molts menuts de Reus falsos. El Consell va determinar aleshores presentar instància al procurador reial perquè s'encarregués de l'assumpte, després de renunciar-hi la Cort de Reus. El 20 de juny de 1599 el Consell reusenc renuncià a presentar denúncia contra Jeroni Icart, acusat de falsificar els menuts de la vila, i deixà la iniciativa al procurador reial, que «si el vol castigar el castigui». Normalment, els estrangers, que a Catalunya eren sobretot occitans, sortien més malparats que els autòctons als judicis.¹⁰ Així, un tal Joan Pons, definit a la documentació com a «estranger o francès», fou condemnat, en juí de prohoms, a ser passejat per la vila dalt d'un ase, amb els motlles de fer moneda a les espatlles, a ser posat al suplici de tortura i després a ser penjat de la forca. Pons fou acusat de falsificar moneda d'argent i menuts de curs general i, tot i que la gravetat del delictes era superior

10. Vegeu Núria SALES, *Els segles de la decadència*, a Pierre VILAR (ed.), *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona, Ed. 62, 1989, p. 115.

comparada a la falsificació de la poc valorada moneda municipal, la seva condició d'immigrant el condemnava d'antuvi. Segons el procés, Joan Pons fabricava menuts aragonesos «de dues creus» i rals de plata.

Fixeu-vos que les sentències de mort es reservaven per als casos de falsificació de la moneda reial (la de curs general), ja fos barcelonina, valenciana o aragonesa. En canvi, la falsificació de moneda municipal es penava amb fuetejades i desterrament.

6. L'EMISSIÓ DE 1611-1612

A Reus, el 25 de març de 1611, el Consell acordà encunyar fins a 1.000 lliures de menuts amb encunys nous. Com que la vila duia una trajectòria regular d'emissions no va semblar necessari demanar llicència a l'arquebisbe, com sí que ho van fer altres viles del Camp. Per tal d'evitar els problemes inherents a l'encunyació de moneda, i que la vila ja havia patit anteriorment, el Consell municipal determinà fer una crida prohibint i sancionant la circulació de menuts d'encuny antic, ja retirats, i anunciant una recompensa de 25 lliures a aquells que denunciessin els falsificadors de la moneda i de 10 lliures als qui denunciessin els qui fessin córrer menuts antics. En un primer moment, la utilitat dels menuts municipals estava relacionada amb l'abatiment dels rals d'argent retallats i sospitosos a Barcelona; l'emissió de diners serví per a canviar la nova moneda fiduciària per moneda de plata, tant de la bona com de la bosquera, és a dir, falsa. El 12 de juny el Consell municipal, advertint que s'havien recollit cinc o sis roves d'argent i que la vila devia unes quantitats als ramaders, proveïdors de blat i censalistes, decidí que els creditors cobressin amb aquesta moneda recollida o que s'esperessin que fos enviada a Barcelona per a ser fosa i encunyada de nou. L'emissió de menuts propis havia d'ajudar a fer el recanvi de la plata i no paralitzar els pagaments ordinaris de la caixa municipal. Però la moneda de plata que s'havia de recollir era tanta que no podia ser bescanviada totalment pels menuts municipals. Els particulars trameteren als jurats força quantitat de moneda de plata que la vila bescanviava amb albarans i prometia tornar un cop restablerta la normalitat.

10.03.1611	El juí de prohoms condemna a mort un acusat de falsificar moneda de curs general.
13.03.1611	El Consell de Reus es fa ressò de la convocatòria del Consell de la Comuna del Camp per tractar el tema de l'abatiment de la moneda de plata.
25.03.1611	Acord de fabricar 1.000 escuts de menuts de nou encuny.
02.04.1611	Crida prohibint el curs dels menuts vells i la falsificació de la nova moneda.

- a. 04.04.1611 Inici de fabricació diària de menuts a càrrec dels mateixos jurats.
- 19.05.1611 Arriba la notícia de l'abatiment de la moneda de plata.
- 10.09.1611 Acord de no acceptar menuts forasters excepte els de la Selva del Camp, a causa de les falsificacions.
- 06.11.1611 Notícia de falsificació de la moneda.
- 30.11.1611 Acord d'abatre tots els menuts forasters.
- 22.01.1612 Acord d'imposar multes a qui faci circular menuts forasters i qui canviï menuts per plata amb interès.
- 26.02.1612 Acord de destruir els encunys que han servit per fabricar els menuts.
- 21.03.1612 Acord de retirar els menuts de la circulació i buscar 500 ll. a censal per fer l'operació.
- 21.03.1612 Testimoni escrit de la crisi monetària del maig de 1611.
- 25.03.1612 Acord de prendre fins a 1.000 ll. a censal per recollir els menuts i tancar-los en una caixa.

Com en els casos anteriors, no s'ha conservat cap exemplar que puguem identificar amb aquesta emissió. Només sabem que era de llautó i que, posteriorment, va ser contramarcada amb una petita rosa. L'heràldica reusenca de l'època la podem observar a la làmina 2 (fig. 5).

Quan es va iniciar la fabricació dels menuts reusencs es va establir que dos homes de la vila, que cobrarien un jornal de 8 sous, picarien els menuts en una botiga dins de la casa de la vila. Cada dia els dos homes picaven fins a 30 lliures de menuts (7.200 peces). El llautó emprat costava al voltant de 3 lliures diàries. A més hi havia cinc homes, els tres jurats i dos consellers nomenats pel Consell, que tallaven i arrodonien els menuts ja picats. Cada dia aquests cinc homes cobraven 5 sous per la seva feina. Per tant, les despeses diàries d'encunyació sumaven 5 lliures i 9 sous. El benefici a curt termini era de gairebé 25 lliures diàries, un vuitanta per cent del valor total de l'encunyació.

El 10 de setembre ja es notava a Reus la inflació produïda per l'excés d'encunyacions locals al Camp de Tarragona. L'administració de la carnisseria veia com els hostalers portaven gran quantitat de menuts forasters que la vila no podia convertir en plata i, per tant, no podia pagar els proveïdors de la carn. El Consell determinà, en conseqüència, prohibir als hostalers acceptar «menuts blancs» forasters, excepte els de la Selva. Fins al 30 de novembre la situació es degué agreujar, perquè en aquella data la vila va haver de prohibir als arrendadors i als tallers que prenguessin cap menut municipal foraster. L'acta d'aquesta determinació assenyalava que els menuts que més corrien per la vila eren els de Riudoms, la Selva i Alcover. La gent continuava fent córrer els diners municipals d'altres viles del Camp i no arribava moneda bona al clavari.

5

Làmina 2. Heràldica reusenca cap el 1600.

Figura 5. Les claus de sant Pere i tres roses a l'escut de la clau de volta del portal de l'Ajuntament de Reus, any 1601 (Ezequiel Gort, *L'escut de Reus*, Reus, 1996, p. 41).

Reus va caure en l'error d'emprendre una emissió massiva de moneda fiduciària. Segons la llei de Gresham, la moneda dolenta treu de la circulació la moneda bona, és a dir, que la gent, en el moment d'escollir quina moneda del seu moneder ha de donar en primer lloc al mercat, sempre escollirà la més dolenta (la que té menys metall preciós, la falsa o la retallada) i es guardarà la més bona. El resultat d'aquest procés és evident: la circulació gairebé exclusiva dels menuts, agreujada per una encunyació massa nombrosa, suposa l'increment de l'oferta d'aquesta moneda, i això condueix a la reducció del seu valor; i la por a la contínua reducció del seu valor mena a la gent a rebutjar la moneda que, recordem-ho, ha esdevingut l'única en circulació. Això és el que va passar amb l'emissió de moneda reusenca del 1611 i amb tantes d'altres d'arreu de Catalunya. Un cop això fou evident, les mesures preses massa tard pel Consell pretenien evitar que la gent atresorés la moneda bona i llencés al mercat la gran quantitat de menuts sense valor intrínsec que s'havia fabricat. Per això les autoritats van optar per prohibir, i sancionar amb 10 sous de multa, la circulació dels menuts forasters i aplicar la mateixa multa,

imposada i percebuda pel mostassaf, als qui canviessin els menuts de Reus per plata (segurament, amb sobrepreu no autoritzat). Malgrat aquestes mesures, a principis de 1612, la nova experiència d'encunyar menuts ja estava abocada al fracàs.

La primera notícia de la falsificació dels menuts de Reus del 1611 es remunta al 6 de novembre. Un home de Valls tenia una partida de menuts falsos i, interrogat pels jurats de Reus, havia declarat que un desconegut els hi havia donat. El Consell va acordar demanar al batlle de Valls que continués investigant el cas i que s'imposés una fiança a l'inculpat. El mateix dia es va posar en pràctica la crida que el Consell havia fet el 12 de juny sobre les acusacions a falsificadors, i un home es va oferir a la vila per a denunciar-ne un, i cobrar la recompensa estipulada.

El 26 de febrer de 1612 la vila de Reus determinà vendre's els pilons d'estany que havien servit per a picar les monedes. Com que l'emissió patia greus dificultats a causa de la manca d'acceptació per part de la gent, el 21 de març, un any després d'haver-se iniciat, el Consell municipal reusenc es va veure obligat a retirar els menuts de la vila, per la qual cosa va haver de prendre 1.000 lliures a censal, prestades pel mateix jurat en cap, i abonar així totes les monedes de bona marca. Els menuts recollits, que sumaven la voluminosa quantitat de 216.000 exemplars, foren tancats en una capsa sota custòdia dels jurats.

7. RECIRCULACIÓ DE 1614-1626, AMB CONTRAMARCA I TOT

L'any 1613, un cop solucionat el problema d'abastiment de la moneda de plata, la seca de Barcelona, l'única d'abast general, també es va posar a solucionar el problema de la manca de moneda menuda, ara agreujat pel descontrol emissor de les viles catalanes dut a terme entre 1611 i 1612.

Barcelona encunyà billó en gran quantitat des del 1613 per a frenar la proliferació de seques locals. Els primers anys la fabricació es limità a monedes de valor de 2 diners (els populars *ardits*). Aquest cop, les autoritats barcelonines actuaren amb mesura. Les noves monedes foren encunyades a molinet, és a dir, a màquina, i presentaven un acabat millor que no pas les encunyades a martell. Al mateix temps, es resistiren a abandonar l'aliatge d'argent al metall dels nous ardits. El resultat fou que les noves monedes encunyades a molinet tenien més bon aspecte que les fetes fins aleshores i eren molt més difícils de falsificar. La presència d'argent als ardits els conferia un valor afegit en detriment de les emissions locals, majoritàriament fiduciàries. Però quan Barcelona començà a encunyar una quantitat considerable d'ardits, l'any 1613, moltes viles catalanes ja havien hagut de retirar les seves emissions, a causa de l'excés de circulat municipal. Un cas espectacular és el de Banyoles, que entre 1600 i 1605 va arribar a encunyar la mons-

truosa xifra de 11.495.910 menuts —i això que tot Catalunya no arribava al milió d'habitants—, i el mateix, o pitjor, va passar a Girona.

Entre 1612 i 1613 la retirada forçosa de la moneda local havia estat possible gràcies a l'entrada en escena de dues velles monedes: els ramellets valencians i els diners de dues creus aragonesos. En absència de moneda barcelonina, el Camp de Tarragona s'atapei d'aquestes petites monedes estrangeres amb un feblísim valor intrínsec. Però un nou problema s'afegí a partir de l'any 1614. Les emissions d'ardits de Barcelona no substituïen la necessitat de diners senzills i la gent es resistia a acceptar aquests diners valencians i aragonesos, encunyats en excessiva quantitat, amb molt poc contingut d'argent, i barrejats amb moltes falsificacions. Com que Barcelona no inicià l'encunyació de diners fins l'any 1615, ja el 1614 hi tornava a haver problemes monetaris, agreujats per l'endeutament generalitzat de totes les institucions provocat per les pèrdues sobrevingudes arran de la recollida de la moneda de l'any 1611.

El 1614 les iniciatives locals se centraren en dos objectius: treure menuts a la circulació sense tornar a caure en el fracàs, i expulsar els dinerets valencians i aragonesos.

A Reus, aquesta actuació fou prou reeixida.

16.04.1614	Acord de recircular 400 ll. de menuts contramarcats amb una rosa, a causa del refús dels menuts valencians i aragonesos.
15.04.1615	Proposta no acceptada de fer circular més menuts.
02.11.1615	Acord de recircular 200 ll. més de menuts a causa de la circulació de menuts forasters.
04.04.1618	Acord de recircular 200 ll. més de menuts.
01.07.1618	Acord de recircular 200 ll. més de menuts.
08.01.1619	Notícia de falsificació dels menuts.
28.05.1621	Proposta no acceptada de fer circular més menuts.
26.03.1623	Acord de recircular 300 ll. més de menuts.
23.11.1623	Notícia de falsificació dels menuts.
16.03.1625	Notícia de falsificació dels menuts.
22.03.1625	Acord de recollir els menuts en circulació per tallar els falsos i contramarcar els bons amb un segon senyal.
06.04.1625	Acords de suspendre la contramarca dels menuts recollits i de fabricar una nova emissió més difícil de falsificar.
02.05.1625	Acord de recircular 500 ll. dels menuts recollits a causa de la manca de moneda en circulació.
01.04.1626	Acord de recircular tots els menuts recollits.
30.09.1626	Notícia de falsificació i proposta no acceptada de retirar els menuts de la circulació.
15.11.1626	Acord de retirar els menuts de la circulació.

- 30.11.1626 Acord de fondre els menuts recollits i els motlles.
- 23.12.1626 Acord de no recobrar els menuts de la vila un cop complert el termini.
- 10.02.1627 Notícia que el clavari de Reus havia rebut 985 ll. i 10 s. per recanviar els menuts.

El mes d'abril de 1614 la gent de Reus es resistia a acceptar els abundants ramelets (els diners valencians) i diners de dues creus (els diners aragonesos), tement que anés perdent constantment el seu valor de canvi. Hi va haver un moment en què hom va arribar a culpar els moriscos de l'excés de diners falsos de València i Aragó. El Consell reusenc va decidir aleshores tornar a treure a la circulació els menuts que tenia guardats a la capsa. Aquest cop, però, havent après la lliçó, van decidir treure NOMÉS 300 lliures, evitant així la inflació ocasionada per un excés de numerari. La gent podria tornar a fer petits pagaments amb una moneda assegurada per l'autoritat municipal. Per tal d'impedir que la gent fes córrer partides de menuts que no s'haguessin recanviat quan era el moment, els consellers van determinar marcar els menuts que es traguessin a la circulació amb una contramarca, segurament una rosa petita. Contramarcar les monedes amb un petit senyal per tal de distingir les autèntiques de les falses o per, com en aquest cas, diferenciar una emissió d'una altra, era una pràctica força habitual dins l'àmbit de la moneda local.

El Consell municipal es va mostrar força cautelós a l'hora d'evitar la inflació. Així, el 15 d'abril de 1615, tot i constatar la poca quantitat de menuts en circulació, hom es va negar a recircular-ne cap altra quantitat. Més tard, el 2 de novembre, es va acordar treure de la capsa i contramarcar 200 lliures més de menuts, ja que per la vila circulaven majoritàriament ardots de Barcelona i menuts municipals forasters. Després d'un període de temps prudencial, dos anys i mig més tard, es van treure 400 lliures més. El 1621 es refusà treure més menuts a la circulació, tot i que hi havia necessitat de diners per a fer pagaments als creditors de la vila i que es constatava que no era gran el nombre de menuts que circulaven. El 1623 es van treure les 300 lliures de menuts que encara restaven dipositades a la capsa. D'aquesta manera, traient a la circulació quantitats moderades de moneda —entre 48.000 i 96.000 exemplars cada tres o quatre anys—, s'havia evitat l'ensorrament i el descrèdit de la moneda local.

El 16 de març de 1625 es feien evidents greus problemes derivats de la falsificació dels menuts. La falsificació provocà un cop més la desconfiança envers la moneda i tothom es negava a acceptar-la. Una setmana després, el 22 de març, el Consell municipal va adoptar una determinació d'emergència: recollir i abonar tots els menuts de la vila, tant els bons com els falsos, tornar a contramarcar els autèntics amb una segona marca diferent, i deixar a la discreció dels jurats el fet de contramarcar els menuts falsos recollits i, per tant, donar-los autenticitat. Un cop més, la prudència féu que la determinació no es portés a terme. Els menuts van ser recollits, es van separar els bons i els falsos, i els primers van tornar a sortir a la circulació el

dia 2 de maig, però amb menys quantitat, entre 400 i 500 lliures. Un any més tard, l'1 d'abril de 1626, el Consell va decidir treure al mercat la resta de menuts bons recollits i tallar els falsos. El nou circulant, netejat de falsificacions, no tardà a veure's contaminat: el 30 de setembre s'evidenciaven novament els problemes derivats de la falsificació del numerari local. Com que les investigacions destinades a enxampar els falsificadors no van donar cap resultat, el Consell municipal va decidir, el 15 de novembre de 1626, retirar definitivament els menuts i no tornar a treure'ls «mai més». Els jurats es queixaven que cada cop que es treien diners a la circulació, els havien de recollir poc després a causa de les falsificacions. El 30 de novembre hom determinà fondre els menuts recollits i els motlles i aconseguir metall per a fabricar alguna campana o imatges religioses. L'enuig provocat pels menuts fou considerable: quan el 23 de desembre, passat el termini establert, la vídua Miró s'adreçà als jurats demanant-los que li recanviessin una partida de menuts que havia oblidat en una caixa i que pertanyien a la confraria de La Sang, aquests li respongueren que dels menuts de Reus, no se'n cobraria cap més, ni aquells ni cap d'altres. El 10 de febrer de 1627 el clavari de Reus es feia creditor de 985 lliures i 10 sous que havia fet servir per recanviar els menuts locals, fosos posteriorment.

D'aquest període d'emissions només tenim referència de dos falsificadors inculpats pel Consell reusenc. El 8 de gener de 1619 els jurats de Reus ordenaren als oficials de la Unió que capturessin un home sospitós de fer moneda reusenca falsa. Des del 1575 hom havia creat al Camp de Tarragona, la Unió i germandat per a capturar bandolers i lladres,¹¹ que també interviendria en afers de falsificació de moneda. El 23 de novembre de 1623 les sospites caigueren sobre el profès Miquel Escoda, a Tarragona. A Escoda el portaren a Reus per ser interrogat. Com que no es declarà culpable, es va decidir que fos arrestat a casa seva, sota fiança, durant mig any, només amb llicència per anar a missa, esperant que entretant apareguessin noves proves.

8. EMISSIÓ DE 1629 I RECIRCULACIÓ DE 1643-1648

La contundent determinació d'abandonar les emissions municipals durà ben poc a Reus. El 23 de març de 1629 el Consell municipal encarregava un nou motlle per a batre menuts fins a 500 lliures. El 18 de maig ja estava fabricada l'emissió, de moment limitada a poc més de la meitat del previst, i s'enllestia la crida que acompanyava l'inici de la circulació de les noves peces. La vila segurament aprofitava les crides publicades a Barcelona referents a la moneda de curs general, de les quals només havia de modificar uns pocs aspectes. Superant tots els rècords de fugacitat, aquesta nova emissió reusenca fou retirada de la circulació el 16 de juny del mateix any, només vint-i-nou dies després d'haver-se iniciat! El

11. E. FORT, *Notícia històrica...*, p. 169.

motiu fou, un cop més, la immediata falsificació de les peces. I això que els responsables municipals n'estaven advertits. Ara sí, l'escarment ocasionà que la vila deixés de fer menuts, al menys durant quinze anys.

- 23.03.1629 Acord de fabricar un motlle nou per a fabricar 500 ll. de menuts.
- a. 18.05.1629 Fabricació de 273 ll., 6 s. i 11 d. de menuts nous.
- 18.05.1629 Crida anunciant la posada en circulació dels menuts nous.
- 16.05.1629 Acord de retirar els menuts nous a causa de les falsificacions.
- 29.09.1629 Notícia de la circulació abundant de divuitens valencians, que són avaluats a pes.

Pot ser que les monedes incuses de llautó que duen una gran M envoltada del nom REVS pertanyin a aquesta emissió (làmina 3, fig. 7a i 7b). L'únic indicatiu favorable és que el 1643 aquests menuts eren coneguts com els de «la marca grossa de la vila». Hem de convenir que aquests menuts són certament més grossos que tots els altres coneguts de Reus i de les altres poblacions properes, com ara la Selva o Montblanc.

Un cop iniciada la Guerra dels Segadors, la moneda reusenca va tornar a sortir a la circulació.

- 08.12.1643 Acord de recircular 500 ll. de menuts «de la marcha grossa de la vila».
- 09.04.1644 Finalitza la recirculació i nova fabricació de 604 ll. de menuts
- 14.07.1644 El juí de prohoms condemna un falsificador de menuts.
- 29.01.1648 Acord de fabricar 500 ll. de menuts per posar en funcionament els molins de pastar pa de Mascalvó.
- 08.05.1648 Finalitza la fabricació de 716 ll. de menuts.

Reus es rendí per primer cop a l'exèrcit felipista el mes de desembre de 1640 i, com la resta del Camp, des d'aleshores patí diverses ocupacions militars per part dels dos bàndols. En el bàndol felipista no estava permès el curs dels abundants diners, ardits i sisens fabricats a la Catalunya revoltada. Per això, el 8 de desembre de 1643, el Consell reusenc es feia ressò de la manca de moneda menuda per a fer els petits pagaments i decidí treure a la circulació 604 lliures de menuts dels que tenia desats de l'emissió de l'any 1629, i de la qual ja hi havia unes 350 lliures fabricades. Com sempre, la moneda es falsificà ràpidament. El 14 de juliol de 1644 Crispí Bonet, confés d'haver fabricar menuts, fou condemnat a cinc anys de galeres i desterrament per a tota la vida. Tot i l'estat de guerra del moment i la duresa d'anteriors sentències, Bonet no fou condemnat a mort. Ja he esmentat anteriorment que no consta cap sentència de pena de mort per falsificació de la moneda local al Camp de Tarragona.

Làmina 3.

Figura 6. El dibuix més antic de la vila de Reus que es conserva és del 1631. Al mig sobresurt el campanar de la prioral de sant Pere (E. i J. M. Gort, *Reus: la formació d'una ciutat*, Reus, 1987).
 Figura 7. Moneda municipal de Reus que du una gran M al camp envoltada per les lletres R-E-V-S. És possible que pertanyi a l'emissió de 1629, recirculada entre 1643 i 1648. El primer exemplar (7a) és el dibuixat i repertoriat per Botet a la col·lecció Pau Font de Rubinat, actualment conservat als fons dels museus de Reus. El segon exemplar (7b) pertany als fons del Museu Puig de Perpinyà.

Fins al 29 de gener de 1648 no tornem a trobar cap altra notícia sobre emissions monetàries a Reus. Aquell dia, els jurats explicaven que, quan anaren a donar possessió al batlle de Mascalvó, es van mirar els molins que la vila tenia en aquella senyoria i van decidir de tornar-los a posar en funcionament a causa que aleshores la vila no tenia cap altre molí i havia d'anar a pastar a Riudoms. Per tal de fer front a les despeses de reparació i posada en funcionament dels molins, hom va acordar de fabricar fins a 500 lliures de menuts. La determinació no fa cap esment de la tipologia d'aquests menuts però el més probable és que s'aprofitessin els encunys vells de l'emissió de l'any 1629, encara en circulació, i es piquessin les noves monedes. El 8 de maig de 1648 el clavari de Reus havia rebut 716 lliures en menuts, segurament de nova fabricació.

Tot i que les referències documentals s'estronegen, Reus podria haver continuat conservant el seu numerari local quan va acabar la Guerra dels Segadors.

9. ABATIMENT DELS SISENS, EMISSIÓ DE 1653-1654 I RECIRCULACIÓ EL 1669-1674

Durant la Guerra dels Segadors les autoritats barcelonines emeteren una nova moneda de billó, amb valor de 6 diners, que fou encunyada en gran quantitat. El 1651, poc abans de la fi de la guerra, aquests innovadors sisens de baixa llei estaven condemnats a ser tallats. Se n'havia fet una emissió excessiva i la gent no els volia prendre. Al fet de tractar-se d'una moneda amb un valor intrínsec molt per sota del seu valor oficial, s'hi havia d'afegir el temor de la gent a acceptar una moneda que, observant com anava la guerra, acabaria sent la dels perdedors. I qui recanviaria la moneda dels perdedors? El descrèdit dels sisens obligà, efectivament, a retirar-los un cop acabada la guerra. Al descrèdit s'hi afegí l'estabilització del preu de la plata, que consolidà la diferència entre el valor real i el valor nominal dels sisens. Per tal de treure'ls de la circulació sense ensorrar les hisendes públiques, el juny del 1653 els sisens van ser devaluats al valor de diner i mig. Els espavilats preferien retallar-los fins a la mida d'un ardit per a fer-los passar com a tals i guanyar-hi mig diner. Al mateix temps, Barcelona començà a encunyar ardots amb el bust de Felip III. Els ardots encunyats per Barcelona entre 1653 i 1655, tot i ser teòricament de billó, no contenien ni un 1% d'argent a l'aliatge. Per aquest fet, el desembre de 1654 les autoritats barcelonines van haver d'ordenar el cessament de la fabricació i reduir-los al valor d'un diner, ja que consideraven que el seu feble valor intrínsec i el seu excés de fabricació propiciaven l'augment del preu de les monedes d'or i d'argent.

Fou en aquest context que s'originà un gravíssim problema monetari a la Catalunya de postguerra. Un problema fins aleshores desconegut. La reducció del valor dels sisens a un diner i mig sense efectes retroactius ocasionà que les taules

i bancs públics es trobessin, d'un dia per l'altre, amb una pila de monedes emmagatzemades que representaven una mínima part dels dipòsits efectuats als seus comptes. Certament, els sisens eren una moneda condemnada a la desaparició ja l'any 1652, i els particulars s'afanyaven a portar-la als bancs i taules de canvi, sovint a carretades. Quan el juny del 1653 els sisens foren primer rebaixats al valor d'un diner i mig i després abatuts del tot, els que n'havien dipositat en comptes ara reclamaven el seu equivalent en moneda bona, a raó del preu dels sisens en el moment d'efectuar la imposició (6 diners). Les taules es trobaren que els creditors els exigien la devolució de les quantitats dipositades lliura per lliura, manifestant que la rebaixa dels sisens havia estat posterior a llurs operacions.¹² Immediatament, el Consell de Cent barceloní decidí deixar en suspens els comptes antics, és a dir, anteriors al mes de juny de 1653, ja que les quantitats que es devien en concepte de comptes dipositats en sisens arribaven a xifres descomunals, superiors al milió de lliures. Les autoritats barcelonines encarregaren diversos dictàmens jurídics per tal de solucionar el problema. Mentre uns afirmaven que era de llei restituir el valor dels dipòsits lliura per lliura (és a dir, comptant 6 diners per sisè dipositat), uns altres afirmaven que les taules només estaven obligades a tornar el just valor d'allò dipositat (és a dir, un diner i mig per sisè). L'any 1659 l'embolic es multiplicà quan, mitjançant una pragmàtica reial,¹³ Felip III obligava a restituir a tots els que ho demanessin el valor dels seus dipòsits lliura per lliura. Tot i que el Consell de Cent optà per arribar a acords amb els creditors, resultava molt clar que la ciutat de Barcelona no podria fer front al deute que en resultava.

Carrera Pujal creia que el problema dels comptes vells en moneda de sisens afectava només la ciutat de Barcelona, ja que la resta d'universitats catalanes eren abans creditores de la de Barcelona que no pas deutores d'altres particulars. De fet, però, la realitat devia ser molt distinta, ja que, a més d'accions promogudes per altres universitats i per la mateixa Generalitat, la Comuna del Camp de Tarragona tingué una forta presència en els recursos presentats contra la pragmàtica reial. Així, el 6 de juliol de 1661 Francesc Baldrich, síndic de la Comuna, feia arribar al canceller de la Reial Audiència un breu memorial on sol·licitava la derogació de la pragmàtica reial. A diferència de les diligències promogudes per les autoritats barcelonines, que es fonamentaven en les distintes maneres de concebre el reemborsament dels dipòsits bancaris, les consideracions de la Comuna anaven per altres camins, molt més directes. La Comuna considerava que, segons les *Constitucions de Catalunya*, el monarca no podia promulgar lleis generals com la mencionada, que afectava greument les institucions públiques, sense convocar

12. Sobre aquesta qüestió, vegeu J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Catalunya*, Barcelona, Ed. Bosch, 1947, p. 120-126.

13. Sanció pragmàtica de Felip III, signada el 29 d'octubre de 1658 a San Lorenzo del Escorial i publicada a Barcelona el 24 d'agost de 1659. J. BOTET, *Les monedes catalanes*, vol. III, p. 95, doc. CXIV. ACA, Consell d'Aragó, lligall 204.

Corts o bé, en cas de guerra, recorrent a l'usatge *Princeps namque*. La Comuna es dolia que no es convoquessin Corts més sovint, tal com estipulaven les Constitucions. El memorial presentat al rei també assenyalava la impossibilitat que les poblacions que integraven la Comuna fessin front als pagaments exigits pels creditors que es basaven en la pragmàtica reial, assabentant-lo de les quantitats que devien cadascuna de les poblacions (p. e. Reus, 33.100 ll.; Valls, 34.025 ll.; la Selva, 22.230 ll.; Riudoms, 18.350 ll.; Montbrió, 11.850 ll.). Les quantitats degudes per les poblacions del Camp de Tarragona no provenien de dipòsits efectuats a cap taula de canvi, sinó que era el preu de les pensions dels censals venuts entre 1650 i 1653, quan els sisens encara valien 6 diners. Els eficients serveis jurídics de la Comuna del Camp obligaren el rei mateix a demanar al marquès d'Olias, el seu lloctinent a Catalunya, que convoqués les tres sales del Suprem Consell d'Aragó per a donar-los resposta, segurament, gens favorable.

Tot aquest embolic dels sisens, deixant de banda el seu interès fonamental pel que fa a la història de l'economia catalana del segle XVII, ens serveix també per a introduir les actuacions monetàries de la vila de Reus durant els anys de postguerra. Així, a Reus, la notícia de l'abatiment dels sisens es va traduir en l'acord de comprar partides d'ardits acabats de fabricat i engegar una nova emissió de moneda pròpia per tal de facilitar les operacions de recanvi. En mig any es van fabricar prop de 800 lliures de menuts amb encunys nous. L'emissió va durar fins que va arribar la notícia de l'abatiment dels ardits a valor d'un diner, a finals de 1654. Aleshores, els menuts van ser retirats, però van ser recanviats a malla, és a dir, a mig diner cadascun, ja que, havent passat els ardits a valer un diner, la vila hauria tingut greus pèrdues si canviava els menuts pel seu valor original. Com que el clavari no disposava de diners en efectiu, la vila va haver de fer albarans a la gent que portava les monedes.

11.05.1653	Acords de comprar una partida d'ardits per treure de la circulació els sisens vells i de fabricar fins a 1.000 ll. de menuts amb encunys nous, ja que l'emissió anterior ja havia estat retirada.
12.02.1654	El clavari reconeix haver rebut més de 792 ll. de menuts «de la marca de la vila de l'encuny nou que's feu lo any 1653».
21.12.1654	Acord de retirar els menuts de la circulació a raó de dos per un diner, d'acord a la nova paritat de la moneda de billó barcelonina.

Encara no s'ha identificat cap exemplar numismàtic atribuïble a aquesta emissió.

M. Crusafont apuntà la possibilitat que Reus hagués efectuat una nova emissió de moneda l'any 1655, de resultes de la identificació d'unes peces incuses de llautó

que duen aquesta data i les claus de Sant Pere com a símbol heràldic.¹⁴ És gairebé segur que aquestes peces eren pellofes eclesiàstiques, fabricades de manera similar a les monedes municipals. El fet que no duguin cap símbol civil i, sobretot, que consti una fabricació de pellofes destinades a l'ús intern de la comunitat de preveres acordada l'any 1654, confirmen aquesta possibilitat (vegeu làmina 5, fig. 11).

El Consell municipal va acordar, el 31 de juliol de 1661, una nova emissió de moneda. Aquest cop, la iniciativa es presentava com un mitjà per aconseguir diners per a la vila, molt necessaris a causa de l'execució de la pragmàtica reial del 1659 abans comentada, però la conjuntura favorable d'un numerari excessivament contaminat de peces falses també hi degué ajudar.¹⁵ La vila es veia obligada a pagar i redimir censals i no podia crear-ne de nous per tal de pagar els primers. Com que no feia gaires anys que s'havien retirat de la circulació els menuts del 1653, es va decidir d'encunyar-ne de diferents, perquè la gent no fes córrer els que s'hagués oblidat de canviar quan era el moment, sis anys enrere. L'emissió fou establerta en 500 lliures, però s'inicià la introducció de les noves peces amb cent lliures de prova.

No sabem si es va dur a terme aquesta provatura, però en tot cas l'emissió es va paralitzar. L'any 1669 el Consell municipal reusenc es feia ressò del fet que a la vila no corrien menuts municipals des de feia temps, i determinava de treure unes 500 lliures de menuts que estaven dipositats a l'arxiu municipal. Aquestes 500 lliures de menuts encara haurien de ser de les introduïdes l'any 1653. L'any 1671 el clavari de la vila reconeixia haver rebut 486 ll. i 6 s. amb menuts de la vila, i executat el Consell celebrat el mes de setembre de 1669, en el qual es va donar facultat als síndics per tal de «repicar pellarofes velles».

31.07.1661	Acord de fabricació de 100 ll. de menuts a tall de prova i ampliar posteriorment l'emissió a 500 ll.
08.09.1669	Acord de recircular 500 ll. de menuts o pellarofes desades a l'arxiu.
06.11.1669	Notícia falsa de falsificació dels menuts.
a. 22.11.1669	Notícia que les pellarofes han sigut contramarcades amb una rosa.
22.11.1669	Informe dels experts assegurant que els pretesos menuts falsos són menuts autèntics fabricats amb encunys desgastats.
23.04.1671	El clavari rep 486 ll. i 6 s. de menuts d'acord amb la determinació del passat 8 de setembre de 1669 que permetia que «repicassen pellarofas velles» fins a 500 ll.

14. M. CRUSAFONT, *La moneda catalana...*, p. 256 i n. 2.027.

15. L'abundància de moneda falsificada l'any 1661 ens la confirma el fet que hom sovint retroba arditats datats d'aquest any, tot i que la seca de Barcelona cessà la fabricació d'aquestes monedes l'any 1654. Vegeu L. VILLARONGA, «Falsificaciones (ardit de Barcelona 1661)», *Gaceta Numismática*, núm. 46 (1977), p. 72.

- 22.01.1673 Proposta de recircular més menuts.
 03.07.1674 El clavari reconeix haver rebut 398 ll. de «pallarofes se an fet».

Durant aquesta emissió de l'any 1669 es produí una anècdota curiosa. El Consell municipal va detectar la presència de menuts o pallarofes falses, i totes les sospites es concentraren en certa persona. Però, a demanda dels jurats, dos argenters, Joan Rion i Onofre Arandes, de Tarragona i Reus, respectivament, van inspeccionar les suposades monedes falses i les van considerar autèntiques, encara que picades amb els encunys ja desgastats. El 22 de gener de 1673, per tal de fer front a pagaments als creditors, es va deixar a la voluntat dels jurats poder encunyar o recircular alguna quantitat de pallarofes, com així fou fet.

L'any 1667 Reus tenia una població de només 2.270 habitants, una xifra disminuïda per culpa dels efectes d'una de les moltes epidèmies cícliques de pesta. Aquestes xifres contrasten amb el fet que el 1669 el Consell tragués a la circulació 120.000 menuts. Ja hem vist que, en general, les emissions de menuts segueixen una proporció geomètrica amb la demografia de la vila que les produeix.

10. EMISSIÓ DE 1705

Reus prestà obediència a l'arxiduc Carles des d'agost del 1705, excepte en els breus períodes en què la vila restà ocupada pels felipistes. L'any 1712 va aconseguir el títol d'*atenta i imperial ciutat*, concedit per l'arxiduc. En el context de la guerra de Successió, l'any 1705, el Consell acordà la fabricació de fins a 800 lliures de pallarofes amb encunys nous.

- 15.10.1705 Acord de fabricar 800 ll. de menuts.
 20.11.1705 Acord de suspendre la fabricació, perquè no s'havia trobat llautó de la qualitat necessària.

El menut del 1705 va ser ben identificat per Crusafont (làmina 4, fig. 9).

La vila es dolia de les fortes despeses que suposava la contribució a l'allotjament de la Companyia de Barcelona en servei a sa Majestat i que encara no havia cobrat la vàlua i l'aigua, dues impositcions de l'any precedent. És colpidor observar les nombroses contribucions extraordinàries a què les viles com Reus estaven obligades: l'abril de 1689 la vila s'obligà per tres anys a un donatiu per a Carles II; el febrer de 1702 el Govern l'obligà a donar 100 dobles d'or, carros i útils per a fortificar Tarragona; l'any 1706 l'arxiduc i el seu seguici s'allotjaren a Reus; l'agost del mateix any, l'exèrcit castellà que assetjava la ciutat va exigir 4.800 lliures a canvi de no saquejar-la; l'any 1709 tres mil vuitanta homes de les tropes felipistes s'allotjaren a

Reus durant una setmana; el 1712 Reus obtingué, de l'arxiduc Carles, el títol de ciutat a canvi, segurament, d'un bon donatiu.¹⁶ No és d'estranyar, doncs, que el Govern municipal se'n ressentís i que la fabricació de moneda fos considerada com una de les poques mesures apaivagadores de l'endeutament públic.

L'emissió del 1705 fou un fracàs. Havent anat a Barcelona a cercar llautó per a fer l'encunyació, els enviats de la vila es van trobar que no hi havia planxa de la necessària i convenient. Només en van trobar una petita quantitat, i d'un gruix superior al recomanable. Es va provar de fer l'encunyació amb aquesta planxa gruixuda però aviat es van adonar que el nombre de peces que s'encunyaven per cada pes de llauna era molt inferior al previst. Per això es va proposar de fer córrer les noves pallarofes a valor de 2 o 3 diners, atès que havia augmentat imprevisiblement el cost de fabricació. Però el Consell va determinar fer córrer les peces ja encunyades a valor d'un diner i aturar la fabricació, segurament quan s'havia fabricada molt poca quantitat de peces.

11. EMISSIÓ DE 1709-1718

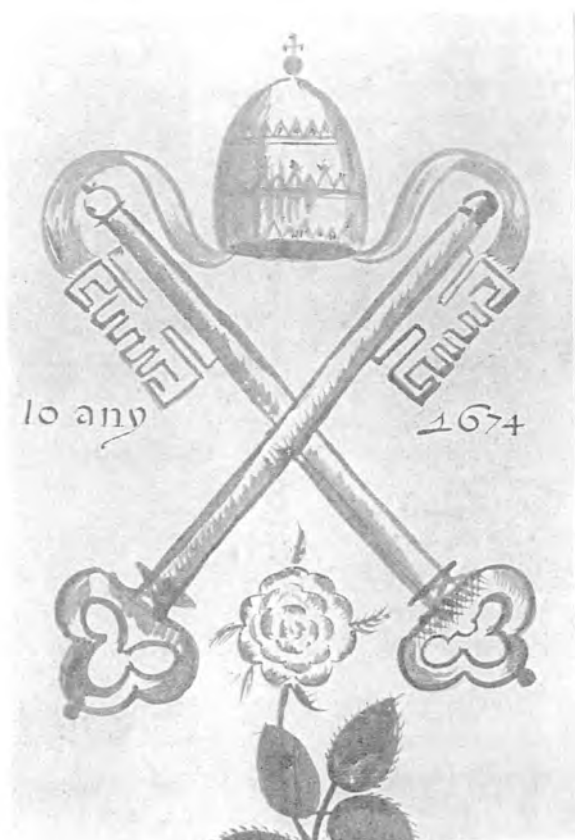
El 15 de maig de 1709 es va decidir la darrera, i més popular, emissió de moneda local a Reus. Les despeses ocasionades per la guerra, que havien escurat les administracions de la carn i del pa, continuaven sent el principal motiu exposat per a encunyar les pallarofes. La vila es dolia també que no havia pogut trobar cap quantitat de diners a censal, ni havia pogut cobrar els talls endarrerits dels particulars. En aquesta ocasió es va determinar encunyar fins a 3.000 lliures de menuts (720.000 peces), la major quantitat encunyada a Reus en una sola emissió.

15.05.1709	Acord de fabricar 3.000 ll. de menuts.
18.08.1712	Arriba a Reus la notícia de la reducció dels arbits a valor d'un diner.
28.07.1718	Acord de retirada dels menuts en circulació a causa de les falsificacions.

Els menuts reusencs del 1709 ja els coneixia Josep Salat, l'any 1808 (làmina 5, fig. 10).

Mentrestant, a la capital, el Consell barceloní havia fet encunyar entre 1708 i 1711 peces d'un diner amb l'efigie de l'arxiduc i amb la llegenda, per primer cop, en català. Al mateix temps, féu contramarcas els arbits de Felip III, que corrien amb el valor d'un diner, amb la inicial del nou monarca i amb el valor de 2 diners.

16. Andreu DE BOFARULL, *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1961.

8

9

Làmina 4.

Figura 8. La tiara i les claus de sant Pere coronen una rosa natural a l'escut il·lustrat a la portada del llibre del Consell de 1674 (Ezequiel Gort, *L'escut de Reus*, Reus, 1996, p. 45).

Figura 9. Dibuix i fotografia del diner reusenc de 1705. Exemplar conservat al Gabinet Numismàtic de Catalunya.

El 18 d'agost de 1712 els jurats de Reus escriviren una carta a les autoritats barcelonines on es feien ressò que la gent no volia acceptar els ardots i, en canvi, les administracions municipals hi estaven obligades. Des de Barcelona respongueren que estaven en la mateixa situació, molt perjudicial per l'Administració local, que anava acumulant partides d'ardits, gairebé de coure pur, sense poder-los recircular posteriorment. A Barcelona decidiren rebaixar el valor dels ardots a un diner, com ja s'havia fet l'any 1654, i retirar-ne de la circulació una part. Les crides que pretenien publicar a Barcelona deien que els ardots serien recanviats dos per un de la manera següent: si hom aportava una partida superior a les 100 lliures, deu dies després se li tornarien 25 lliures en ardots, ara valorats en un diner, i se li crearia un censal per valor de les 25 lliures restants. Per a les partides inferiors a 100 lliures, hom tornaria també la quarta part en la mateixa moneda, i l'altra quarta part es tornaria en forma de crèdit a la taula de canvi barcelonina. Les crides també deien que els pallofins serien tallats. Jo crec que els pallofins han de ser o bé els dinerets encunyats amb el bust de l'arxiduc i que ara eren desmonetitzats, o bé les abundants falsificacions d'aquests mateixos dinerets. És improbable que els pallofins fessin referència a la moneda local, com s'havia proposat, d'una banda perquè les autoritats barcelonines no tindrien cap dret a abatre'ls, i menys encara si considerem que el to de la correspondència mantinguda entre les dues ciutats era molt cordial. A més, en aquells moments, només hi havia una única ciutat emissora de menuts locals, Reus, mentre que l'ús d'aquest mot sembla més generalitzat.

El desori monetari també es feia evident a Reus en una súplica presentada per l'arrendatària de la botiga del refresc, que exposava com havia estat obligada a acceptar les monedes dolentes dels soldats, rals de vuit curts i pallofins, i això li havia suposat una gran pèrdua. Deuria ser veritat, perquè fins i tot el Consell reusenc decidí indemnitzar l'arrendatària del refresc per les pèrdues sofertes.

12. EPÍLEG PER A LA MONEDA CATALANA LOCAL

La fi de la moneda local catalana es produí més per necessitat que per obligació. Les disposicions de Nova Planta de Felip V prohibien l'emissió de numerari local, però totes les poblacions catalanes, excepte Reus, ja feia dècades que havien desistit d'encunyar diners. Aquest cop, la prohibició no afectà per a res la voluntat civil catalana. Fins i tot es produí un cas xocant: la llei felipista afectava només l'encunyació de moneda nova, però no obligava a retirar les emissions ja existents. Això beneficiava les poblacions que tenien moneda pròpia en circulació i, en aquells moments, només corria moneda local a Reus, una de les poblacions més austriacistes del Principat, que havia obtingut de l'arxiduc el títol de *atenta i imperial ciutat*, i que estava en una zona francament hostil al nou règim, amb el guerriller Carrasclet senyorejant per la serralada del Montsant.

10

x 1,5

11

12

Làmina 5.

Figura 10. Diversos exemplars del diner reusenc de 1709, que du la llegenda REVS ANY 1709.

Les peces que duen lletres invertides han de ser falsificacions d'època.

Figura 11. Pellofes eclesiàstiques de la prioral de sant Pere de Reus, en ús al segle XVII, que per les seves característiques són confoses sovint amb les monedes municipals. Per exemple, la pellofa del 1655 semblava talment una moneda municipal abans de poder documentar-ne el veritable ús.

Figura 12. Pellofes de la prioral de Reus del segle XVIII, de valor 3 diners, 6 diners i 1 sou. El monograma que duen vol dir PRIORAT.

L'any 1718 els jurats de Reus van retirar definitivament la moneda local de la circulació i van deixar escrit l'epitafi de les emissions monetàries municipals catalanes:

[...] deixant en esta resolució una perpètua nota y memòria als esdevenidors de la present vila de Reus, lo molt se deuran resistir, no obstant tinguessen en lo futur ocasió, acceptar tal concessió ni privilegi (de fabricar moneda), pués a més de la gran molèstia, treball, enfado, han tingut los senyors que vuy se troban regint la present universitat, ha ocasionat la total ruïna de tots los cabals de les administracions de carniceria y panaderia y no menos dels habitants de la present vila.

13. DOCUMENTS

1

1466, 13 de març. Reus

El Consell de Reus acorda fondre tots els sisens falsos que té la vila per tal de fer una corona per a la marededéu.

La preposició feta en lo dit Consel per los senyors de jurats fonch sobre [...] dels sisens falsos que té la vila [...]. Sobre les quals coses deliberà lo dit Consel: primo, sobre los sisens falsos, vol lo dit Consel que a lahor de la Verge Maria de aquels dits sisens sie feta una corona a la Verge Maria.

Arxiu Històric Comarcal de Reus (ACR), Fons Municipal, Actes, 1444-1466.

2

1467, 27 de març. Reus

Els jurats de Reus acorden contramarcas els senyals autèntics que corren per la vila per a distingir-los dels falsos.

ACR, Actes, 1444-1466.

SANAHUJA (1), «Els senyals del Camp de Tarragona del segle XV», *Gaceta Numismática*, núm. 126 (1997), doc. 1.

3

1468, 19 de febrer. Reus

El Consell de Reus acorda autoritzar només la circulació dels senyals de la vila que duen les claus de sant Pere.

ACR, Actes municipals, 1466-1485.

SANAHUJA (1), doc. 2.

4

1468, 3 de març. Reus

El clavari de Reus paga 34 sous al jurat Bernat Gebelli en concepte de diverses partides destinades a la fabricació de la moneda municipal.

ACR, Llibre de Clavaria (Jaume Joan), 1468, f. 28.

SANAHUJA (1), doc. 3.

5

1468, finals. Reus

El clavari de Reus paga un sou i mig a Gilabert per la feina d'haver disminuït una planxa de plom necessària per fabricar la moneda municipal.

ACR, Llibre de Clavaria, 1468, f. 39v.

SANAHUJA (1), doc. 4.

6

1469, inicis de febrer. Reus

El clavari de Reus percep un sou d'1 lliura i 7 sous per haver fabricat senyals de la vila.

ACR, Llibre de Clavaria, 1468, f. 42v.

SANAHUJA (1), doc. 5.

7

1469, 1 de febrer. Reus

El clavari de Reus paga 5 sous a Baltasar Enveja per haver contramarcad la moneda municipal.

ACR, Llibre de Clavaria, 1468, f. 43.

SANAHUJA (1), doc. 6.

8

1470, 15 de febrer. Reus

A proposta dels jurats de Reus el Consell de la Comuna del Camp determina que cada vila emissora de senyals hagi d'assegurar les pròpies emissions.

Arxiu Municipal de la Selva del Camp (AMS), Fons de la Comuna del Camp, Llibre d'acords, 1457-1476.

SANAHUJA (1), doc. 7.

9

1470, 23 de març. Reus

El Consell municipal reusenc es fa ressò de l'ordre que cada vila emissora de senyals al Camp de Tarragona hagi de portar a Tarragona 48 senyals dels seus i de les altres viles per a distingir-los dels falsos.

ACR, Actes municipals, 1466-1485.

SANAHUJA (1), doc. 8.

10

1470, 24 de març. Reus

El Consell municipal reusenc acorda nomenar visuradors per a controlar la circulació dels distints senyals del Camp de Tarragona, segons han acordat les altres viles.

ACR, Actes municipals, 1466-1485.

SANAHUJA (1), doc. 9.

11

1477, 30 de març. Reus

El Consell reusenc acorda retirar de la circulació per la vila una part dels senyals propis i de la resta del Camp de Tarragona.

ACR, Actes municipals, 1466-1485.

SANAHUJA (1), doc. 10.

12

1494, 24 de febrer. Reus

Atès que un tal Ribes i la seva germana, muller de Joan Oliver, es troben presos, acusats de falsificar els senyals de Reus, i a petició dels seus pares, el Consell reusenc demana al procurador i batlle de la vila que afluixi les condicions de captiveri de la dona.

ACR, Actes municipals, 1493-1520.

SANAHUJA (1), doc. 11.

13

1494, 7 de setembre. Reus

Segons manament de l'infant Joan, es prohibeix la circulació de les monedes locals a Catalunya, autoritzades durant el període de la guerra. A aquest efecte, el Consell reusenc decideix prendre 30 lliures del clavari, 23 lliures dels preveres i de l'almoina a censal, i una quantitat incerta de particulars de la vila, per tal de retirar els senyals de la vila.

ACR, Actes municipals, 1493-1520.

SANAHUJA (1), doc. 12.

14

1495, del 22 d'abril al 23 de juliol. Reus

Joan Guerau, clavari de Reus, atorga àpoques reconeixent el pagament de les quantitats que diferents particulars havien avançat a la clavaria per tal que el Consell pogués retirar de la circulació els senyals de la vila. En total s'han conservat àpoques pel valor de 38 lliures i 5 sous, d'un mínim de 2 lliures i d'un màxim de 10 lliures i quart.

ACR, Comptes 1471-1499, àpoques soltes.

SANAHUJA (1), doc. 13.

15

1508, 16 de novembre. Reus

La vila de Reus elegeix un home perquè vagi a Barcelona, en representació de la Comuna del Camp, per a tractar l'assumpte del refús popular a la moneda menuda.

ACR, Actes municipals, 1493-1520.

SANAHUJA (1), doc. 14.

16

1521, 27 d'octubre. Reus

El Consell reusenc acorda no publicar les crides que demanen els jurats de la Selva del Camp, interessats que s'acceptin els senyals selvatans per tot el Camp.

ACR, Actes municipals, 1520-1531.

SANAHUJA (2), «La moneda municipal a la Selva del Camp (segles XVI i XVII)», *Gaceta Numismática*, núm. 135 (1999), doc. 2.

1528, 21 de juny. Reus

El Consell reusenc acorda demanar llicència per a encunyar 100 lliures de menuts de llautó.

Més fonch preposat per los honorables jurats que atès que la necessitat té la vila axí per la obra de la església com per moltes altres coses, e atès que ja tenen comprat dies fa lo lautó per a fer senyals, e fins aïr no-s són fets per causa que no se ha aguda la llicència del senyor visrey o del qui nos tinga la tal llicència, si se treballar en haver dita lisència e fins a quanta quantitat, que lo honorable Consell ne determene lo que le aprarrà.

Sobre la qual propositió fonch determenat per lo honrat Consell que se treball en haver dita llicència per lo millor mercat porà. E que dits senyals se fasen per lo obs o mester de la vila fins a quantitat de cent liures o del que haver lo poran.

ACR, Actes municipals, 1520-1531.

1535, 28 de febrer. La Selva del Camp

A causa de l'abundància de falsificacions, el Consell especial de la Selva del Camp acorda fer una crida per Tarragona, Reus, Valls, Alcover i Prades, donant sis dies de termini per a recanviar menuts de la vila falsos.

AMS, Actes municipals, 1533-1534, f. 108.

SANAHUJA (2), doc. 8.

1556, 1 de maig. Reus

Els jurats de Reus determinen demanar llicència per a encunyar 400 o 500 lliures de menuts.

En lo qual Consell fonch preposat per dits senyors de jurats dient [...] si farien que la vila que fes quatre o sinch-cents liures de menuts, atès que no volen pendre los menuts de Barcelona y que se diu n'i a molts de falsos [...]. Fonch deslberat lo honrat consel que se age llicència dells senyors si els o poran fer y que s'age llicència per fer-ne tants quans porrem y que seran son adjutori.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

Registat per SALVADOR i Lluïsa VILASECA, «Pellerofes civiles y eclesiásticas de Reus», *Numisma*, núm. 84-89 (1967), p. 131-142.

20

1556, 13 de maig, Reus

Un cop obtinguda llicència, el Consell municipal de Reus decideix tirar endavant l'encunyació dels menuts i nomena tres prohoms a aquest efecte.

En lo qual consell fench proposat dient que los senyors són estats vuy asi y els senyors de jurats los a demanat lisència per a fer senyals, per que nos pogesem remediari aserqua dells menuts [que] són dolents, que los an abatuts los de Barcelona, y que són mols més en desmesia los dolents que los bons. Deliberat lo honrat consel que se fasen los menuts o senyals lo que alls senyors de jurats aparrs y que sien ab ells tres o quatre promens, per que sien juntament ab los senyors de jurats, y sien elegits per levar y evitar escandols [...]. Dit dia y la mateixa ora foren elegits per a fer senyalls de la villa, junstament ab los senors de jurats. Foren: Joan Sabater, Antoni Estepar, i Francesc Belvey, pe-rayras.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

21

1556, 19 de maig, Reus

El clavari de Reus, Pere Llorens, rep una partida de 18 lliures en «senyals ha fets la vila de lautó».

A 19 de maig 1556, en presència de mossèn Pau Carnicer i Jaume Rausich, jurats l'any present, y presents Antoni Estepar e Francesc Bellvei, Pere Malet y presents Joan Sabater y Jeroni d'Enveja, oïdós de comptes, y present dit Pere Llorens, lo fem debitor de divuyt lliures li són dades de comptans de senyals a fets la vila de lautó.

ACR, Clavaria, Comptes de 1554 a 1606, f. 27v.

1557, 28 de març. Reus

Els jurats de Reus decideixen recollir els menuts falsos i cercar els falsificadors de la moneda, entre els quals consta com a acusat un tal Bartomeu Torrell.

E més ha proposat: com s'an trobat dinés falsos dels senyals ha fets la vila per menuts per obs de la vila y an trobat un senyal ho mollo casi com lo mollo dels manuts de la vila, per so mire lo honrat consell lo faedor. A deliberat lo honrat consell que los senyors de jurats fasen escutina de sercar tots los dinés falsos i que los deturen y fasen diligència en sercar los monedés y que sien castigats y prenguen los mollos d'en (Bertomeu) Torrell.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

1557, 23 d'abril. Reus

Un cop empresonat el falsificador Torrell, el Consell municipal de Reus acorda fer una crida per a veure si hi ha molts menuts falsos en circulació.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

Registrat per Vilaseca, p. 131-142.

1559, 2 d'abril. La Selva del Camp

El Consell municipal de la Selva del Camp acorda acceptar només la circulació dels menuts de la vila, i dels dinerets valencians i aragonesos, i rebutjar els menuts d'Arbeca, Reus, Riudoms i els dels altres llocs.

AMS, Fons municipal, Acords, 1543-1560.

Sanahuja (2), doc. 11.

25

1560, 28 d'agost. Reus

A un home, que ha estat detingut a Reus, li han trobat a sobre 30 sous de menuts falsos de Reus i de Falset.

Més avant an preposat dient que pochs dies fa se prengué un home fransès casat al prat y trobaren-li sobre de 30 sous entre menuts de-sí i de Falset nous y falsos y axí està detingut, per so vege lo honrat consel com vol se fasse, si-l soltarem ho si feran ab lo senyor despeses que prest la justícia. Deliberat lo honrat consel que los senyors de jurats que par-le ab lo batlle que fessen de fer spedir la anquesta y si no o farà que vagen a parlar ab los governadós suplicant-los que despedesquen los presonés ab sa iustícia y assò ab parer dels advocats.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

Registat per VILASECA, p. 131-142.

26

1561, 12 de gener. Reus

Davant l'augment de la circulació dels menuts de Falset, Gratallops i altres llocs, entre els quals n'hi ha molts de falsos, el Consell municipal de Reus acorda demanar llicència per a encunyar 100 lliures més dels diners de la vila.

E més an proposat los senyors de jurats dient lo gran abús se fa dels menuts o senyals de Falset, Gratallops, y altres parts fora del Camp de Tarragona y que seria bé (que) la vila ne fes hun centanar de liures y se expellisen tots los fora dell Camp, per so que en tot se mir lo fehedor. Fonch deliberat lo honorable consell que se aje lisència dells senyors y procurador real per fe de dits seynalls fins en cent liures o cent ducats y aguda la lisència y permís e naprès vedraem nos prendre los seynalls forestés.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

27

1561, 24 de febrer. Reus

Els jurats de Reus elegeixen tres prohoms per a dur a terme la determinació d'encunyar un centenar de lliures de menuts.

E més fonch proposat per los senyors jurats com per la determinasió en dies passats feta de fer seynalls fins assà no se ha executada, are emperò propossen y diuen se fassa electió de personatges ensemps ab los jurats per fer dits seynalls, per so que en tot se mir lo fehedor. Fonch deslberat lo honorable consell que sien alegits tres homes enseps ab los jurats per ha fer dits seynalls y foren elegits Jaume Rausich, Pau Gavalrà, y F. Belvey, parayre.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

28

1561, 16 de novembre. Reus

El procurador reial del Camp de Tarragona, Onofre Rossell Homdedeu i de Gassol, diu tenir pres un inculpat de contrafer els menuts de Reus i el Consell reusenc li demana que es faci justícia.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

29

1562, 15 d'abril. Reus

En resposta a una pregunta d'un jurat de la Selva del Camp, els jurats de Reus coincideixen a reconèixer l'existència de molts menuts falsos de Reus i també de Falset i Gratallops, i el Consell determina que no s'acceptin els menuts que no siguin de la vila, tal com han acordat a la Selva.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

30

1564, 20 de març. Reus

El Consell reusenc decideix obrir una investigació sobre la falsificació i circulació de moneda falsa de la vila.

Més fonch preposat per los dits senyors de jurats que com se aje agut sentiment que algú serie sospitós de dinés falços, en metre aquells, com és ara Gabriel Franch, si lo faran pendre o si li serie feta enquesta, hoch enchara que algú los farie y dit Franch los metrie.

A determinat lo honorable conçell se disimule ab discretió per a fi y efecte de fer pendre lo que's presum que'ls fa y vist aquell sie pres ensemps ab tots los que se troberan culpables en dit efecte.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1556-1568.

31

1565, 7 de gener. Reus

El Consell reusenc decideix obrir una investigació sobre cinc motllos d'encunyar menuts que s'han trobat en mans d'un lladre, pres a Valls.

ACR, Fons municipal de Reus, *Actes municipals*, 1556-1568.

Registret per VILASECA, p. 131-142 (però del 2 de gener).

32

1569, 13 de febrer. Reus

El Consell municipal reusenc acorda recollir tots els menuts encunyats per la vila, en el termini de vuit dies, a causa de les constants falsificacions.

E més fonch proposat en dit consell per dits senyors de jurats dient com apparria bé que per lo abús y offici que's fa de fer menuts falsos de la marca de la vila, que se abatesen los dits menuts cobrant los bons la vila y donant altres dinés o reals y tallar los dolents y que per so se fassa crida donant als forastés vuit dies y als de la vila vuit dies de temps per aportar dits dinés. Fonch determinat en dit consell que se fassa com està proposat y que passat lo termini no correguen ni valeguen dits dinés bons ni dolents, donant emperò tantolament de temps així als forastés com als de la vila vuit dies comptadors del die se farà la crida en la present vila.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1568-1581.

1577, 6 de novembre. Reus

La comunitat de preveres de la prioral de sant Pere de Reus acorda multar els clergues que facin circular les pellofes de la comunitat entre la població laica.

Molts reverends senyors, per quant se trobarien algunes pallarofes de nostra comunitat en mans y poder de algunes persones llayques, lo que serie en dany y desonor de nostra comunitat y de altra part poria ser que algunes persones no tement a Déu y de atrevits porien fer ab certs mollos certa cantitat de pallarofes, y de altra part pareyteria cosa desonesta que nostres dinés y pallarofes aguessen de córrer y anar en mans de llaychs. Pertant la reverent comunitat *nemine discrepante* determena que qualsevol capellà que se atrevirà en donar ni pendre de dites pallarofes, ni poques ni moltes, que sia punit de dos reals moneda barcelonesa per cada vegada que se atrevirà en donar ni pendre de dites pallarofes, los quals dos reals se an de donar y distribuir en les destribucions de dita nostra reverend comunitat.

ACR, Fons de la comunitat de preveres, Resolucions, 1450-1589, f. 127.

1581, 28 de maig. Reus

A causa de la manca de moneda menuda, els consellers de Reus atorguen permís als jurats per a encunyar unes 200 lliures de menuts de la vila, un cop aconseguida la llicència.

E més avant an propossat que no's troben menuts y si s'en feren un sentenar de liures o més; per so vege lo honrat consel que determine. Determinat lo honrat consel que ab llicència s'en fase unes dos-centes liures o lo que apparrà als senyors de jurats.

ACR, Fons municipal de Reus, *Actes municipals*, 1568-1581.

1581, 18 de juny. Reus

A causa de no haver-se trobat el privilegi per a encunyar moneda, exigit pel procurador reial, la vila de Reus decideix suspendre la determinació de fer menuts.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient com estos dies pasats per la nesesitat que y a de menuts, fessen senyals perquè com és dit n'i a nesesitat y que lo procurador reyal los a dit que aportesam lo privilegi tenim y com se sie sercat y no's trobe, els advocats trobem modo com se a de fer la supplicació, per so mire lo consel si se anirà a Barcelona y veurer los advocats de allà quin modo trobaran per poder-ne fer. Determina lo honrat consel que per are se dexe estar que no se'n fasse puig are ja se'n troben més que no estos dies pasats.

ACR, Fons municipal de Reus, *Actes municipals*, 1568-1581.

Registat per VILASECA, p. 131-142 (però datat el juliol).

36

1586, 25 de juliol. Reus

La comunitat de preveres de la prioral de sant Pere de Reus acorda reiterar les multes per als clergues que facin circular les pellofes de la comunitat, recentment fabricades, entre la població laica.

ACR, Fons de la comunitat de preveres, Resolucions, 1450-1589, f. 154v.

37

1591, 5 de setembre i 28 de desembre. Reus

El clavari de Reus, Joan Oriol, rep dues partides de «dinés nous o pallarofas de la vila», recentment fabricats, que comptabilitzen 49 lliures.

ACR, Fons municipal de Reus, Clavaria, Comptes de 1554 a 1606, f. 216v-217.

38

1593, 31 de gener. Reus

Consell de Cent de la vila de Reus en què es tracta la qüestió d'un home pres que comprava dagues i estisores amb menuts falsos de Reus, que ell mateix fabricava. El Consell es ratifica en la possessió dels privilegis necessaris per a jutjar el pres a la mateixa vila i executar la sentència.

En lo qual consell fonch proposat per los dits senyors de jurats dient que estos dies passats nos vinguda en notícia que a Riudoms y avia un homa, que apar hera valensià, que conprava dagues y astisores y no feia la paga sinó ab dinés de Reus y, de fet, feia dinés conforma feia la paga de dits dinés. Y així nosaltres ferem plagà parlament y tots se determinarem lo fesem agafà y fer instància fins a sentència defenetiva y tanbé nos fes la mersè de donar-nos lo ma per a fer la aixucusió en hesta vila, y de fet la nos donà y vuy és a la presó. Vegen si posarem avant la hyxucució de la sentència, mire lo honrat consell lo feador. Fonch determinat per lo honrat consell posà avant la sentència puis tenim parer de nostres acvocats notísies favorables de nostres privilegis, tots en unhonimo sens descrepar negú.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1585-1593.

39

1592-1593. Reus

El clavari de Reus, Joan Aleu, rep tres partides de «senyals de la vila fets en l'any 1592», que comptabilitzen 67 lliures i 5 sous.

ACR, Fons municipal de Reus, Clavaria, Comptes de 1554 a 1606, f. 219, 219v i 221v.

40

1594, 28 de febrer. Reus

El Consell de Reus condemna en juí de prohoms Pere Ribes, confés d'haver falsificat els menuts de la vila, a ser fuetejat pels carrers, duent els motlles de fabricar menuts penjats al coll, i ser desterrat de la vila durant deu anys.

En lo present consell entra e propossa lo onorable en Jaume Pujol, batla de la present villa e en Cosme Mercer, ascrivà de la cort, dient lo honorable batla que com ell tinchga presoner e delat en Pere Ribes, sivaler, abitant en aquesta villa, per ocassió de certs senyals o dinés de la vila que lo dit Ribes auria feit ab senyals falsos, sagons se mostra ab lo dit prosès atorgat per ell matex, com ell los auria feit falsos axí dient lo dit mosé lo batla que com aquest cas sia cas criminall e se pertanga per aquella libertat que la present villa té que no que un delat no puga ésser judicat per la senyoria fins sia judicat per lo juuy de promens e per aquesta ocasió lo dit honorable batla, per insaguir la libertat de dita villa, mana e dix al dit Cosme Mercer, son escrivà, que lagís (a) lo profès pres predit Ribes, e axí lo dit escrivà, prasant lo honorable consell, leguí a mot a mot tot lo dit prosès, e aquell lest lo dit honorable batla ab son escrivà isqueren del dit consell e aprés lo

dit honorable consell, sens lo bala e escrivà, feu lo deslberat que assí es continuat. Fonch deslberat en lo present consell, vist e lista la anquesta e a ple aquella aver oyida e vist que lo dit Ribes delat aver atorgat e confesat de sa boca que ell avia fets los dits senyals e dinés falsos de la vila, axí a València com a Tortosa, e aquels ell así avia mesos ab moltes maneres sasons se mostra largament ab lo prosès, e axí a deslberat e santensiat lo dit honorable consell que lo dit Ribes sia tret del castell e a la porta del castell li lesca la sentència e és aquesta: que lo dit Ribes delat sia asotat discrent tota la villa, so és partint de la cassa de Bernat Mariner, vaga fins a l'ospital e fasa la volta per lo carer de Antoni Alguer e vaga al marcadall e après vaga per lo carer Magor avall e yisca al portall de la Font e a quade cantó, hon lo misatgé acostuma de fer las crides, reba hun asot e no més, e après sia axilat de la villa per a deu anys, e mentra lo asotarem port hun rast dels diners falsos al coll e los motllos, e aquesta és la sentència que lo dit consell a donada devant sos yuls.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

41

1596, 28 de febrer. Reus

Els jurats de Reus demanen al batlle de la vila que faci saber a l'arquebisbe que el pres inculpat d'haver falsificat els menuts de Reus pateix [fam?] en gran manera.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient com lo senyor batlle diu que lo pres que stà ynculpat de fer senyals de la present vila lo qual està pres per ystància dels senyors jurats diu patex ab gran manera, per so V. M. determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que los senyors jurats soplican al senyor batlle vaja ha cercar al Il·lm. senyor arcabisba y representar-li lo quant patex dit pres.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

42

1597, 2 de novembre. Reus

Davant les sospites que un home té molts diners falsos de la vila, el Consell reusenc acorda demanar al procurador reial que faci justícia.

E més fonch proposat per dits senyors de jurats dient que per certa via an antès que a un oma que té molts dinés de la marcha de Reus que són falsos, per so mira l'onrat si's ferà ystància al procurador real o si feran lo profès per la cort de Reus, per so mire l'onrat con-

sell lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que fasan ystància y que sien de prompte castigats qui tal fa.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

43

1599, 21 de març. Reus

S'evidencia la preocupació del Consell reusenc a causa de la falsificació del numerari local.

E més fonch proposat per dits senyors de jurats dient com ja tots entenem lo abús se fa dels menuts de Reus que apareixeria bé se donàs algun assiento en dit negoci, per ço mire lo honrat Concell lo feador. Fonch determinat en dit Concell que dit negoci se dugué a major deliberació per la dificultat se trobe en dit negoci.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.
Registret per Vilaseca, p. 131-142.

44

1599, 28 de març. Reus

La falsificació dels menuts de Reus provoca que els carnisers de la vila no els vulguin prendre. Els jurats de la vila proposen consultar als advocats què és el que es pot fer.

[...] e més fonch proposat per dits senyors de jurats dient com los carnicers qan dit que no pendran ningun diner dels senyals de la vila que no sien abonats per la vila; per ço mire lo honrat consell lo faedor. Fonch determinat en dit concell que dit negoci dels menuts consulte ab los advocats y agut lo parer torne a la present sala.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.
Registret per VILASECA, p. 131-142.

1599, 13 d'abril. Reus

La vila de Reus determina retirar tots els menuts bons de la vila, reemborsant-los a criteri d'un argenter i de quatre prohoms, i substituir-los per una nova emissió feta amb un encuny que digui «senyal de la vila de Reus».

E més fonch proposat per dits senyors de jurats dient que en lo Concell propassat se determinà aserca dels menuts o senyals de la vila que dits senyors jurats aguessen parer de advocats de com dit consell se avice en lo dels dits menuts, y agut dits parers foren llegits en lo present consell y dits advocats són de parer que la vila abone tots los diners que realment constan ésser del senyal de la vila, per ço mire l'onrat Concell lo faedor. Fonch determinat en dit Concell que se fassen crides dins i fora la vila dient que tots los que tenen dinés de la vila los porten a la present casa y allí se reben los bons a Consell de M. Vilar, argenter de Tarragona, y dels promens ellegidors y que se fase un mollo nou de different marca y que diga en dit mollo ab lletres «senyal de la vila de Reus» y que de aquells que's faran ne tornen altres tants quants ne altrament rebuts dels bons. Y foren elets per dit negoci mossen Jaume Gebellí, Gabriel Blanch, Francesc Serra y F. Domenech.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

Registat per VILASECA, p. 131-142.

1599, 31 d'abril. Reus

A Reus encara hi ha problemes amb els menuts. Uns particulars de la vila reclamen al batlle que no els volen canviar una partida de menuts (segurament falsos). El Consell determina consultar als advocats.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

Registat per VILASECA, p. 131-142.

1599, 20 de juny. Reus

La vila de Reus renuncia a prendre accions contra un pres acusat de falsificar moneda de la vila.

E més fonch proposat en dit Concell dient que per part de procurador real se ha feta una intima als senyors jurats dient que en son poder està presa la persona de Jerònim Icart, argenter habitant en la present vila, inculbat de haver falsificat los menuts de la vila de Reus, si la vila hi vol fer instància, per ço mire lo honrat Concell lo faedor. Fonch determinat en dit Concell que no's fasse instància contra dit Jerònim Icart, que si lo procurador real lo vol castigar, lo castigue.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

48

1599, 8 d'agost. Reus

El Consell municipal de Reus acorda aturar l'emissió de nous menuts i continuar canviant els vells per moneda d'argent.

E més fonch proposat per dits senyors de jurats dient que ab algunes determinacions atràs se ha determinat se fessen menuts o senyals de la vila de diferents marques que les que antes eren y que los menuts que trobarien sien bones de la marca de la vila fossen restituïts als que'ls tenen y vuy la vila té fets menuts nous, mire lo honrat concell si's referan los menuts que seran trobats bons ab menuts nous o ab plata, per ço mire lo honrat concell lo faedor. Fonch determinat en dit concell que los menuts que seran trobats bons del bon molle de la vila sien refets ab aquells tals que'ls tendran ab plata y que per are no se'n fassen més dels altres fins altre determinació y age.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610.

Registret per VILASECA, p. 131-142.

49

1599, 31 d'octubre. Reus

Carta dirigida als jurats de Reus, amb la resposta de l'advocat Morell, que afirma que la vila no té l'obligació d'abonar els menuts falsos.

ACR, Fons municipal de Reus, Actes municipals, 1593-1610, paper solt.

1611, 10 de març. Reus

Judici contra Joan Pons, immigrant estranger acusat de falsificar moneda, condemnat a mort pel juí de prohoms reusenc.

E com lo dia present tinga pres y capturat la persona de Joan Pons, estranger o francès, habitant en la present vila de Reus, inculpat de haver falsificat moneda, estisorar de tota sort de moneda en sa casa, y haver trobat en sa casa los mollos de fer y fabricar moneda de plata y menuts y stisores per stisorar dita moneda, fogons, cresols, y altre aparells necessaris si y segons en la enquesta contra aquell [1] llargament se conte conforme los llegirà lo dit Olivé son sermó [...]. Joan Pons sie pasejat per la present vila a cavall ab un ase, ab les espalles nues e los mollos penjats al coll, y ayxí sie penjat per lo coll en una alta forca de guisa que muyre y ans de ésser penjat sia posat al suplici de tortura en lo cap dels socis.

ACR, Actes municipals, 1610-1635.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

1611, 13 de març. Reus

Vist el desgavell amb la moneda de plata, el Consell reusenc acorda enviar una carta als jurats de Valls i assabentar-se de llurs determinacions.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

SANAHUJA (3), «Alcover i Riudoms: dues noves seques locals al Camp de Tarragona», *Gaceta Numismática*, 119 (1995), p. 42, doc. 1.

1611, 17 de març. Reus

El clavari de la vila de Reus diu que «com que en el negoci de les monedes hi ha tants disbarats, ningú les vol prendre». El Consell determina crear visuradors per a les monedes i obligar l'acceptació de les bones, sota pena de 10 sous.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

1611, 25 de març. Reus

El Consell reusenc acorda fabricar fins a 1.000 escuts de menuts de nou encuny.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient: com ja tenim entès las grans dificultats y a en lo de les monedes, per so proposam a V. M., en esta ocasió, si-s determinaran de fer alguna cantitat de manuts, vista la gran nesesitat dels menuts, que no s'en troben, y quanta cantitat; V. M. o miraran y determinaran lo faedor. Fonch determinat per l'onrat consell que-s fassen menuts y que s'en fassen fins a mill escuts y que fasa altra marca nova del senyal de la vila, seguint a la bona discreció dels senyors de jurats.

ACR, Actes municipals, 1610-1635.

Registrat per VILASECA, p. 131-142 (però 23 de març).

1611, 2 d'abril. Reus

El Consell reusenc determina establir una recompensa de 25 lliures als qui denunciïn els falsificadors de la moneda local, i una de 10 lliures als qui denunciïn els que facin córrer menuts de la marca vella.

[...] dient com bé saben que la vila fa senyals i se tem no'ls contrafarien per ço miren si-s poserà pena a qui tindrà i se trobarà un menut contrafet y donar rahó de hont lo ha hagut y tantbé qui acuserà algun moneder que fasse menuts y senyals de la vila. Fonch determinat que qui metrà diné de la marca vella o acusarà a qui-n metrà y ne poserà en poder dels jurats [...] 25 lliures ab que denunciïn falsificador de menuts de la marca nova y 10 lliures a qui acusi qui faci córrer menuts de la marca vella.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

1611, 4 d'abril. La Selva del Camp

El Consell de la Selva del Camp s'interessa per la fabricació de moneda menuda amb la qual es podria recanviar la moneda de plata falsa i retallada. A aquest efecte acorda enviar els jurats a Reus per tal d'assabentar-se de quina manera aquella vila fabrica moneda local.

En lo qual Consel fou proposat per dits senyors de jurats dient molt magnífics i savis senyors ja verien V. M. la gran confussions y a en lo de les monedas y en particular dels molts reals boscarrons y a dels quals la pobra gent no'n pot aver pa ny vy, an nos dit molts que per a remediar a la pobra gent fora bé que la vila fes menuts conforme ja a fet altres vegades y que quy tindria un real boscarró y'l portaria a la vila que la vila li donàs vint-y-quatre diners de aquells que faria y que aquell real fos reguardat y d'eixa manera la pobra gent fora remedia, V. M. haveren y donen-nos consell y fer-se conforme manaran y determinaran. Fonc determinat que los senyors de jurats vaien a Reus y aly que se'n tremeten del senyors de jurats de Reus y sapien d'ells en virtut de quin privilege fan ells los menuts y quin estil tenen en fer dits manuts y també en lo del esmerser-los y abonar-los y del que'n tendrà y sabrà no'n fasa relatió lo primer consell se tindrà y conforme la ralatió se farà y se determinarà.

AMS, Acords municipals, 1601-1611.

Registat per J. Piè, *Analys inèdits de la Selva del Camp*, Tarragona, 1984, p. 368.

56

1611, 19 de maig. Reus

Havent arribat la notícia de l'abatiment dels rals a Barcelona, el Consell reusenc acorda acceptar, a les seves administracions, només les monedes bones verificades per experts.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient: com tenen entès per certa via que los reals se són abetuts en Barselona i ja veuan la vila com està caraguada que està en bespectativa de perdre molts dinés, vejen V. M. quin asiento s'i te de donar ab lo de la farina y carnisaria y si pendran reals o no y també lo clavari, si rebrà dinés o no; V. M. o miraran y determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que los reals bons de bona plata y de bona marca los prenguen a lla botiga de la farina y a la carnisaria visurada per echsperts.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

57

1611, 20 de maig. Reus

Arriben a Reus les crides publicades a Barcelona referents a la moneda d'argent.

En lo qual Consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient com ja tenen entès que les crides se són fetes en Barcelona de les monedes, les quals la nos a enviades Mos-

sen Pere Masip estampades conforme veuan V. M., per so vejam V. M. quin asiento si a de donà y si saquem la orde conforme diuen les crides. V. M. o miraran y determinarà lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que la moneda vaja a pes conforme canten les crides y que se sagescha la matexa orda de les crides.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

58

1611, 22 de maig. La Selva del Camp

Després de rebre les crides sobre l'abatiment de les monedes d'argent, el Consell de la Selva determina contractar un expert per tal de verificar la moneda que la gent aportí a la carnisseria i, un cop assabentat de la manera que la vila de Reus encunya moneda, decideix demanar llicència per a fer menuts.

En lo qual Consel fou proposat per dits senyors de jurats dient molt magnífics i savis senyors ja verien V. M. lo que passa en lo de les monedas y lo que se's fet en Barcelona conforme les crides van estampades per aqy si bé no u entenem per avís particular de la ciutat de Barcelona ny Tarragona ny altra part sinó que van per avuy per lo senyor escrivà del consell los seran llegides y oiran y oides determinaran y fer-sca conforme determinaran. Fonc determinat vist lo que los onrats jurats los a propossat y oides y vist lo que's pateix y lo perill y a d'ever escàndol per lo que ab los diners en les mans la pobra gent no troben lo menester y també per lo que diuen que a la carnesseria los pessen y fan pesar y no volen pendre los reals bons de bona marca y sens tocar sinó a pes, lo que és contra les crides y en gran frau dels pobblants de la present vila que per a demà primer vinent se vaje a Tarragona y aly que conserten un argenter y que vinga ab lo onrat jurat damà mateix y per lo mateix que aporten un pes y balanses per a pesar reals, sous y sisens, y demés monedes, y per lo mateix se'n porta lo march té la vila y aly que'l comproven y veren si està per a pesar monedas y que l'aporten y per lo mateix que parla ab los advocats y que sel's comunica lo que passa y volen fer y com nos podem regir en donar un bon assiento en lo bon govern y escussar escàndol ab lo menis gasto y pèrdua de la vila y per lo mateix que puia a monsenyor lo arcabisbe y que se ly repressenta lo que passa en esta vila per raó de les monedas y que se ly daman llicència per a fer manuts per lo que convé per profit de la present vila y remediar a la pobre gent y que en lo que diuen que a la carnesseria los fan agravy que los fan pesar los reals de bona plata y de bona marca y sens ser tocats ny rellevats que per ara se fassa anominació de dos omens hun per a cada taula y estos que miren y veren los reals que se an de pesar y los que no se an de pesar y los carnisseres avien d'estar al que estos dos omens diran y per lo mateix tots los qui compraran y per a d'assò foren anomenats Pau Bover y Andreu Arnau e que los senyors jurats aporta de Tarragona unes estanallas per a tallar los reals buscarons.

Fonc propossat per dits senyors de jurats dient com per orde de un consell és anat a Reus per a veurer y en tremetre y saber de com y de quina manera y en virtut de què

feien los manuts y quina orde tenien en lo de abonar-los y quin cost y gasto tenien en fer-los y com y en quant los estavan cent escuts, yo he vist com los fan y·ls que dos homens particulars ab jornal de 8 sous que·l·ls dóna la vila los pican en una botiga tancats dins de la mateixa cassa y ne fan cadal dia los dos omens 30 lliures poch més poc manco y la llauna que posson en dites trenta lliures [1] stà en cost de 3 lliures y los qui·ls aredoneixen són sinch, los tres jurats y dos consellers anomenats per lo consell, y estos sinc guanien sinch sous cadal die de manera que del cost y gasto de 6 lliures los represseix y entra en profit de la vila vint-i-sinch lliures, que faran vuitanta per cent poch més o manco, lo que és de gran profit y ells tenen per molt assentat lo en virtut de com los fan és per privilege, si és del rey o del arcabisbe no u sé, veien V. M. nossaltres si farem menuts o no, veien o y fer-sca com determinaran. Fonc determinat que los onrats jurats vaje a Tarragona y se informen del privilege y sapian si a de ser de l'arcabisbe o del rey, o si bastarà la consuetut de la vila y a de fer-ne y que·s serca lo encuny té ya la vila y trobat veurer si se va bé per a picar-ne ara de nou o si se'n farà altre de nou y que·s fassan menuts y puix damà va a Tarragona que procuren llauna y que procura si seria menester llissèssia de l'arcabisbe y que la porta.

AMS, Acords municipals, 1601-1611.

Registat per PIÈ, p. 368.

59

1611, 12 de juny. Reus

El Consell de Reus determina que si els creditors de la vila volen cobrar, que cobrin amb la moneda d'argent recollida —de mala qualitat— o que s'esperin que es trameti aquesta moneda a Barcelona per a ser fosa i encunyada de nou.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient: com ja tots V. M. saben que la vila a cambiades monedes de plata y moneda boscatera ab menuts y senyals de la vila, de la qual se pensa ni aurà sinch o sis robes, per so veja V. M. si la adarem a Barcelona aquesta y també la que té lo clavari, també la una com l'altre per abatra y fer monedes bones per a peguà los bestíàs, lo blat y sensals. V. M. o miraran y determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que si los deutós volen cobrà sos deutes, que los paguen en la moneda té la vila a on no que se aguarden que la vila fasa batre la moneda y sempra que Mossen Masip envia la orda per la moneda que los senyors de jurats los envien deixant-o a la sua bons discussió.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

1611, 31 de juliol. Reus

El Consell reusenc es fa ressò de les dificultats econòmiques en què ha quedat la vila per culpa de l'abatiment de la moneda d'argent.

E més fonch proposat dient que la vila deu mols dinés que prengueren plata de particulars quant feren les crides de prohibició de monedes y aquelles se han de pagar, per so miren si's pagaran y de quina forma. Fonch determinat que se fassen albarans al clavari firmats per los senyors jurats y que pague lo clavari aquells al crehedor.

E més fonch proposat per dits senyors jurats dient com F. Barbonès demana li paguen los treballs de haver visurat la moneda per la vila y per ço miren lo que se li pagarà y com. Fonch determinat que los senyors jurats ab una prohomenia vejan lo que le doneran y que ho igualen com ben vist los sie.

ACR, Llibres d'actes, 1610-1635.

Citat per Andreu DE BOFARULL, *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1961 (però datant-lo el 31 de gener de 1601).

1611, 10 de setembre.¹⁷ Reus

A causa de l'abundància de menuts municipals forasters, el Consell de Reus demana als hostalers que no n'acceptin cap excepte els de la Selva del Camp.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient: com se fan gran abús de menuts forés y com los (hos)talés, venen cada divendres a pesà comte de les carniseries, porten molts menuts forés des que la vila no pot arepleguà plata per peguà los bestia's; per so veien V. M. los (hos)talés si'n prendran de foresters o no, V. M. o miraran y determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que los (hos)talés que no prenguan deguns menuts blanch sinó los de la Selva.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

17. A l'original consta «desembre» erròniament.

1611, 6 de novembre. Reus

Els jurats de Reus informen al Consell sobre un home de Valls que té menuts de la vila falsos i sobre un altre que assegura conèixer un falsificador de dita moneda.

E més fonch proposat per dits senyors de jurats dient com estos dies passats vingué a nostra notisia que se avia trobat que un ome de Valls tenia dels dinés o senyals de la vila falsos y aixy se determinà en una promenia que anasen a Valls Antoni Miret y Salvador Ferrando, y que fesen dilygència en fer de posar l'ome per avericà de aon avia aguts aquells dinés falsos o quy los y avia donats y aixy y anaren y-l feren depositar y no digué sinó que un ome los y avia donats y que no-l coneixia y ayxy vegem V. M. lo que se a de fer, que lo que V. M. determinaran se farà. Fonch determinat per l'onrat consell que vaga a Valls un conseller y que prega al balle de Valls que torne a depositar l'ome y sy no trobe més del qua a dit en la primera depositió que die al balle que-l traga a fermanses.

E més fonch preposat per dits senyors de jurats com a vengut a notisia dels senyors de jurats un ome dient que si ly donam alguna cosa que el los amostrarya un ome que fa dinés falsos del senyal de la vila, vegem V. M. lo que li donarem, que lo que V. M. determynaran se farà. Fonch determinat per l'onrat consell que sepre que donaran ome que fa dels dinés o senyals de la vila, que la vila ly done vint-y-sinch lliures, sempre quant sia provat lo cas.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1611, 30 de novembre. Reus

El Consell municipal de Reus, a causa de l'abundància de menuts d'Alcover, Riudoms i la Selva del Camp, acorda que el clavari no n'accepti cap llevat dels de la vila.

ACR, Actes municipals 1610-1634, p. 30.

SANAHUJA (3), doc. 7.

1612, 22 de gener. Reus

El Consell municipal reusenc acorda imposar una multa de 10 sous a aquells que facin córrer menuts forasters i als qui canviïn moneda de plata per menuts de Reus amb prima.

E més fonch proposat per dits senyors de jurats que ja veuen los molts menuts forestés que coren que són causa que lo clavari no pot fer pagaments a ganadés ni altres pagaments (que) a de fer per la vila, per so V. M. o miraran y determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que s'fasa crida que denguna persona gosa pendre dengun diné foresté en pena de deu sous, y tanbé que denguna persona gose cambiar plata ab menuts de Reus que n'agan de pendre interès dengú en pena de deu sous, y dita pena sia acomesa per lo senyó de mostesafs.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

65

1612, 26 de febrer. Reus

Com que la vila de Reus ja ha acabat de fabricar menuts, el Consell acorda destruir els motlles de l'encunyació juntament amb els motlles confiscats al falsificador Joan Pons i vendre els pilons d'estany amb els quals es picaven els menuts.

[...] dient com puix la vila acabat de fer menuts, fem astansió de tots los molles de la vila de fer menuts y també de dos pilons de estany que eran per piquar dits menuts y també fem estansió de tots los molles y impropis (amb els que) feia moneda blanca en Joan Pons, per so miren V. M. lo que volen que se fasa o no V. M. o determinaran que lo que V. M. se determinaran se farà. Fonch determinat per l'onrat consell que stan que'n los quatre motlos té la vila de fer los menuts, juntament ab los molles de Pons de fer reals y altres, es turmen asepat que los dos pilons de fer los menuts se vengan, que són de estan.

ACR, Actes municipals, 1610-1634, p. 35.

66

1612, 21 de març. Reus

El Consell reusenc acorda retirar l'emissió de menuts, per la qual cosa busca 500 lliures o més a censal.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient que ja veuen la vila està tant avalotada aserque dels menuts que la gent no(ls volen pendra, per so V. M. miraran y determinaran lo que V. M. se determinarà se farà. Fonch determinat per l'onrat consell que la vila torne a cobrar tots los dinés del senyal de la vila a fets est any asepat si se ni coneixen alguns que sien de falsa marca y desonestos que los senyors de jurats y visirudors ne tingan las coneixense de pendre aquels que a ellys los apereyxa y també que la

vila prenguan sinch-sentes lliures per a redimir estos menuts y si mes ne aurà mester la vila que(n prengua a fins a mil lliures a sensal...

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

67

1612, posterior al 21 de març. Reus

El llibre de memòries de la comunitat de preveres de Reus testimonia el desgavell monetari que es visqué a Reus entre 1611 i 1612 i encapçala el relat amb la frase: «És estada tanta la copdísia y amor a les riqueses en est regne, que ja los hòmens per fer-se més richs molts se presten a ser tinguts per moneders».

Carles MARISTANY, «Els segles XVI i XVII», a Pere ANGUERA, *Història general de Reus*, Ajuntament de Reus, 2003, vol. 2, p. 161-162.

68

1612, 25 de març. Reus

El Consell municipal reusenc acorda prendre fins a 1.000 lliures a censal per redimir els menuts de la vila i, un cop recollits tots, tancar-los en una caixa.

En lo qual Consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient que en lo últim Consell se tingué en dies passats sobre de que si tornaria la vila a cobrar los menuts y per cobrar dits menuts se determinà que la vila prengués sin-sentes lliures y sia las avia menesté més que prengués a fins a mil lliures a sensal per tant vuy a trobat lo senyó de jurats las mil lliures a sensal que las deixe lo senyó jurat Miret en cap, per so V. M. o miraran y ordenaran que lo que V. M. se determinarà se farà. Fonch determinat per l'onrat consell que la vila prenga mil lliures a sensal del senyor jurat en cap Miret y son fill Joan Miret, pare y fill, y que's fasa lo acapte de dit sensal vuy dia present.

E més fonch determinat per l'onrat consell dient que ja veuen los menuts a cobrat la vila en estos dies pasats, dels quals ne fem estensió a l'onrat consell per a que V. M. ordenan que serà de fer. V. M. o mireran y determineran que lo que V. M. se determineran se farà. Fonch determinat per l'onrat consell que lo senyó de jurats tanquen dits menuts en la caixa a ont estan las boses dels ofisis fa la vila a fins tant ordenarà la vila altre cosa.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1614, 16 d'abril. Reus

El Consell municipal reusenc decideix treure a la circulació una partida de 300 lliures dels menuts de la vila i solucionar així el problema de la manca d'acceptació de la moneda menuda a causa de l'excés de diners valencians i aragonesos.

[...] dient com tota la gent de la vila està alborotada que no volen pendre los dinés valentians ni los de dues creus y la pobra gent pateix molts grans treballs que no troben qui ls vene pa ni vy ab los menuts en la ma, proposam a V. M. quina orde si a de dinar que lo que determinaran se farà. Donch determinat per l'onrat consell que la vila traga dels diners o senyals que té fins a tres-sentes lliures y que les marquen de un senyal que los senyors de jurats los apaixerà y que los encaregan a un senyor, en Joan Rosich, per a que los canvia [2] vila y també que los senyors de jurats fasen fer una crida que qualsevol persona que acusarà quy farà y contrafarà los dinés de la vila que li donen sinquanta lliures y sempre que ningun ome o done que tindrà dels dinés de la vila que vinga a Joan Rosich, que la vila los haga de cambià ab plata y contrafarà los dinés de la vila que encorrega en pena de la vila y també qualsevol ome o done que's trobarà que tinga ningun diner contrafet que encorrega en pena de vint sous per cada diner.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1615, 15 d'abril. Reus

El Consell de Reus refusa fer circular més diners de la vila, tot i l'evidència que n'hi ha pocs en circulació.

[...] dient com se entèn que coren poch diners de la vila, per so proposam a V. M. si'n picarian sent o dos-sentes lliures, V. M. o miraran y determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que per ara no se'n piquen.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

71

1615, 2 de novembre. Reus

El Consell municipal de Reus acorda treure a la circulació 200 lliures més de menuts de la vila, atès que al mercat només corren ardots de Barcelona i altres diners municipals forasters.

[...] dient com veuen que per la vila no corren sinó ardots y altres menuts forastés y de la vila ne corren molt poch y així si ne trauran y picaran y quants ne trauran, per so miren lo fahedor. Fonch determinat que se'n traguen dos-centes lliures.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

72

1618, 4 d'abril. Reus

El Consell reusenc fa córrer 200 lliures més de menuts.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

73

1618, 1 de juliol. Reus

El Consell reusenc torna a treure 200 lliures més de menuts.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

74

1619, 8 de gener. Reus

Els jurats de Reus ordenen als oficials de la Unió que prenguin un home sospitos de falsificar els menuts de Reus.

E més fonch proposat per dits senyors iurats dient com a vingut a notísia dels senyors iurats que algun home està indisiat de fer menuts de reus y que als senyors iurats ne an aportats alguns de falsos, los quals veuen aquí presents, miren V. M. si faran capturar al dit

home y si-s faran altres diligències, per so miren lo faedor. Fonch determinat que de prompte vagen tots los ofisials de la unió a cercar l'ome i si-l troben lo capturen y reqoneguen la casa y també capturen la germana.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

75

1621, 28 de maig. Reus

Els consellers de Reus rebutgen la proposta dels jurats de treure a la circulació una quantitat de menuts de la vila.

E més fonch determinat per los senyors de jurats, dient com lo clavari comú va molt curt e per la vila no corren molts menuts y se deuen algunes quantitats, per so vejan si-s traurian dos-cents escuts de menuts de la vila y se picarian ab la marca petita conforme estan los altres, per so mire lo fahedor. Fonch determinat que per ara no s'en traguen de menuts.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

76

1623, 26 de març. Reus

El Consell reusenc treu a la circulació 300 lliures dels menuts de la vila.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

77

1623, 23 de novembre. Reus

Miquel Escoda, inculpat de fabricar menuts falsos de Reus, és interrogat per misser Oriol i per misser Queralt sense aconseguir proves contra ell i poder-lo castigar. El Consell de Reus ordena que sigui arrestat, sota fiança, a casa seva durant mig any, mentre se cerquen noves proves contra ell.

En lo qual Consell fonch proposat per dits senyors jurats dient com inseguint l'orde de una promania se n'anassen dos senyors a Tarragona y se'n aportasen lo profès de Miquel Escoda, indisiat y inculpat de aver fet y fabricat menuts de la vila y com ja-l haguesen

aportat a consultar al senyor miser Oriol ara lo aportasen a miser Queralt per a que estem més satisfets, y ayxí són anats allà dos síndics y ja V. M. an oida dita relatió y lo parer que de paraula an donat los advocats, y ayxí V. M. miren si estarem al que aconsellen dits advocats o si-s farà alguna altra diligència, per so V. M. miren lo faedor. Fonch determinat que insaguint l'orde de miser Oriol se arreste lo dit Escoda en sa casa ab una manlleuta per tems de mix any ab l'lisència sols per a anar a missa y entretant veurem si ayxirà alguna cosa contra d'ell per a poder-lo castigar.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

78

1625, 16 de març. Reus

Com que s'han trobat menuts falsos de Reus, el Consell deixa a discreció dels jurats fer crides o prendre qualsevol iniciativa.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

79

1625, 22 de març. Reus

A causa de l'abús dels menuts falsos, el Consell reusenc decideix recollir tots els menuts i contramarcar els bons amb una segona marca abans de tornar-los a treure a la circulació. La determinació deixa a decisió dels jurats contramarcar els menuts falsos recollits i, per tant, donar-los validesa, o bé tallar-los.

E més fonch preposat dient com en lo últim consell se tinguese donà orde als senyors jurats que fessen diligències en veurer si-s poria remediari lo abús dels menuts falsos de Reus, y los senyors jurats an fetas algunas diligències, y veyen que lo poble està molt alterat que molta gent no volen pendre los menuts y la pobre gent pateyx que no troben qui·ls vulla vendre aliments per sos dinés y ayxí nessesitan de dar-i remey de prompte, per so miren V. Ms. quin remey s'i donarà, si retirarem los diners o se'ls remarcarem de nou y que no corren sinó los que tindran marca nova, y si farem bons los menuts falsos o si·ls tallarem sense fer-los bons a qui·ls aportarà; per ço miren V. Ms. lo faedor. Fonch determinat que·s fasa una marca xiqueta nova y que·s remarquen los diners que vuy té la vila y que·s fase crida que totom los prenga. Y los diners dolents que la vila que els cobre, y lo que és fer-los bons que reste a coneguda dels senyors jurats y promens que seran presents a rebre los diners.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1625, 6 d'abril. Reus

Els jurats de Reus proposen fer córrer els diners recollits o, millor, fer-ne de nous de diferent metall perquè no es puguin falsificar tan fàcilment. El Consell determina que, de moment, s'acabin de recollir els menuts i no es faci res més, ni tan sols contramarcas-los com s'havia decidit.

ACR, Actes municipals 1610-1634.

1625, 2 de maig. Reus

Per necessitat de numerari, el Consell reusenc decideix treure a la circulació 400 o 500 lliures dels menuts autèntics que ha recollit.

En lo qual consell fonch proposat per dits senyors de jurats dient com en dies passats se retiraren los menuts de la vila per orde del consell y ara veyem que fan molta falta al clavari, per so proposam a V. M. si·ls tornarem a traurer y fer córrer o si·n farem de nous ab diferent marca; per so miren V. M. lo faedor. Fonch determinat per l'onrat consell que·s traguén quatre o sincsentas lliures de menuts de la vila o tots aquells que coneyxeran que són de la bona marca.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1625, 1 d'agost. Reus

El clavari de Reus rep 555 lliures, 15 sous i 4 diners per tal de reemborsar els menuts locals retirats de la circulació.

ACR, Clavaria, Clavaries i receptories, 1609-1685.

83

1626, 1 d'abril. Reus

El Consell municipal determina treure a la circulació tots els diners de Reus bons que estan recollits i tallar els que són falsos.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

84

1626, 30 de setembre. Reus

Els jurats de Reus proposen retirar els menuts a causa que n'hi ha un altre cop de falsos. El Consell determina que no es retirin sinó que s' enxampin els falsificadors, ja que ara és «ocasió de aver de traurer en limpio la veritat».

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

Registret per VILASECA, p. 131-142.

85

1626, 15 de novembre. Reus

El Consell municipal determina la retirada dels menuts reusencs «y que no es tornin a treure més sota cap concepte». Els jurats es queixen que cada cop que es treuen diners a la circulació han de ser recollits poc després a causa de les falsificacions.

E més fonch proposat per dits senyors jurats dient com en altre Consell se tractà de retirar los menuts de Reus y s deyxà per millor ocasió y ara vegem que cada dia yxen diners falsos, per so proposam a V. M. si ls retirarem o no que ja V. M. veuen quantes vagades la vila ne a trets y sempre los ha aguts de retirar per aver-los sempre falsificats, per so mire lo faedor.

Fonch determinat per l'onrat consell que los menuts de la vila que ls retiren y que no sien trets més de ninguna manera.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

Registret per VILASECA, p. 131-142.

1626, 30 de novembre. Reus

Els consellers de Reus determinen que els menuts recollits i els motlles per a fer-los siguin fosos i que «no apareixin més».

E més fonch proposat per dits senyors jurats dient com per orde del consell se són retirats tots los menuts de Reus y estan tancats debayx de tres claus, proposam a V. M. si·ls tindrem aquí aguardant ocasió de fondre'ls per alguns patrons o per alguna campana, per so miren lo faedor.

Fonch determinat per l'onrat consell que los menuts y motllos sien fusos y que no aparegan més.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

Registret per VILASECA, p. 131-142.

1626, 23 de desembre. Reus

El Consell reusenc acorda no recobrar menuts de la vila, un cop complert el termini per a canviar-los.

E més fonch preposat dient com la viuda Mirona demana que la vila se servesca de cobrar-li uns diners de Reus que ha trobats en una cayxa que per descuyt los avie oblidats, los quals diu que eran de la confraria de la Sang de Jesucrist. V. M. miren si·ls cobrarem o no, per so miren lo faedor. Fonch determinat que de menuts de Reus no s'en cobre ni eyxos ni altres.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

Registret per VILASECA, p. 131-142.

1627, 10 de febrer. Reus

El clavari de Reus rep una quantitat de diner per tal de recanviar els menuts.

Ha de aver que dit dia, presents tots los sobredits y dit clavari present, lo fem acreador de 985 ll. 10 s. que ha pagades en diners contans per orde dels senyors jurats y Consell tingut y selabrat als 15 de novembre 1626, per recullir y cobrar tots los menuts de la vila, los

quals se retiraren y-s fongueren per orde del Consell, contats com se reberen dits menuts per los contadós ordinaris.

ACR, Clavaria, Clavaries i receptories, 1609-1685, f. 92.

89

1629, 23 de març. Reus

El Consell municipal de Reus encarrega la fabricació d'un motlle nou per a encunyar menuts fins a 500 lliures.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

90

1629, 11 d'abril i 19 de maig. Reus

El clavari de Reus, Bartomeu Serra, rep 273 lliures, 6 sous i 11 diners en menuts de nova fabricació.

ACR, Clavaria, Clavaries i receptories, 1609-1685, f. 101.

91

1629, 18 de maig. Reus

Els jurats de Reus treuen una crida pública anunciant l'inici de l'emissió monetària municipal.

E més fonch proposat dient com se agen de traurer los menuts que la vila a fets y fabricats y se agen de fer cridas, aquí y ya còpia de una crida V. M. ja la an oida, V. M. determinaran lo faedor. Fonch determinat per l'onrat consell que los senyors jurats ab sis o set senyors miren si en aqueyxa còpia fa a ajustar o llevar alguna cosa y de la còpia de aque-llas cridas s'en lleve lo que era privar al senyor y a la vila de no poder fer gràsia als delinquens y que publique lo restant.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1629, 16 de juny. Reus

Es retiren un altre cop els menuts reusencs perquè n'hi ha molts de falsos, després de només vint-i-nou dies de circulació.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1629, 29 de setembre. Reus

Davant la invasió de divuitens valencians al mercat, el Consell reusenc ordena a les taules que aquesta moneda sigui acceptada a pes i que la vila la recanviï tot seguit.

E més fonch proposat dient com los ganaders no volen pendrer devuytens y la carniseria no fa altra moneda sinó devuytens, per so proposa a V. M. si pendrem los devuytens o no, per so miren lo faedor. Fonch determinat que las taulas prenguen los devuytens a pes y los que tenen que procure la vila en cambiar-los del millor modo que puga.

ACR, Actes municipals, 1610-1634.

1643, 8 de desembre. Reus

A causa un cop més de la manca de moneda menuda, el Consell municipal de Reus acorda recircular 500 lliures de menuts, que té recollits.

En lo qual consell fonch preposat per dits senyors de jurats com vuy en la vila y ha falta de manuts o dinés per a poder canbiar y com vuy la vila ne tingua qa trere sinch-sentes lliures de les que feia ab la marcha grossa de dita vila, preposam a V. M. si ne haurem, V. M. determinaran lo fahedor. Fonch determinat que s'en tragan sinch-sentes lliures y si més ne podan traure que'n tragan més.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

95

1643, 10 de desembre. Reus

Entre el 10 de desembre de 1643 i el 9 d'abril de 1644, el clavari de Reus, Francesc Rovellat, rep 604 lliures en «menuts nous (que) han fets de la marcha de la vila».

ACR, Clavaria, Clavaries i receptories, 1609-1685, f. 155 i s.

Miquel CRUSAFONT, *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors*, Barcelona, IEC, 2001, doc. 216.

96

1644, 14 de juliol. Reus

El Consell reusenc condemna en juí de prohoms Crispí Bonet, confés de fabricar menuts de la marca de la vila amb motlles falsos, a la pena de cinc anys de galeres i desterrament per a tota la vida.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

97

1648, 29 de gener. Reus

Els jurats reusencs informen el Consell que han inspeccionat els molins de pastar pa que la vila posseeix a Mascalvó. El Consell acorda reparar-los i fer-los funcionar, atès que la vila no en disposa de cap altre, i encunyar fins a 500 lliures de menuts per a pagar les despeses.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

CRUSAFONT, doc. 331.

1648, 7 de març a 8 de maig. Reus

El clavari de Reus, Josep Miró, rep del Consell 716 lliures en menuts locals.

ACR, Fons municipal, Clavaria, Clavaries i receptories, 1609-1685, f. 174.

1653, 11 de maig. Reus

El Consell municipal reusenc acorda comprar una partida d'ardits per treure de la circulació els sisens vells i també acorda fabricar fins a 1.000 lliures de menuts amb encunys nous, ja que l'emissió anterior ja ha estat retirada.

En el qual Consell fonch proposat per dits senyors jurats: com tots V. M. veuen que tots los sisens arriben a la carniseria y que la vila no'n pot pagar deutes del bestia, per so proposam a V. M. miren quin remey fore al proposit cercant alguna cantitat, si-s pot trobar, de ardits o allò que millor convinga, miren lo feador. Fonch determinat per lo honrat consell que-s sercan sinch-sentes lliures de ardits vells.

E més fonch proposat per dits senyors: com per orde de V. M. ha recullit la vila los menuts de Reus y queda cantitat de aquella que la vila havie feta, per so proposam a V. M. si farem menuts de Reus o no. Fonch determinat per lo honrat consell que-s fasen per ara mill lliures de palarofes y que-s fasen enculls nous perquè no corren les velles.

E més fonch proposat per dits senyors jurats que supuesto han determinat que fasen menuts de Reus, que és menester elegir alguns senyors. Fonch determinat per l'onrat que los senyors jurats prenguen alguns senyors per ajudar-los y satisfen-los de sos treballs.

ACR, Actes municipals 1636-1676.

Registat per VILASECA, p. 131-142 (però datant-lo el 1663).

1654, 12 de febrer. Reus

El clavari de Reus reconeix haver rebut la quantitat de 792 ll., 15 s.i 6 d. «de menuts de la marca de la vila de l'encuny nou que-s féu lo any 1653».

ACR, Fons municipal, Hisenda, Rebuts, s. XVII, f. 197.

1654, 21 de desembre. Reus

Havent arribat al Consell reusenc la notícia de l'abatiment dels ardots a valor de diners; hom acorda abatre els menuts de la vila, recobrant-los a valor de malla.

E més fonch preposat com ja tots V. M. saben que los ardots han rebaixats a diner y vuy en la vila hi havia quantitat de menuts de Reus y com és en dany de la carniseria, proposam a V. M. si las abatrem (les pellerofes) o si las farem corre per diner o per malla, sinó quin expedient y pendrà, per so miren lo feador. Fonch determinat per lo onrat consell que los menuts de la marca de la vila anomenats pallarofes que s'abatican y que d'esta ora en avant no corren y que digan los senyors jurats fer fer una crida en que dins dos o tres dies les aporten a la casa de la vila recobran-les a malla cada una y que es fasa un albarà o claritia en aquells les aportaran a pagar-les lo més prest se puga per no trobar-se vuy la vila ab dinés.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

1661, 6 de juliol, Barcelona

Carta del síndic de la Comuna del Camp al canceller de la Reial Audiència suplicant que es derogui la pragmàtica sobre la moneda atorgada pel rei l'any 1658.

Lo síndich de las Universitats de las vilas y llochs del Camp de Tarragona, que són més de 60, las quals constitueixen la Comuna de dit Camp, ha tingut notícia que per rahó de una Real Pragmàtica que's publicà en la present ciutat a 4 de agost de 1659 sobre la paga dels deutes y deposits fets per rahó de la baixa de la moneda, manant-se ab ella que la paga feta en moneda de sisens dels deutes contractats així de part a part com de censals y violaris anteriors a l'any 1640 fins tot lo mes de juny 1653 ab lo valor que respectivament tinguieran se tingan per ben fetas; y que los deposits fets en les taules y banchs així en lo temps de las altaracions com després fins a 7 de abril de 1653 se tinguin de restituir en moneda corrent de diners lliura per lliura; y que així mateix las pagas que des de la extinció dels sisens per avant se faran se hajan de admetre per tots contractes així antichs com moderns ab la moneda corrent segons lo valor que se li ha donat. Com estas y altrás cosas són més llargament de veurer ab dita Real pragmàtica, per la qual los acreadors de las Universitats de dita Comuna pretenen cobrar las pencions dels censals per ellas venuts en temps que corrian los sisens y la major part d'ells des de l'any 1650 al 1653 en moneda corrent de diners lliura per lliura, com així las demanan o executan y comminan executar, al que (quant poguessen passar per lo disposat ab dita Real pragmàtica) es impossible puguin ditas universitats acudir per estar tant ultra de las forsas carregadas, per quant la Universitat de la vila de Reus està carregada en 33.100 ll de preus de censals, la de la vila de

Valls en 34.025 ll, la de la vila de Montbrió en 11.850 ll, la de la vila de Riudoms en 18350 ll., la de la vila de Montroig en 9.850 ll., la de Vilabella en 2.900 ll., la de Cambrils en 11.450 ll., la de Duesaigües en 2.050 ll., la de Riudecanyes en 880 ll., la d'Alforja en 22.320 ll., la de les Borges en 12.800 ll., la de Vallmoll en 7.400 ll., la del Botarell en 1.500 ll., la d'Almóster en 2.959 ll., la de Vilavert en 1.400 ll., y la de La Selva en 22.230 ll., que juntes dites quantitats prenan suma de serca de dos centas mil lliuras sens moltes altres quantitats que patexan las demás universitats de dita Comuna. Però com la dita Real Pragmàtica encontre amb generals constitutions de Catalunya y per ella se contrafaria a ditas generals constitutions y particularment a la constitució revocant 7 ·tit· de dret del fisch que disposa que dictes generals per sa magestat y sos successors de aquell die en avant no sien publicats sinó és en cas de guerra que tingués lloch lo usatge *Princeps namque* o convocació de Corts revocant los antes fets per lo senyor rey don Joan y per lo mateix senyor rey don Fernando que féu dita lley o constitució, així que per haver-se sas magestats (per sa real clamentia) abdicada la potestat y regalia de poder fer lleys en Catalunya en lo any 1283 com apar de la constitució única ·tit· de Usatges y Constitutions, que no pot lo rey nostre senyor (queden que salva sa real clementia) fer lleys generals en aquest principat sens la Cort, ni per modo de administració de justícia (principalment quant la administració de justícia toca a interès de part a part com se dirà) perquè per eix fi se diu en la Constitució 1 ·tit· de celebrar corts, que *se han de celebrar a menut corts per a tractar del bon stament y reformatió de la terra* y encara que sols se pogués dubtar si pot fer sa magestat pragmàticas per a provehir a necessitats públicas que necessitan de remey, però se diu que per eix effecte se feu la dita constitució revocant no obstant que los edictes eran stats fets per los senyors reys don Joan y don Fernando contenian reformatió o remey a les necessitats públicas ab que's trobave aleshores lo Principat, quant més que ab esta pràgmatica nos té respecte a utilitat pública de aquell y és de altra part dita pragmàtica perpètua perquè ab ella mana sa magestat sie observada fins que en las primeras corts se dona y's resolgue la forma que se degue donar, y encara que aparega que assò sie per temps llimitat, però és indubtat ser perpetuo perquè, dexant apart que observant-se aquella no's podria repetir o lo excés del deute o lo excés de la paga o per dit effecte se sucitarian majors plets ab que lo haver volgut ab dita pragmàtica provehir e evitar aquells no cessaria, las constitutions totas estan subjectas a revocació en Corts Generals a hont se podan restablir o revocar y per això no dexan de ser perpetuas. En contra també la dita ab la constitució 1a y 2a de offici de Canceller ab les quals està disposat que los rescrits de sa magestat que tenan respecte a justícia y ha interès de part a part deduhible en judici han de ser firmats per lo molt M. S. Canceller o vicecanceller las parts presents o per contumàcia absents lo que no pot fer sens cognició de causa precehint legítima citació per no haver-hy contumació sens precehir citació. De hont com sa magestat ab dita pragmàtica disposa sobre matèria que concerneix y toca a interès de part a part com és lo dels deutors que pagaren y dels qui cobraren y de las Universitats que han de pagar deutes o pencions de censals o violaris resolent diversas questions y opinions que segons las ocurrències dels casos y duptes de les parts poden y podrien susitar-se així en les causes pendents com en les que se introduhiran restant les parts sens poder oposar ni replicar cosa alguna se veu contrafer a ditas constitutions 1a y 2a y com V. S. hage firmada la dita Real Pragmàtica para que se pogués publicar contrafent ab assò a las referidas constitutions y altres (dient-ho ab la reverentia que's deu y ab termens curials parlant). Per so lo síndich de la dita comuna qui fa ostentió de son

poder y de dita Real Pragmática *prout ecce* a V. S. suplica y ab la urbanitat, decentia y respecte major que's deu requereix e interpella a V. S. que segons lo disposat per generals constitucions de Catalunya y assenyaladament per la constitució poch valdria ·tit· de observar constitutions, sie servit manar sobreseurer y revocar dita pragmática y tots los procehiments per ella fets per no ésser estat de la intentió del rey nostre senyor (que deu guarde) fer aquella en preiudici de les generals constitutions de Catalunya, les quals per sa real clementia ha confirmades y juradas y V. S. en lo introhit de son offici observar jura y protestant altrament a V. S. ab tota submissió y reverencia de les penas en ditas constitutions apposades y del demés lícit y permès de protestar tot lo qual entèn dir de la millor manera que pot.

Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona) ACA, Consell d'Aragó, lligall 204/1.

103

1661, 30 de juliol. Madrid

Carta del rei al marquès d'Olias, virrei de Catalunya, sobre el recurs presentat pel síndic de la Comuna del Camp contra la pragmática de les monedes de l'any 1659.

El rey,

Il. marquès de Olias y Mortara, primo de mi Consejo de Estado, mi lugarteniente y Capitán General, por otra carta de 16 d'este, y el papel de la Audiencia, que con ella remití, he entendido que Francisco Baldrich, síndico de la Comuna del Campo de Tarragona, presentó al Regente la Cancillería una requesta sin firma de abogado; para que la havilitase, con fin de presentarla al canziller, quexandosse de haver firmado la pragmática que mandé publicar en cuatro de agosto de 1659, sobre las monedas, pretendiendo ser contra las Constituciones y juntamente había dado memorial pidiendo advogados que le patrocinassen y que antes de hazerlo ni havilitar la requesta paresió a la Audiencia pedir al síndico los poderes de todas las villas y lugares de dicha Comuna en particular y entretanto darme quenta, para que mande lo que deba hacerse: la materia es de la calidad que vos y la audiencia reconoceis, y como quiera que para tomar resolución con el aziento que requiere he hechado menos su parecer y olgaré saberlo: os encargo y mando junteis luego las tres salas y previniendoles de la regia que mes assiste (y en este caso se atraviesa) de poder hacer pragmaticas, como los señores reyes mis antecesores las hizieron en quanto lo tubieron por conveniente, se vea y discorra lo que se pueda y deba hazer en el caso presente avisandome muy particularmente de lo que a vos y a todos pareziere, para que con vista de todo resuelva lo que convenga más, y procurareis se ganen las horas que se pudiere de manera que haya tiempo para que os pueda embiar la resolución que tomaré en ello. Datts en Madrid a xxx de julio MDCLXI.

yo el rey.

Don Didacus de Sada secretario.

ACA, Consell d'Aragó, lligall 204/1.

1661, 31 de juliol. Reus

Com que la vila de Reus deu força quantitats als creditors, el govern municipal acorda picar 100 lliures de menuts de prova i ampliar l'emissió posteriorment fins a 500 lliures.

[...] com ja veuen V. M. que la vila està exausta en lo dia de vuy per acudir a alguns o part dels acreadors que la vila està divent, tant de pencions de cençals com de altres obligacions que la vila deu pagar, a la manera que los acreadors amenassan de fer gastos y volan cobrar lo que se'ls deu, y com mirant alguns expedients per subecenir a esta nesecitat y no se age trobat cosa al proposit, per so proposan a V. M. sils apareix que atès no's trobe remey, si fora de conveniència fer corre sinch-centas lliures de menuts o si per lo que V. M. an sigui fat que avent-n'y en la vila de la matexa marca, aont avent-n'y moltras fora confusió. Fonc determeninat per lo onrat consell que's fassen fins a 500 ll. de pallofes o menuts de la marca de la vila, t que sian de plancha blanca y que las primeras sent lliures se faran se prove la entredusió, tendran per mirar si's proseirà o si la vila estarà de fer-ne mirant en tot la conveniencia deguda se puga pasar avant a fer-ne dites sinch-sentes lliures.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

1669, 8 de setembre. Reus

El Consell reusenc decideix treure a la circulació 500 lliures de menuts o pallarofes que estan desades a l'arxiu de la Casa de la Vila.

Fonch per lo honrat Consell determinat que attenent las difficultats y inconvenients que y ha en buscar remey per les coses ja referides que de present instan ser pagades, que no agüés esta universitat pagar molts interessos del que cobraria, ques prengan sinch-centes lliures de pallarofes de aquelles que estan conservades en lo archiu d'esta casa (i) que en algun temps corrien dins de esta Universitat, que dita quantitat de sinch-centas lliures la villa determina valgui quiscuna pallarofa un diner y en dit terme de Reus tingue lo sobre-dit valor, havent per medio aquellas qualsevol genero de mercaderies y tot genero de compas, vendas, pagas, etcetera, de la manera que de immemorial consuetut gosa o poseeix esta universitat. Y per a que ab exa diligència per cuidado se conserva dita casa se ha deliberat se eligen tres senyors de consell per a que aquells traguen y entregan ditas sinch-centes lliures, que posen en us per en las restants que poden quedar fasen y tingan poder

de fer llarch scrutini, tant dins de casa com fora d'ella, per aquelles constuir-las y archivar-las en part a dins de casa que ninguna altra persona sinó ell sien duenyos de las claus, observant dita cosa fins a altra delliberació.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

106

1669, 6 de novembre. Reus

Els jurats reusencs assabenten el Consell sobre una persona que és sospitosa de fabricar menuts falsos de la vila.

En lo qual Consell per los senyors de jurats fonch proposat dient: M. S., a nostra notícia ha vingut midiant algunes instàncies que per la vila corrien unes pallarofas en las quals se veu que la marca, sello o impressió, és diferent de aquelles que la vila en dias passats ordenà fer y picar, les quals corren ab que sent en tant de perjudici de la universitat, ab lo degut cuidado havem scudrinyat fer diferents vias de ont ditas pallarofes contrafetes havian pogut eixir. Y fins vuy havem trobat que per dos vies an vingut a convenir y conclourer que aquelles avian eixit de certa persona. Miren V. M. lo que en esta matèria deuen fer que com sie materia tant zelosa obrarem lo que V. M. ordenaran.

Fonch determinat per lo honrat consell que's fase la deguda diligència en scudrinyar la veritat del fet y trobant-se lo crimen averiguat, se proseguisca ab los termes de iustícia que tal delicte requereix ser punit del qual llargament per avant se porà tractar.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

107

1669, 22 de novembre. Reus

Els jurats de la vila de Reus consulten amb dos argenters el seu parer sobre els menuts falsos que han arribat a mans del Consell, i aquells els responen que no es tracta de menuts falsos sinó de peces autèntiques fabricades amb encunyats desgastats.

En lo qual consell per los senyors de jurats proposat dient: M. S., inseguint la delliberació de V. M. en lo antecedent y últim consell tingut aserca del que's judicava haver algú contrafet la impressió en las pallarofes que esta universitat fa córrer, Joan Rion, argenter de Tarragona, y Onofre Arandes, també argenter d'esta vila, an vist y examinat ditas pallarofes, tant aquelles que la vila a ordenat repicar ab la rosa, com també aquelles de las

quals se tenia suspita són falses o contrafetes, quals senyors an dit y jurat, en ma y poder del senyor balle devant de nosaltres juntament ab altres consellers, que aquella diferència que's nota ab ditas pallarofas prové de lo batre totas las vegades la planxa de plom sobre la qual se fa la impressió y que tenen per cert que ditas pallarofes que pretenia ser contrafetes convenen y poden ser fetes ab dits enculls que per modo de picar. No obstant, si V. M. veuen que continuen en altres diligèncias per ser necessàries deslberen que lo que ordenaran observarem.

Fonch per lo honrat consell determinat que, attenent los predits senyors argenteres asseguren y són de sentit, mediant lo jurament y altres diligèncias referidas, que ditas pallarofes poden, y són picades amb los enculls de la vila, que no's fasse més diligència, puix ab lo sentir de dits senyors quedam assegurats donant per cert que aquells en dita matèria y tenen major crèdit.

ACR, Actes municipals, 1636-1676.

108

1671, 23 d'abril. Reus

El clavari de Reus, Josep Corbella, rep 486 lliures i 6 sous «ab pallarofes ho menuts de la vila, y los dits les entregaren per horde de un Consell tingut al 8 de setembre 1669 per sotvenir les nessesitats de la villa, donant facultat ha dits síndichs per a que repicasen pallarofas velles fins a 500 ll., e aquelles entregasen al dit clavari, com en afecta entregaran al present».

ACR, Clavaria, Clavaries i receptories, 1609-1685, f. 300v.

109

1673, 22 de gener. Reus

Davant la necessitat de la vila de Reus de pagar els creditors, el Consell de Cent de Reus determina que es deixi a la voluntat dels jurats encunyar o treure alguna quantitat de pallarofes.

ACR, Actes municipals 1636-1676.
Registat per VILASECA, p. 131-142.

110

1674, 3 de juliol. Reus

El clavari de Reus lliura al Consell 398 lliures, «les quals són per semblants se an fet de pallarofes y entregades de contans al dit».

ACR, Fons municipal, *Llibre Major del Clavari*, 1609-1685, f. 333v.

111

1705, 15 d'octubre. Reus

Com que la vila de Reus ha hagut de fer front a moltes despeses relacionades amb l'allotjament de tropes del rei, el Consell acorda reclamar el pagament dels arrendaments de l'any passat i encunyar fins a 800 lliures de pallarofes.

E més fonch proposat que en atenció del que esta vila està de present gastant ab los carros de esta vila a la Companyia de Barcelona en servey de sa magestat (Déu lo guarde) y suportar una conciderable quantitat, y per ocasió de anar las administracions de carniceria y pastim molt atrajades per haver-se tret de aquellas diferents quantitats per rahó del predit, y esta vila tenir privilegi en semblants casos de fer alguna quantitat de pallarofas, per ço proposam a V. M. si per poder cumplir el predit se faria un tall segons lo que importava lo que sumara lo servey fet a sa magestat o si se farà alguna partida de pallarofas en confirmació del privilegi té esta universitat que lo que V. M. deliberaran se posarà en execució. Y lo honrat concell premeditat lo predit y en atenció de que de present se estan divent algunas quantitats de diners per rahó dels arrendaments té esta universitat, estan los naturals de la present vila molt cansats per rahó del allotjament tant quan ha tingut esta vila, y haver-se de cobrar encara de present la valia y agua de l'any passat, que per ço encontinent se fassen las diligèncias se hajan de fer per a cobrar de las personas estan divent a la present vila tant dels arrendaments com de agua y valia y que en atenció de que esta vila té privilegi de poder fer pallarofas per a que ab aquellas y de las sobras y haurà de la claveria passada se puga cumplir en las obligacions té de cumplir esta universitat, y si cosa falta passats los comptes generals se pendrà resolució en altre concell del que se aurà de fer.

(Escrit al marge:.) Fer pallarofes fins a 800 lliures.

ACR, Actes municipals 1693-1710.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

1705, 20 de novembre. Reus

El Consell municipal reusenc decideix suspendre l'emissió de menuts a causa que la llauna comprada a l'efecte és molt gruixuda i no surt a compte encunyar-la.

E més fonch per dits magnífics senyors de jurats proposat y advertit que en executió del deliberat en lo concell tingut y celebrat el 15 de octubre passat de que se passasen a fer unes vuyt-centas lliures de pallarofas se aniria a Barcelona a cercar llauna per dit efecte y no havent-ne trobat a proposit se'n prengue alguna poca y per se aquella un poch dobla no ha pogut aixir la quantitat se creya aixiria de aquellas y ha vista del molt gasto que fins vuy suporta que per ço si se pesaran ditas pallarofas a dos o tres diners o major quantitat que lo que V. M. deliberan se posarà en executió. Y lo honrat consell, premeditat lo predit, y ha vista del molt gasto ha suportat lo fe ditas pallarofas per se la llauna un poch dobla, que per ço dites pallarofas se fassen córrer a diner y que per lo present no se'n fassa més quantitat de las que y ha fetas.

ACR, Actes municipals, 1693-1710.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

1709, 15 de maig. Reus

Atès que la vila de Reus necessita diners per a les despeses relacionades amb sa majestat, i no en pot aconseguir a través de les administracions municipals, ni per via de censal, ni per talles, els consellers acorden buscar llauna i encunyar fins a 3.000 lliures de menuts o pallarofes.

E més fonch proposat com ha vista dels excessius gastos se han ofert i ofereixen continuament en cosas dels serveis de sa magestat, com són estat compres de palles, ferratjes, trànsits, y molts de altres trobar-se las administracions de pastim y carniceria exaustas y havent-se fet difarents diligèncias en veurer si se trobaria alguna porció de diner a censal y no se haja trobat y lo poch se pot cobrar dels talls endarrarits fets sobre los particulars de la present vila, per ço proposam a V. M. si se passaria a fe alguna quantitat conciderable de pallarofas o no, que lo que V. M. deliberaran se executarà. És estat resolt y deliberat per lo honrat concell que ha vista del molt estan exaustas las administracions, lo no poder-se cobrar dels particulars los talls endarrerits y no haver-se trobat diners a censal, ha deliberat que trobant-se llauna se fasse fins a la quantitat de tres mil lliures.

ACR, Actes municipals, 1693-1710.

Registrat per VILASECA, p. 131-142.

1712, 18 d'agost. Reus

*Els jurats de la ciutat de Reus informen el Consell sobre l'ordre de rebaixar el valor dels ardits a un diner; i sobre la correspondència mantinguda amb Barcelona per aquesta qüestió.*¹⁸

En lo qual concell fonch per dits il·lustres Srs. de jurats proposat que, en atenció que la present ciutat, en la carniceria y en la fleca se acceptaven los diners de dos y los damés naturals de la present ciutat no·ls volien acceptar, del que se originava lo acumular gran partida de dits diners lo comú de la present ciutat, y gran confusió en los que venian a comerciar en los naturals de la present ciutat; per lo qual recurrent com a principal remey en la excelentíssima ciutat de Barcelona, suplicant-los que estavem ab gran desconsol y confusió per respecte dels diners recellats, y per lo tant esperavem de la bona direcció un alivio en semblant desconsol y dita Exc. ciutat nos respongué una carta de data de 11 de agost de 1712 la qual y del tenor següent:

Donant resposta a la que per propi rebem de data de 9 del corrent, ab la qual és servit V. I. dit la gran confusió y aflicció en que se troba tant V. I. com los demés de eix camp contra lo universal consens y benefici públich per causa dels diners recellats, havent arribat a tal descarament en no voler-los rebre encara que habilitats, diem a V.S. que en semblant o major desconsuelo nos trobam en esta ciutat per la mateixa rahó, per la qual cosa incessantment vigilam en donar-hi lo degut remey com, en efecte, s'i donarà molt en breu, assegurant a V.S. que lo que en orde a dit fet se innovarà ho participarem a V.S. ab tota puntualitat y prestesa y en atenció del sobredit esperat lo desitjat remey, se publicaran per orde de la magestat que Déu guardi unas cridas en las quals rebaixarem los dits diners recellats al valor sols de un diner.

Y estat ab major desconsol reberem carta de la Exc. ciutat (de Barcelona) donan avís del resolt en lo que toca als diners recellats, nos anoncihà en dita carta que lo resolt és que tota la partida que arribarà al núm. de cent lliures, passats deu dies se li pagarà la meitat ab dits diners remarcats a rahó de un diner quiscun y per l'altra meitat se li farà creació de censal ab special obligació y los que aportaran partida que no arribaran a cent lliures se li pagarà la meitat passats dits deu dies y per la altre meitat se li donarà crèdit en la taula, tallan-os tots lo que seran pallofins. E en atenció del sobredit fonch proposat per dits senyors de jurats si la partida de diners recellats en que se troba vuy esta ciutat se aportaran a Barcelona y fonch resolt y deliberat que en vista de la pèrdua se espera en dits diners remarcats y tenir lo sobredit remey se aportan en la ciutat de Barcelona per mar.

ACR, Actes municipals, 1710-1741.

18. L'11 de setembre el Consell municipal de Reus va rebre una carta de l'emperadriu donant validesa a les disposicions sobre els ardits contramarcats (ACR, Actes Municipals, 1710-1741).

1712, 21 de desembre. Reus

L'arrendatària de la botiga del refresc demana i aconsegueix del Consell reusenc que li compensin les pèrdues resultants de l'obligació que tenia d'acceptar arbits contramarcats, rals de vuit curts i pellofins dels soldats.

Últimament fou llegida súplica per part de Paula Ferrando, viuda y arrendateria del refresch, allegant la crescuda pèrdua ha suportat en continuar lo refresch al temps del abatiment dels ressellats rebaixant-los al valor de un sol diner, en lo del reals de vuit curts y en los pallofins que forçosament avia de admetres de soldats fusillers y altres sots pena de tancar la botiga del refresch, lo que auria executat a no ser tant arduo lo de trobasse tal servitat en la ciutat per tant suplica al Ill. consell se digne recompensar-li alguna cosa ben vista per rahó de tant sensible pèrdua.

(Es determina) se li compensi alguna porció ben vista.

ACR, Actes municipals 1710-1741.

1718, 28 de juliol. Reus

Retirada definitiva dels diners de Reus, a causa de l'enorme quantitat de peces falses en circulació. A principis d'any havia quedat derogat el privilegi d'encunyació de moneda local, si bé es va permetre la circulació de la que encara corria. Els jurats de Reus deixen escrit un avís als futurs habitants de la vila.

[...] deixant en esta resolució una perpètua nota y memòria als esdevenidors de la present vila de Reus lo molt se deuran resistir, no obstant tinguessen en lo futur ocasió, acceptar tal concessió ni privilegi, pués a més de la gran molèstia, treball, enfado, han tingut los senyors que vuy se troban regint la present universitat, ha ocasionat la total ruina de tots los cabals de les administracions de carniceria y panaderia, y no menos dels habitants de la present vila.

ACR, Actes municipals 1710-1741.

Les pellofes d'Olesa de Montserrat.

Aportacions documentals

XAVIER JORBA

La documentació eclesiàstica dels arxius parroquials deixa constància de l'important entrellat creat per les parròquies rurals catalanes de l'Antic Règim, amb la finalitat d'extreure un rendiment econòmic als seus fidels, sobretot en un moment clau com era el pas de la vida a la mort. Així, la institucionalització del culte dels morts donarà lloc a la creació de fundacions, de misses de difunts, aniversaris, cantars, causes pies. A tall d'exemple utilitzarem la darrera voluntat de Joana Navarro, dictada el 14 d'octubre de 1624: «dexa de sos béns 12 lliures a for de censal [...] de las quals vol dita Joana Navarro viuda se li haja de dir y celebrar quiscun any un cantar per be y repós de la sua ànima en la Iglésia de Sta. Maria de Olesa de Montserrat [...] volent empero que lo prevere celebrarà dita missa se li haja de donar **tres sous de caritat ab ploms d'ànimes** ço es que lo que aportarà la bosa de les ànimas de dita iglésia y un sou a quiscun prevere assistirà en dit cantar és a saber ab ploms de ditas ànimes pagador per lo qui aportarà dita bosa segon és ús y costum en altres cantars...».¹

Es tractava d'aconseguir el benestar de l'ànima després de la mort, per mitjà de la inversió d'un capital. L'església i, per tant, la comunitat de preveres fomen- tarà el culte als morts, perquè era el mitjà més important d'extracció de diners entre els creients i la manera més eficaç per redistribuir-los entre els diferents mem- bres de la comunitat. Com més capital procedent de fundacions, més renda i més distribució entre els eclesiàstics. Les importants sumes de diners dipositades a les comunitats de preveres en concepte de fundacions de misses i aniversaris farà ne- cessària la creació d'un organisme la funció del qual hauria estat regular, coordi- nar i administrar el compliment de les fundacions, tant en la pràctica religiosa

1. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 8, p. 80.

com en la renda generada. Aquest paper el tindrà l'administrador de la comunitat, un dels càrrecs més cobejats pels preveres. El seu objectiu serà administrar les misses i aniversaris, cobrar les rendes que generaven i pagar els individus que participaven en els oficis i que, per tant, tenien dret a una retribució.²

La importància d'aquesta administració passa per la creació en les diferents comunitats de preveres d'una sèrie de monedes eclesiàstiques d'àmbit intern anomenades *pellofes*, les quals tenien uns valors determinats, que podien anar des d'1 diner a 12 sous; en el cas d'Olesa, com també a Manresa, apareix el valor ral. A Santa Maria del Mar, hi ha una pellofa amb valor d'1 lliura. Les pellofes servien per comptabilitzar la presència dels beneficiats en les tasques diàries de la comunitat. Aquests, una vegada arribat a finals de mes, havien de bescanviar, per mitjà del bosser de la comunitat, els ploms o pellofes per diners.³ Per exemple, a Manresa, l'any 1655, el salari del bosser de Quotidianes era de 12 lliures.

LA COMUNITAT DE PREVERES D'OLESA DE MONTSERRAT

Possiblement la necessitat de regular la fundació de beneficis que es produïen amb més asiduitat farà que es constitueixi la Reverenda Comunitat de Rector i Preveres de Santa Maria d'Olesa de Montserrat.⁴ El nombre de membres depenia de la provisió de beneficis i fundacions.⁵ Els preveres s'ordenaven amb el títol de

2. Llorenç FERRER I ALÒS, «L'Església com a institució de crèdit», *Recerques* (Barcelona: Curial Edicions Catalanes), núm. 18 (1986), p. 11.

3. Per a més informació sobre el numerari eclesiàstic, vegeu Miquel CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans; Diputació de Barcelona, 1990.

4. Botet, en el seu recull de notes, no parla en cap moment de la comunitat de preveres d'Olesa de Montserrat. Miquel CRUSAFONT I SABATER, «Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó», *Acta Numismàtica* (Barcelona), núm. 29 (1999), p. 143-213.

5. Seguint les respostes del qüestionari de Francisco de Zamora realitzades l'any 1789, podem saber el nombre de preveres i rendes dels membres de les diferents comunitats eclesiàstiques catalanes. Malauradament, les respostes d'Olesa de Montserrat estan perdudes. Tenim, per exemple, que a Igualada hi havia vint beneficiats que es repartien trenta-dos títols de beneficis, amb una renda anual per a cadascun de 250 lliures. J. M. TORRAS I RIBÉ, *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els qüestionaris de Francisco de Zamora*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. p. 330. A Esparreguera hi havia «21 títols, es a saber: el rector, dos vicaris, cinco beneficios, doce admisiones y un organista. Los beneficios los presentan sus patronos. Las admisiones las obtienen prebiteros hijos de la villa y quando vaca alguna se presenta al presbitero más antiguo que a su tiempo la ha pedido [...] Ducientas sinquenta libras, poco mas o menos, valdrá la residencia a cada uno de los individuos». A Martorell la comunitat estava formada per nou residents, un rector i un vicari, amb una renda de 2.000 rals per als residents i 15.000 rals per al rector. Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM, *El Baix Llobregat el 1789. Resposta al qüestionari de Francisco de Zamora*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. A Santpedor l'ingrés era de 187,5 lliures; a Moià, de 250 lliures; a Monistrol de Montserrat, de 250 lliures, i a Manresa l'ingrés dels beneficiats es xifrava en 200 lliures. Llorenç FERRER I ALÒS, «L'Església com a institució...», p. 30. Segons Pladevall, la constitució de la Reverenda Comunitat de Rector i Preveres de Santa Coloma de Centelles es va formalitzar l'any 1594. La comunitat disposava de cinc beneficis de provisió antiga i onze personats de sacerdots que s'ordenaven amb el títol dotal de fills de la vila. A finals del segle XVII tenia divuit beneficiats; entre vint i vint-i-cinc al llarg del segle XVIII i entre cinc i deu al llarg del segle XIX. La mitjana d'ingressos anuals per prevere al llarg del segle XVIII era entre 170 i 180 lliures. Citat per Carles SALAZAR I CARRASCO, «Misses i censals», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona: Curial Edicions Catalanes), núm. 8 (1990), p. 41-56.

*preveres fills de la vila*⁶ i durant el segle XVII arribaren a ser setze beneficiats:⁷ «[...] la Rnt Comunitat de preveres de la Iglésia parroquial de la pnt vila de Olesa consta y a de constar de 16 plaças, per acudir als oficis y demes coses concernents en dita Iglésia...»,⁸ a més a més de dos monjos del monestir de Montserrat, els quals tenien el càrrec de rector i vicari major —el rector era sempre l'abat del monestir de Montserrat. Els preveres d'Olesa obtenien les seves mesades a partir dels ingressos de la comunitat, dividits en dues partides: misses i distribucions. En concepte de misses rebien el que els corresponia d'acord amb els oficis celebrats durant tot el mes; en concepte de distribucions es repartien els ingressos dels altres serveis remunerats realitzats també durant el mes.

A vegades els sagristans, que podien ser clergues o laics, participaven del cobrament de ploms o pellofes: «[...] los Rnts acostumen donar ploms als sacristans sempre que y avia drets de sacristia perque ab ells poguesen cobrar dels particulars [...]».⁹

El cobrament «de les rendes i coses fundades per obs i celebració d'aniversaris, les quals consisteixen en diners, oli i sobre la renda de les misses fundades i fundadores de l'església», era arrendat per la comunitat de preveres habitualment a un eclesiàstic o a un particular de la vila, que per una quantitat per lliura recaptada, s'encarregava de cobrar les rendes i de pagar els preveres. Així, per exemple, l'any 1609, els pactes del cobrament es van signar amb Gabriel Ortigó, pagès, i van ser els següents:

Gabriel Ortigó tinga obligació d'aplegar i cobrar tota la renda d'aniversaris que consisteix i se fa quiscun any ab diners i amb oli i pel treball de la cobrança dits preveres li donaran sou per lliura del que cobrarà amb diners i del que cobrarà amb oli real per quartera.

6. Un document de l'any 1542 ens explica com es realitzava la possessió d'un benefici. «Lo venerable mossen Leuger Bosch prevera a request al venerable mossen Samion Pasolas per virtut de una collasio que lo senyor bisbe de Barcelona a feta al demunt dit mossen Leuger Bosch quel posas en possacio de la capellania de Sancta Maria fundada en lo altar major de la parroquial y església de Aulesa y lo dit mossen Samion Pasolas a obeit al dit manament prenent la dita collasio en sa ma y lo dit mossen Leuger per altra ma y lo venerable mossen Francesc Danverge fa executor a mostre lo dit mossen Leuger en posocio de aquel instra la forma seguent, lo dit mossen Leuger es asedit al dit altar tocant aquel y descobrint y tocant aquel y obrint lo misal y tanquant lo y plegar y desplegar los corporades y tocar lo calser y canadellas y tocar la campana per alargar a vra merse lo demes...». Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (AHCI). Secció API, sèrie Processos Judicials, caixa diversa en classificació.

7. Preveres d'Olesa de Montserrat corresponents als anys 1610 i 1611: «Bou, Dalmau, Garau, Gimó, Mestre, Maimó, Ortigó, Ribes, Sarraima, Torres, Traginer i Viladoms». D'altres membres de la comunitat l'any 1706 seran Salvador Matas, Miquel Ribes, Francesc Sala, Pere Freixenet, Mariano Figueres i Antoni Casals. L'any 1739, per exemple, hi haurà Antoni Font, Carles Sobrevals, Geroni Alavedra, Antoni Buada, Llorens Cortada, Pau Duran, Salvador Bigues i Josep Lloberes. Els documents notarials no recullen quasi mai la totalitat dels membres de la comunitat de preveres, ja que sempre falta algun dels seus components. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 25.

8. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 15. El document correspon a l'any 1687. L'any 1814, hi havia dotze preveres fills de la vila i tres vicaris dividits en vicari major, amb una renda de 400 lliures, vicari segon, amb una renda de 250 lliures, i vicari tercer, amb una renda de 50 lliures. Acabava de formar la comunitat un organista.

9. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 15.

Gabriel Ortigo haja d'aplegar tota la renda que es fa i esta fundada per celebració de misses celebradores en dita església i del cobrar també se li donarà sou per lliura.

Gabriel Ortigo tinga obligació de cobrar totes les caritats de misses i cantories de funeraries ço és aquelles funeraries i caritats de misses que lo Rnt vicari li donara en memorial i no de les altres que pagarà liberament a dit vicari.

Gabriel Ortigo procurador dels Rnts preveres tinga obligació que sempre que quant li daran ploms de la missa de m^o Antoni Paloma mercader haja de dar diners blancs al prevere que li donarà ploms.

Gabriel Ortigo haja obligació de pagar als Rnts preveres per lo dia de St. Joan de Juny comensant lo juny primer vinent uy apres cada any en semblant dia a totes les caritats de les misses fundades en dita església y també les rendes y caritats de tots los aniversaris i lo que cobrara de les funeries de les quals se li darà memorial tinga obligació de donar les caritats en continent o haja cobrar o sempre que sera requerit que o done [...]¹⁰

L'any 1614 el prevere i vicari Lluís Ribes, juntament amb els preveres de l'església de Santa Maria de la vila d'Olesa, constitueixen procurador el prevere Pau Bou. Els pactes són els mateixos que els designats anteriorment, només la clàusula cinquena ens aporta més informació:

per cobrar totes les funeràries, cossos pnts, novenaris i cap d'anys, 18 diners per lliura amb pacte que lo dit m^o Pau Bou els ha de pagar amb ploms la caritat de dites funeràries en continent se celebraran y donaran diners de dits ploms sempre i quant dits preveres los demanaran.¹¹

LES PELLOFES D'OLESA DE MONTSERRAT

El numerari eclesiàstic d'Olesa és ben conegut gràcies a l'estudi de Miquel Crusafont sobre la moneda catalana local entre els segles XIII i XVIII.¹² Es coneixen, actualment, quinze tipus diferents de pellofes —de Crus. 1882 a Crus. 1896—, realitzades sobre llautons i llaunes bracteades.¹³ Totes aquestes presenten una factura molt rudimentària i únicament consta el nom de la vila en la forma AVLESA en llegendes marginals. Són pellofes sense cap tipus d'imatges ni patrons,

10. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 9.

11. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 9.

12. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana...*, p. 423.

13. Són de llautó i llauna les que porten la indicació de valor RAL i SOV.

sense atributs ni sil·lografia local. Només una de les pellofes, de llautó, amb la llegenda VALLDEPERES, presenta una branca d'olivera, símbol de la vila —Crus. 1894.¹⁴ No hi ha indicació de valor, i correspon a una fundació particular realitzada per la família Valldeperes, d'Olesa de Montserrat. La documentació notarial i eclesiàstica deixa constància de l'existència de quatre preveres Valldeperes, dos a finals del segle XVI —Salvador, doctor de teologia, i Joan—, un a principis del segle XVII —Andreu— i un a mitjan segle XVIII —Jaume. A més a més es coneix una pellofa del tipus AVLESA picada damunt d'una de VALLDEPERES —Crus. 1895. Una nota existent en un document de l'any 1711 diu: «entra a la comunitat per la fundació de Valldeperes».¹⁵ La gran devoció de la família Valldeperes podria haver donat lloc, anteriorment o posteriorment, a una altra fundació particular, amb una nova pellofa, la Crus. 2356, incusa de llautó amb una pera penjant d'una branqueta.

La resta de pellofes presenten al camp diferents indicacions de valor com RAL, SOV (sou), A.R. (ardit? o aniversari? o ànimes repòs?), R (ral?), 2 (diners), 6 (diners) i SIS F (si es llegeix d'aquesta manera, podria correspondre a 6 diners per cantar d'ànimes o funeràries). Els diferents valors responen a la necessitat de repartir entre els preveres assistents als actes la quantitat assignada a cada celebració. El pas del temps varia també el valor de l'acte. Així, per exemple, les fundacions particulars no porten valor. Segons els fruits que es cobraven podia pujar o baixar l'assignació d'aquelles.

Es desconeix quina funció tenien cadascuna de les pellofes. Unes anotacions de l'any 1664 ens relaciona el tipus de ploms que hi havia en aquells moments en poder del bosser de la comunitat.¹⁶ El conjunt de ploms sumava la xifra de 76 lliures, 16 sous i 6 diners. Aquests es dividien de la manera següent:

- ploms de distribució, 18 lliures.
- ploms de misses, 41 lliures i 4 sous.
- ploms d'aniversari, 17 lliures, 12 sous i 5 diners.

Aquests no són els únics tipus de ploms existents. Uns altres documents ens detallen més tipus de ploms. La celebració de cantars significava la utilització d'un quart tipus de pellofa, els ploms d'ànimes:

[...] Paula Vallcorba vidua de sos bens se li sia fundada 1 missa majora quiscun mes de l'any per be y repos de la sua ànima [...] per la caritat de la qual vull sia donat de caritat al prevere dira dita misa resada 2 sous i 6 diners es asaber amb ploms de la

14. La fotografia de la peça correspon a la Crus. 1884, però la descripció correspon a la Crus. 1894. És sense cap mena de dubte un error d'impremta. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana...*, p. 423.

15. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 26.

16. Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 97.

bolsa de les ànimes tot pagador per lo bolser. Aportara la bolsa de les ànimes i per la caritat de dita missa majora vull sien esmersades de mos bens 30 lliures [...] y lo bolser haja de pagar als preveres la caritat ab ploms de ànimes [...].¹⁷

[...] fundar 5 cantars quiscun any en la pnt iglésia de Sta. Maria de Olesa celebradors per lo vicari y per los preveres fills de la vila residiran en dita iglésia volen empero que lo prevere qui celebrarà la missa se li sia donada de caritat ab ploms de ànimes de la bossa 3 sous y a cada prevere que assistirà en quiscun cantar un sou de caritat ab ploms pagador per lo boser si portarà la bossa de las ànimas en dita iglesia de Olesa [...] donant un sou de caritat a cada prevere qui assistirà en dit cantar y al qui dirà la misa 3 sous de caritat com està ja dit [...] consignats al basi de las ànimes de purgatori [...] avui lo basiner de las ànimes es m^o Bonet Bou prevere [...].¹⁸

[...] sia donada caritat de 3 sous al sacerdot que celebrara dita missa y se li sian pagats en ploms de ànimes de la bosa comuna de dita església y de altra part funden un cantar celebrador quiscun any de caritat de 14 sous y lo sacerdot y celebrara lo cantar a dit ofici sels sia donada la caritat de 4 sous y als demes sacerdots que assistin a dit ofici y sols sia donada la caritat de un sou en plom de ànimes conforme es de costum en dita església.¹⁹

[...] una missa celebradora al altar de St. Sebastià [...] es donarà als sacerdots 4 sous plumborum ànima [...].²⁰

L'inventari realitzat l'any 1638, com a conseqüència de la defunció del prevere i vicari d'Olesa de Montserrat, Lluís Ribes, ens enumera la utilització de ploms blancs, és a dir, ploms de llauna²¹ (aquests haurien de correspondre a les pellofes Crus. 1885 i 1889):

[...] dos capsas a la una hi a quinze sous i sis diners amb ploms blancs [...] altra capsa amb divuit sous amb ploms d'ànimes.

Crida l'atenció, però, la venda posterior a l'encant públic de les dites pellofes:²²

[...] una lliure dotse sous i sis amb ploms, ço és 18 sous d'ànimes i quinze i sis diners de ploms blancs que tret lo capsou resta catorze sous i sis que ab tot es una lliura dotze sous i sis diners.

17. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 8. Any 1625, p. 84.

18. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 8. Any 1626, p. 82.

19. Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 89. Manual 1640-1647, any 1646, p. 62.

20. Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 89. Manual 1640-1647, any 1646, p. 63.

21. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 39.

22. L'encant era una venda en subhasta pública de béns procedents, en aquest cas, d'un difunt recent.

El comprador no és un prevere ni cap membre de la comunitat. Antoni Torres, habitant d'Olesa, n'és el comprador. Quins són els motius de la compra? Pensem en la utilització externa, per la vila d'Olesa, del numerari eclesiàstic. Utilització d'aquesta com a moneda local, davant la manca de numerari menut de curs general suficient i no falsificat. Recordem que a les coves existents a les muntanyes de Montserrat hi havia tallers de falsificadors que fabricaven menuts, que després repartien i distribuïen per la zona.²³ Una altra possibilitat era l'avantatge d'utilitzar-la com a numerari creditici.

Un cinquè tipus de plom correspondria a l'utilitzat per a la celebració de nocturns, novenaris i caps d'any:

als 19 de maig de 1599 fonch enterrat Jaume Aguilera [...] feren ofici de tres nocturns, donaren tres senyals de charitat, assistiren a la sepultura 8 sacerdots de missa y quatre que no eren de missa [...]. Als 7 y als 8 de juny de 1599 feren la novena y cap de any al sobredit Jaume Aguilera feren lo mateix offici y daren tres senyals de charitat, assistiren 13 preveres y tres que no eren de missa.²⁴

Per últim, detectem l'existència d'una fundació particular amb pellofa pròpia: «daran ploms de la missa de m^o Antoni Paloma», mercader. Aquesta nova pellofa particular, sense valor, podria correspondre a la Crus. 2348, incusa de llautó amb les lletres ÂP (Antoni Paloma o aniversari Paloma). Recordem que en el català escrit de l'Antic Règim, l'abreviació de la *n* es feia mitjançant el signe ^. La creació d'aquesta fundació particular correspon al 4 de maig de 1585. Antoni Paloma, en el seu testament, va fundar «una missa perpetua quotidiana quiscun dia celebra-dora en la església parroquial de Sta Maria de la vila d'Olesa la qual se hara de celebrar per lo Rnt rector o sos vicaris o per los preveres beneficiats de dita vila y sglésia [...] ab una commemoració de difunts, ab una absoluta a la fi de dita missa, ab apressió de aygua beneyda [...]». Per poder celebrar aquesta missa perpètua quotidiana, cedirà a la comunitat de preveres 732 lliures, que procediran de dos arrendaments, un de les primícies de la rectoria del Vilar y Castellbell i l'altre pro-

23. Miquel Crusafont explica la troballa, l'any 1975, d'un taller de falsificadors a una balma del municipi del Bruc. Les restes trobades corresponen a cospells i restes d'un taller de falsari, i peces de Carles II, l'arxiduc Carles i Felip V. Miquel CRUSAFONT I SABATER, «Troballes del Bruc», *Acta Numismàtica* (Barcelona), núm. 30 (2000), p. 171-174. Fabricaven l'anomenada *moneda boscaterra*, que feia al·lusió, sens dubte, a un dels amagatalls o obradors predilectes dels falsificadors. Hem de tenir en compte que aquests indrets seran molt utilitzats pels bandolers i falsaris de numerari oficial al llarg de tot el segle XVII. Un document de l'any 1614 acusa «Joan Mot y altres que despedian moneda falsa de matall y de fals encuny en lo qual es estat trobat esser inculpat dit Mot [...]». Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (AHCI). Secció ANI, notari Joan Baró. La zona d'actuació d'aquest Joan Mot i companyia eren els termes de Castellolí i el Bruc: «ladres públichs, bandolers, asesins, plagiaris y homens fasinorosos enemichs de sa magt, u en particular en lo terme de Castellauly [...]». Uns altres caus de moneders podien ser masies apartades o rectories protegides per la immunitat eclesiàstica. Per a aquest tema, vegeu Xavier TORRES I SANS, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo Editorial, 1991, p. 107-111.

24. Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat. *Llibre de defuncions 1592-1599*, p. 111.

cedent de les primícies del terme de Vallhonesta. Una vegada finalitzats els citats arrendaments, els diners havien de ser dipositats en una taula de la ciutat de Barcelona o a la sagristia de l'església de la vila d'Olesa, «en la caxa ahont stan recondits los diners de la dita església». L'incompliment de les disposicions del testamentari provocaria la fundació d'aquesta missa perpètua quotidiana en qualsevol altra comunitat de preveres.²⁵

CONCLUSIÓ

El culte als difunts i altres celebracions eren assegurades per rendes a perpetuïtat procedents de famílies locals que conformaven la vila d'Olesa de Montserrat. En alguns casos les famílies mateix aportaven fadristerns, que ocupaven els càrrecs de la comunitat de preveres. Aquests ingressos eren una de les bases econòmiques sobre la qual la comunitat de preveres assegurava una renda anual, que percebien mensualment a partir dels ploms que els otorgava el bosser de la comunitat –ploms d'ànimes, de distribucions, de misses, d'aniversaris, de fundació particular i senyals de caritat. Gestionar i administrar, invertir i obtenir beneficis era una de les principals preocupacions de la comunitat. La despesa eclesiàstica convertia l'Església, tant d'Olesa com de qualsevol altre indret català, en una de les forces econòmiques més importants dins d'un sistema econòmic tradicional.

L'estudi del numerari eclesiàstic hauria de passar obligatòriament per la investigació i l'aportació documental. En el nostre cas, malgrat no haver trobat l'atribució de les pellofes segons l'ofici religiós realitzat, sí que hem aconseguit un xic de claror informativa sobre el funcionament d'una petita comunitat de preveres com era la d'Olesa de Montserrat. Unes altres vegades la documentació no dóna lloc a cap novetat. Serveixi d'exemple la fundació d'un aniversari quinzenal realitzat l'any 1646, el qual ens informará de la quantitat de ploms de caritat, disposada pel seu fundador, però no sobre el tipus de plom utilitzat:

[...] celebrau dicta missa en lo altar de Sant Isidre y Sta Oliva en la iglésia parroquial de Sta Maria d'Olesa celebradora en les 8 hores lo diumenge de quinze a quinze dies per mi y per los meus, y lo sacerdot que celebrarà dita missa li sia donat la caritat de 3 sous amb ploms com és costum en dita església [...].²⁶

El buidatge sistemàtic de tot el fons documental existent en els dos arxius, el parroquial i el municipal, ha de permetre veure l'evolució de la comunitat de preveres al llarg de tots els segles de l'edat moderna.

25. Arxiu Municipal d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 75, p. 205.

26. Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat, caixa núm. 89. Manual 1640-1647, any 1646, p. 60.

Estudi i catalogació de les ensenyes, senyals de peregrinació o esportelles (s. XV-XVI)

ANNA M. BALAGUER

Les insígnies, els emblemes o senyals de peregrinació són anomenats pels estudiosos francesos *sportelles*.¹ Aquesta paraula és igualment aplicable en català. Ramon Llull, el gran escriptor, filòsof i místic mallorquí (1232-1316), ens diu en les seves *Contemplacions*, 113.5, «[...] los pelegrins e'ls romeus veem, Sènyer, que porten bordó e esportella».² El fet és que Llull amb la paraula *esportella* probablement no es referia a l'ensenya de pelegrinatge, sinó a la senalleta on el romeu duia el seu humil equipatge. La paraula deriva del llatí SPORTA ('senalla'), que en castellà ha donat la paraula *espuerta* amb idèntic significat de 'cabàs, senalla'. Etimològicament, el mot llatí SPORTA sembla relacionar-se amb la funció que realitza la senalla en qüestió.³ Es tracta de quelcom per portar. Evidentment, les ensenyes de pelegrí són també objectes per ésser portats i que el romeu podia cosir-se a la roba, al barret, o també a la senalla o bossa que duia. Tot plegat fa plausible que el nom *esportella* passés a designar igualment aquests emblemes de pelegrinatge que solien també cosir-se a la senalla o esportella que duia el romeu, malgrat que els diccionaris no recullin aquest significat.

El fet és que entenem amb el mot *esportella* aquells emblemes de pelegrinatge que solen tenir formes capricioses (pentagonals, quadrangulars, ametllades, etc.) i presenten diverses anelles fixes, apropiades per a cosir l'objecte a la indumentària. La majoria d'esportelles que coneixem tenen forma de capelleta, tot i que n'hi ha d'altres formes.

1. A. BLANCHET i A. DIEUDONNÉ, «Enseignes de pèlerinage»; «Medailles religieuses», a *Manual de numismatique française*, París, 1930, vol. III, capítol X, p. 138-142.

2. Vegeu la paraula *esportella* en el *Diccionari català-valencià-balear* d'A. M. Alcover i F. de B. Moll.

3. Vegeu també el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de J. Coromines, Barcelona, 1995.

En relació amb la indumentària del pelegrí, tenim documentada una altra paraula que té certa analogia, almenys fonètica, amb la paraula *esportella*. Es tracta del mot *escarcella*, que és citat en una llista d'objectes pertanyents a uns pelegrins. Una d'aquestes llistes és d'un tal Andreu Dolcet, mercer de Vic, i en la qual s'esmenten «tres escarcelles de Sant Jacme», l'any 1423.⁴ Tot fa pensar que les esmentades escarcelles són emblemes de pelegrinatge, possiblement confeccionades en material tèxtil, com ho és també una «ymatge de Sant Jacme de gayeta» que consta en un inventari, també de Vic, de l'any 1546, i que pertany a un tal Pere Pobla.⁵ Tot i això, si mirem en els diccionaris el significat de la paraula *escarcella*, veurem que es defineix com 'una bossa de cuir o roba per dur-hi diners que hom portava penjada a la cintura, encara que pot ésser també una peça de l'armadura del cavaller'.

Tenim encara el mot *escarapel·la*, el qual sí que designa clarament una 'enssenya militar o política, generalment feta de roba, que sol lluir-se al barret' i que, segons l'Alcover Moll, prové del mot portuguès *escarapelar*, és a dir, 'barallar-se'. De tota manera aquesta paraula sembla haver aparegut, o millor dit, haver-se aplicat en aquest sentit de 'enssenya militar' més tardanament, als segles XVI-XVIII. Per tant, podem deixar-la de considerar en la present discussió.

A la vista de totes aquestes dades, tot i que no acaben de concordar perfectament, preval la idea que, tal com fan els autors francesos, podem anomenar els primitius emblemes de pelegrinatge amb el nom de *esportelles*, mot derivat del llatí que existeix igualment en el català i era emprat a l'època.

Evidentment, el tema haurà d'ésser reprès més endavant i caldrà un treball més a fons sobre aquesta etimologia a mesura que es recullin més dades documentals, que per ara són ben minses. Tal vegada podrem arribar a conclusions més segures sobre l'aplicació del mot *esportella* en el sentit de 'emblema de pelegrinatge'.

CARACTERÍSTIQUES FORMALS DE LES ESPORTELLS

Entenem per *esportelles* aquells emblemes de pelegrinatge fabricats, generalment, d'una lliga de plom i d'estany fos, el mateix material amb el qual es fabriquen a l'època bona part dels segells, amb els quals tenen un cert parentiu.

Hem avançat ja que les *esportelles* solen tenir la forma d'una caseta (pentagonal) o bé de capelleta, la qual pot estar fins i tot coronada amb espadanyes o bé amb fletxes, característiques de l'art constructiu gòtic. També n'hi ha de forma ametllada, tot mostrant una clara inspiració en els models dels segells religiosos

4. F. FERNÁNDEZ SÁNCHEZ, *Cataluña y el Camino de Santiago*, Barcelona, 1992, p. 78-80.

5. F. FERNÁNDEZ SÁNCHEZ, *Cataluña...*

tardomedievals, com és ara la del santuari occità de Rocamadour⁶ (fig. 1). D'altres poden ésser pentagonals (fig. 2). Totes aquestes formes, més o menys capricioses, diferencien clarament aquestes peces de les medalles que es generalitzaran més endavant (segle XVI) i que acabaran per substituir totalment les esportelles.

Hi ha encara una altra característica que diferencia les esportelles de les medalles. Observem que aquestes darreres porten una sola anella a dalt a través de la qual es pot passar un cordó o bé una cadena per penjar al coll; en canvi, les esportelles presenten una sèrie d'anells planes en forma de petites bagues que veiem a dalt i també en altres punts simètrics de la figura geomètrica que pren l'esportella en qüestió. Les esmentades bagues se solen situar als vèrtexs quan es tracta de figures formades per costats rectes.

LES ESPOTELLES DE LA PENÍNSULA IBÈRICA QUE CONEIXEM

Tot seguit descriurem i comentarem els diversos exemplars que coneixem d'esportelles de santuaris de la Península. Cal dir que totes, llevat d'una que és incerta, corresponen a santuaris ubicats a Catalunya o bé a Aragó. És probable que existeixin esportelles d'altres indrets, especialment de San Jaume de Galícia, o bé de centres de romiatge importants o significatius dintre de la mateixa ruta compostel·lana, com podria ser Roncesvalls, posem per cas. De fet, en aquest mateix treball presentarem uns exemplars fins ara no coneguts de Santa Maria de Barbastre, dels santuaris del camí de Sant Jaume en el seu trànsit per Aragó. Cal recordar aquí que el que designem *ruta compostel·lana, jacobea* o *camí de Sant Jaume* no és una via única, encara que aquests camins conflueixin a mesura que hom s'acosta a Compostel·la. És cert que una de les rutes més conegudes és la que travessa el Pirineu per Roncesvalls, creua Navarra i discorre per la part nord de la Meseta, Lleó i puja cap a Galícia. Hi ha, però, la variant o variants cantàbriques, el camí que travessa el Pirineu per Aragó, el que ho fa per Catalunya o les rutes que vénen del sud de la Península.

MONTSERRAT

Les insígnies i els emblemes de peregrinació són, pràcticament, les úniques mostres de tipus medallístic produïdes a l'edat mitjana. És cert que l'esclat de la medallística, tant la profana com la religiosa, és un fenomen que cal situar en el

6. A. BERLANDE-BRANDENBURG, P. I. LE POGAM i D. SANDRON, *Musée National de Moyen Age Thermes de Cluny*, París, 1993, p. 51, núm. 47.

Quattrocento italià, i per tant al segle XV, però aquest és un fet que té més a veure amb els nous corrents renaixentistes que amb la tradició medieval. Això no vol dir que a l'edat moderna no es continuessin fabricant i emprant determinats tipus d'ensenyes de pelegrinatge segons models tipològics i formals heretats de l'època medieval, però a poc a poc s'imposà la medalla devocional per a aquesta funció.

Fins fa pocs anys es coneixien ben pocs exemplars d'aquestesensenyes de pelegrinatge.⁷ Teníem notícia d'alguns tipus de santuaris francesos i ens havien arribat vagues notícies de l'existència de peces similars d'altres països d'Europa, però el fet era que no teníem cap evidència material o documental de l'emissió d'aquest tipus de peces a Catalunya o a cap altre país de la península Ibèrica.

La primera mostra que tinguérem d'aquestesensenyes devocionals i/o de peregrinació fou una de Montserrat, que poguérem datar amb tota seguretat a mitjan segle XV, en època de l'abat Marc de Villalba (1410-1433), l'escut del qual figura en la peça en qüestió. Després han aparegut altres exemplars, tant de Montserrat com d'altres llocs, i al mateix temps hem anat trobant certes indicacions i referències documentals més o menys precises sobre aquest fenomen.

Ja que en els darrers temps hem tingut ocasió de conèixer noves peces, intentarem recollir i estudiar en aquest treball tota l'evidència material i documental disponible. La nostra informació se centra, bàsicament, en santuaris o bé llocs de pelegrinatge ubicats a Catalunya o a l'Aragó veí.

Hem fet esment que en els segles medievals un dels santuaris més visitats per pelegrins d'arreu d'Europa era el de Sant Jaume de Galícia. És ben sabut que l'emblema per excel·lència d'aquest centre de romiatge és la petxina, que duïen els pelegrins que s'hi encaminaven o bé que en tornaven. La duïen cosida o fixada en un lloc ben visible de la seva indumentària. Aquestes petxines podien ésser naturals o bé fabricades en materials diversos, metalls, roba, etc. I podien adquirir-se tant pel camí, com al punt d'arribada mateix, és a dir, a Compostel·la, tot i que des d'èpoques molt reculades els bisbes d'aquella seu es queixen de la competència deslleial que en la distribució de petxines i d'altres objectes devocionals els fan els venedors establerts al llarg de la ruta i que escapen del control de l'església compostel·lana.⁸

És clar que abans d'arribar a un destí tan llunyà, com era Sant Jaume de Galícia, el pelegrí trobava altres santuaris, alguns dels quals podien ésser igualment molt importants i que també formaven part dels objectius del viatge. Per als pele-

7. A. M. BALAGUER, «Les medalles montserratines del segle XV», *Acta Numismàtica*, núm. 19 (1989), p. 167-174. *Ibid*, «La medallística montserratina dels segles XV, XVI i XVII. Catalogació i justificació cronològica», *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 185-233. *Ibid*, «Noves dades sobre la medallística montserratina», *Acta Numismàtica*, núm. 30 (2000), p. 145-161. *Ibid*, «Les medalles de Sant Magí de la Brufaganya des del segle XVI-XX», *Acta Numismàtica*, núm. 29 (1979), p. 215-246.

8. A. M. BALAGUER, «El valor de las insignias de peregrinación en la Edad Media: «Las conchas de Santiago de Compostela»» *AS (Asociación Numismática de Sabadell)*, núm. 53 (octubre-desembre 2001), p. 13-15.

Fig 3

Fig 4

Fig 1

Fig 2

Làmina I.

Fig. 1-2, ensenyes o «sportelles» de N.S. de Rocamadour (s. XIV) i dels sants Fiacre i Fanon de Meaux (s. XIV-XV). Fig. 3, retaule de Santa Maria de Montserrat d'Aqui Terme, la Verge seu damunt la serra com en el nostre tipus 1. Fig. 4, segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470) amb semblances tipològiques amb el nostre tipus 2.

grins que venien per la ruta occidental un d'aquests santuaris podia ésser el de Rocamadour o bé el de Santa Fe de Conques (Occitània, França), però per als que venien d'Itàlia, de la Provença o bé de l'est d'Europa el referent era Montserrat. A molts d'aquests santuaris el pelegrí podia adquirir el corresponent emblema com a record de la seva visita, tal com consta que ho féu la reina Maria, esposa d'Alfons el Magnànim, amb el seu seguici, en la seva visita a Montserrat l'any 1416.⁹

Evidentment, Montserrat era un centre de pelegrinatge important que rebia visitants de més enllà del Pirineu, del nord de França, d'Itàlia, d'Àustria, etc. Així, doncs, no sorprèn que ara per ara les ensenyes de pelegrí més antigues i objectivament datables que coneixem de santuaris de la península Ibèrica siguin montserratines. Tampoc causa sorpresa que n'hagin aparegut exemplars a llocs tan allunyats com al nord de França, on la devoció a la nostra Verge bruna era força estesa, a la qual cosa sens dubte contribuïa tant la proliferació de les confraries montserratines com la fascinació que de ben segur inspirava l'incomparable medi natural de Montserrat.

Esportelles montserratines del segle XV

Núm. 1

Descripció: plaqueta rectangular unifacial de la qual sobresurt una prominència central en forma d'espadanya flanquejada per dues petites torres acabades amb ornament trilobulat. El cos central de les torres laterals és perforat i deixaria passar una cinta per penjar la peça. Manca la torre de la dreta que per simetria devia ésser anàloga a la de l'esquerra, perfectament conservada. Al centre de la plaqueta, emmarcada per una capelleta formada per una arcada trilobulada, flanquejada per dues fletxes gòtiques i amb petits ornaments a la part superior, veiem una imatge de la Verge amb el Nen. La figura és de cos sencer, dreta, lleugerament inclinada cap a la banda que sosté l'infant. La figura se sobreposa a una serra. Als peus de la Verge, representació dels turons. Mare i Nen porten corona de nimbe. A banda i banda de la capelleta, cartel·la amb llegendes escrites amb caràcters plenament gòtics i acabades a la part inferior amb un escudet amb una faixa.

Cartel·la de la dreta: SANTA MAR (escudet amb una faixa).

Cartel·la de l'esquerra: AD MOSER (escudet amb una faixa).

Mides: 66 mm × 47 mm (llargades i amplades màximes) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 19 (1989); *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 210.

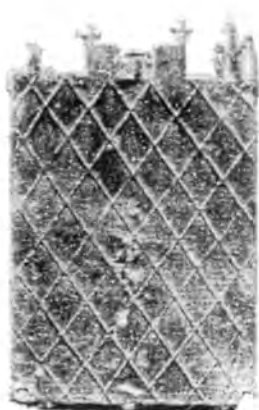
9. Vegeu els nostres treballs sobre Montserrat, citats a la nota 7.

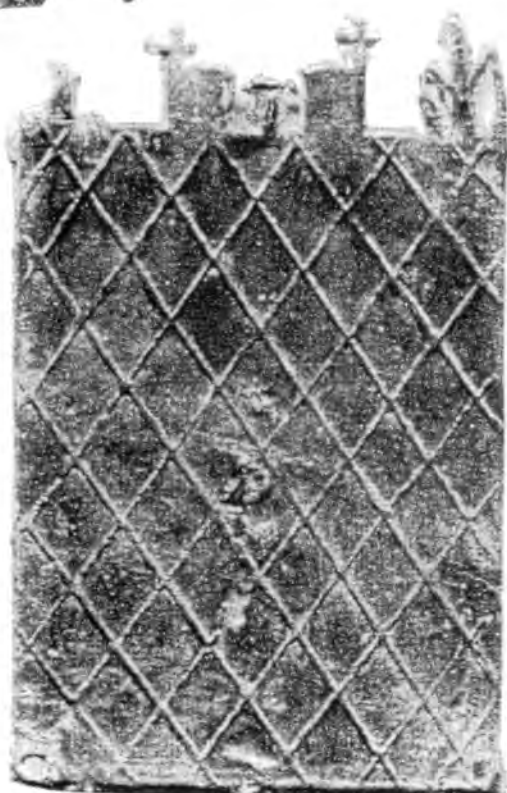
1

2

2.1

2 (x2)

Núm. 2

Descripció: plaqueta rectangular unifacial de la qual sobresurt una prominència central en forma d'espadanya inacabada o que s'ha fracturat, als costats i al centre, petits ornaments trilobulats. A cada extrem, una flor de lliri, la de la dreta s'ha trencat. Les flors de lliri són perforades de manera que deixarien passar una cinta o un fil per cosir la plaqueta a la roba. Els dos foradets a banda i banda de la plaqueta, a l'extrem inferior, són per cosir-la per la banda de baix.

El centre de la plaqueta és emmarcat per un arc trilobulat, acabat amb fletxes gòtiques. Al mig de la capelleta que forma aquest arc hi ha la figura de la Mare de Déu amb el Nen als braços que se sobreposa a la imatge d'una serra de grans dimensions a la qual sembla voler asseure's. Als peus de la Verge es representen els turons montserratins. La Mare de Déu porta corona, però no nimbe, i el Nen sembla que no porta cap de les dues coses. A banda i banda de la figura penja una llàntia. A cada costat de la capelleta central hi ha una cartel·la amb lletres de caràcters plenament gòtics i acabada, en la part inferior, amb un escudet faixat que és de tipus abacial, ja que se sobreposa a un bàcul.

El revers de la peça no és figuratiu, però és molt ben acabat, ja que mostra una trama que forma cairons.

Cartel·la de la dreta: :SANTA MARIA:

Cartel·la de l'esquerra: :D MONSARAT:

Mides: 58mm × 32 mm (llargades i amplades màximes) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 30 (2000).

2.1

Fragment del quart inferior esquerre d'una peça similar a l'anterior. És visible part de la lectura de la cartel·la esquerra, l'escudet de l'abat que se sobreposa a un bàcul, la meitat de la serra, la part de vestit que cobreix les cames de la Verge, els turons que hi ha als seus peus i una rosa de cinc pètals que hi ha prop de la serra.

Mides: 21mm × 23 (fragment) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 211.

Núm. 3

Descripció: fragment d'una plaqueta unifacial similar a l'anterior. Conserva completa la imatge de la Mare de Déu. La serra se sobreposa a la figura i és més gran que en la número 1. En el camp esquerre, un estel de sis puntes. És visible una petita part de la cartel·la de l'esquerra i s'aprecia que la lletra és gòtica. El conjunt no té la delicadesa artística de l'anterior.

Mides: 44 mm × 35 mm (fragment) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 211.

Núm. 4

Descripció: fragment de plaqueta de factura similar als anteriors, però amb notables diferències tipològiques i estilístiques. La Mare de Déu apareix asseguda amb el Nen a la falda. L'infant sosté una serra i està enfeinat serrant turons. La Verge porta una corona formada de perles molt característica, que retrobarem en medalles força posteriors. La plaqueta, que podia haver estat de forma simplement rectangular o potser en forma de capelleta (no tenim indicis suficients per inclinar-nos a favor d'una o una altra possibilitat), no porta cartel·les laterals, sinó una lectura a la part inferior. Als costats veiem una orla de punts que devia emmarcar la peça.

Les lletres són plenament gòtiques. A la part de lectura conservada llegim: ON:SER.

La figura de la Verge és una representació molt més fidedigna que les anteriors de la imatge romànica que es venera a la muntanya de Montserrat.

Mides: 34 mm × 19 mm (fragment) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 211.

Comentaris:

Les tres primeres esportelles descrites (núm. 1-3) porten un element que ens permet situar de manera indiscutible la datació d'aquestes peces a la primera meitat del segle XV. Es tracta dels escudets que hi ha a cada banda, al peu de la llegenda, i que corresponen a Marc de Vilalba (1410-1433), aleshores abat de Montserrat (núm. 1-2). Aquests escudets presenten una sola faixa en camp de llis, heràldica que coincideix amb la d'aquest abat —el primer abat de Montserrat que es va desfer de l'autoritat de Ripoll— que tenia en el seu escut una faixa de guella en camp d'or. El fet que aquest escudet representa l'heràldica de l'abat ho confirma, de manera indiscutible, el bàcul que l'acompanya i que es representa en el segon exemplar i en el fragment d'un altre exemplar (núm. 2 i 2.1). Aquesta composició d'escut, que se sobreposa a un bàcul, és habitual en els escuts abacials de l'època. La presència d'aquests escudets en aquests senyals de pelegrinatge no és un fet sorprenent quan observem que heràldiques similars apareixen en segells d'abats de Montserrat d'aquest mateix segle. Vegeu, per exemple, el segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470), on apareixen dos escudets al peu de la Mare de Déu en una disposició semblant a la de les nostres esportelles (fig. 4). Les analogies de concepció i disposició que trobem en aquesta època entre els segells i aquestes medalles incipients, que són les esportelles, resulten ésser certament notables. El parentiu entre esportelles i segells s'explica pel fet que la tècnica per fer uns i altres objectes era propera i el material, plom i estany, el mateix. També cal considerar que difícilment hi hauria en l'àmbit del monestir una especialització per a cadascun d'aquests afers, com tampoc hi era en àmbits més amplis, com és ara el reial o estatal, ja que consta sovint que artesans gravadors de monedes intervingien en la fabricació de matrius de segells.

Aquests tres exemplars d'esportelles són els més antics que coneixem de Montserrat, però això no significa que no n'hi pugui haver d'anteriors. Tenim constància que el monestir ja distribuïa objectes de devoció amb la figura la Mare de Déu almenys des d'un segle abans. Així ho comprova el document on s'esmenta que la reina Elionor, muller de Pere III, en una anada a Montserrat l'any 1358, adquirí per devoció al monestir alguns anells d'or amb pedres precioses amb la imatge de la Verge pel preu de 100 sous de Barcelona.¹⁰ Si en aquella data el monestir ja distribuïa aquests anells amb l'efigie de Nostra Senyora de Montserrat, és ben creïble que distribuís també esportelles de plom i estany per a romeus amb menys poder adquisitiu que N'Elionor. De fet, hi ha evidència que en aquesta època altres santuaris de França emetien ja esportelles.

El cert és que, quan l'any 1416 la reina Maria, muller del Magnànim, pujà a Montserrat, pogué adquirir per al seu seguici quaranta senyals (esportelles) d'estany i plom amb l'empremta de Santa Maria, a més de vint-i-vuit rosaris de boix.¹¹ Les esportelles que adquirí aquesta sobirana podien ésser dels tipus que hem comentat fins ara, ja que la cronologia es correspon.

La peça núm. 3, tot i que només en tenim un fragment, pot atribuir-se amb força seguretat a la segona meitat del segle XV, com vàrem argumentar en un treball anterior.¹² Així sembla demostrar-ho tant la seva semblança tipològica amb els models anteriors, com la notable analogia tipològica i estilística d'aquesta peça amb un segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470) (fig. 4). Observem que tant en aquesta peça com en les anteriors la serra de l'heràldica montserratina es representa com si fos el sitial de la Mare de Déu. Aquesta composició tan original de la Madonna montserratina la retrobarem també en el magnífic retaule que pintà Bartolomé Bermejo a València, per encàrrec del comerciant italià establert a aquella ciutat, Francesco de la Chiesa. Aquest darrer disposà, en les seves darres voluntats, que el retaule fos remès a Itàlia per fundar una capella en honor a Nostra Senyora de Montserrat a la seva ciutat nadiua d'Acqui Terme, on encara es conserva (fig. 3).

La peça núm. 4 canvia ja completament l'esquema tipològic. La serra deixa d'ésser el setial de la mare i passa a mans del fill, que, entremaliat i feiner, s'afanya a serrar turons. Aquesta serà la representació que adoptarà la imatge montserratina al llarg dels segles XVI i XVII. Ara bé, el fet que les lletres siguin encara plenament gòtiques i també l'estil de la imatge fa que haguem de situar la peça en el trànsit del segle XV al XVI.

Qui sap si els «2 señales de plata dorada que parecen de Montserrate» que s'esmenten en l'inventari de les joies i d'altres objectes personals de la testamen-

10. A. M. BALAGUER, «Noves dades...», *Acta Numismàtica*, núm. 30 (2000), p. 145-146.

11. A. M. BALAGUER, «Noves dades...», p. 145-146.

12. A. M. BALAGUER, «Noves dades...», p. 147-149.

tària d'Isabel la Catòlica (1505), eren d'aquest tipus o almenys de tipus similar al d'aquesta peça. En qualsevol cas aquest esment documental evidencia novament que els objectes devocionals amb la imatge de la Verge es fabricaven també amb metalls nobles.

Esportelles montserratines del segle XVI

Núm. 5

Descripció: plaqueta unifacial de forma rectangular, però que en la part superior presenta tres lòbuls, el del mig és més alt i els dels costats són simètrics. El conjunt sembla una petita capelleta gòtica envoltada per una orla de punts. Al centre, la Verge, asseguda entre les muntanyes, porta el Nen, que, girat cap a la dreta, serra turons. A banda i banda penja una llàntia. A dalt, un estel de sis puntes. Petits additaments acabaven la capelleta; només en resta el de la dreta. A la base, una cartel·la amb llegenda.

Cartel·la: M MONRAT. En lletra gòtica, bastant degenerada.

Mides: 42 mm × 23 mm Metall: plom i estany

Referència. BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 212.

Núm. 6

Descripció: similar a l'anterior però varia notablement l'execució de la Verge. A les muntanyes de l'esquerra hi ha una creu.

Mides: 32 mm × 21 mm Metall: plom i estany

Referència: Inèdita.

Núm. 7

Descripció: com l'anterior, la llegenda és MONSERRA. L'exemplar que publiquem és força malmès, de manera que ha perdut el lobulat superior que li donava la forma de capelleta. Una mida més petita.

Mides: 21 mm × 17 mm Metall: plom i estany

Pes: 3,5 g

Referència: Inèdita.

Núm. 8

Descripció: fragment d'una plaqueta unifacial de forma quadrangular, en resta la meitat inferior. S'aprecia la part final del cos de la Verge entre les muntanyes, amb tanca lateral d'orla de punts. A la base, una cartel·la.

Cartel·la: MONSERAT. Lletre llatina i la N al revés.

Mides: 22 mm × 16 mm (fragment) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 212.

Núm. 9

Descripció: fragment de plaqueta unifacial similar a l'anterior. És visible la part inferior del vestit de la Mare de Déu i una part de la serra que el Nen deu portar a les mans. No porta orla de punts al voltant. A la base, una cartel·la, i als costats sobresurten dues petites bagues per cosir-hi l'ensenyà als vestits.

Cartel·la: D. MONSER.

Mides: 16 mm × 14 mm (fragment) Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 212.

Núm. 10

Descripció: petita plaqueta unifacial de forma pentagonal. La Mare de Déu amb corona és asseguda cap a la dreta amb el Nen, que serra turons en aquella direcció. A dalt un estel i a cada costat penja una llàntia, tot envoltat per una orla. A la base hi ha la llegenda S MARIA, de lletra llatina. El revers és lis. Als costats i a dalt, hi ha petites bagues de subjecció molt ben conservades. A part de les diferències tipològiques que presenta respecte a altres exemplars similars coneguts, cal remarcar que el seu art és molt millor i més goticitzant.

Mides: 23 mm × 14 mm Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 30 (2000), p. 158.

Núm. 11

Descripció: petita plaqueta unifacial de forma pentagonal. Verge dreta de mig cos només amb nimbe, amb el Nen, que serra els turons de l'esquerra. Penja una llàntia a cada costat i al centre, a dalt, un estel, tot molt petit i d'escassa qualitat artística, envoltat per una orla. A la base, llegenda MARIA, en lletra llatina. Als costats i a dalt, restes de les petites bagues per a fixar-hi l'ensenyà, tot i que devia dur anella per penjar.

Mides: 23 mm × 14 mm Metall: plom i estany

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 27 (1997), p. 212.

Núm. 11.1

Variant del tipus anterior on s'observa una petita creu coronant un turó en el camp dret.

Núm. 12

Descripció: plaqueta octogonal amb orla de punts i quatre anelles de subjecció. No porta llegenda. Representa la Mare de Déu dreta amb el Nen als braços, coronada i nimbada. A cada costat una llàntia i unes muntanyes als peus. És una representació una mica atípica, però les dues llànties i les muntanyes, tot i que tampoc són gaire característiques, ens permeten atribuir-la a Montserrat. Creiem que és francament tardana (segle XVI).

3

4

5

6

7

8

10

11

12

13

14

Mides: 24 mm × 24 mm

Metall: plom i estany

Pes: 5,1 g

Referència: Inèdita.

Comentaris:

El tipus núm. 6 presenta certes analogies amb l'anterior (núm. 5). La lletra encara és gòtica, però l'execució artística és força diferent i té ja un aire de modernitat.

Els tipus núm. 7-11, que vénen a continuació, presenten les lectures amb cal·ligrafia llatina. Veiem també que les formes i figures es van simplificant, de manera que podem situar-les ja en dates més avançades. Per tant, correspondrien ja a la primera meitat del segle XVI. Es tracta, segurament, de les darreres esportelles que s'emeteren. En endavant es generalitza l'ús de les medalles, les quals acaben per desplaçar i substituir les esportelles. La darrera creiem que és la de forma quadrada (núm. 12).

SANTA MARIA DEL MAR

Trànsit del segle XV al XVI

Darrerament, hem tingut ocasió de conèixer una extraordinària esportella de Santa Maria del Mar de Barcelona, que donarem a conèixer tot seguit per primera vegada.

Núm. 13

Descripció: plaqueta pentagonal amb una anella plana de subjecció a cada vèrtex. Al centre, Mare de Déu coronada i amb un ceptre acabat en flor de lliri ben ostensible. Té el Nen a la falda. A l'esquerra hi ha un arcàngel que sosté una espasa (pot ésser sant Rafael). A la dreta, un altre arcàngel, sant Miquel, que sosté unes balances, tal com se'l sol representar a moltes pintures medievals, ja que, segons la tradició, sant Miquel és l'encarregat de sospesar les bones i les males accions comeses pels humans en aquesta vida en el judici al qual seran sotmesos després de la mort. En aquesta esportella, força rústega, les balances no s'aprecien de manera diàfana, però s'endevinen clarament per la posició de la mà de l'àngel, sota de la qual veurem, si ens hi fixem bé, el braç llarg d'una balança i les cordes de les quals pengen dos plats en forma de covenet.

Pel damunt dels caps dels dos arcàngels s'ha representat la part superior de les ales plegades, que són especialment visibles en el cas de sant Miquel. Als peus de la Verge hi ha una quarta figura. Es tracta de l'arcàngel rebel que Déu va castigar, Lucifer, el diable, personatge que sol representar-se vençut i sotmès als peus de la Verge.

Al voltant hi ha la llegenda:

+ S S MARIE (DE) MAR – IN BARCHINONA (les N al revés)

Les lletres prenen la forma de capitals llatines, tot i que la M i la E són encara de reminiscències gòtiques. Les lletres A, en canvi, són del tipus anomenat *humanistic*, és a dir, sense travessar al mig i amb travessar a dalt, que són pròpies del període de trànsit de l'escriptura de cal·ligrafia gòtica a la llatina.

Mides: 51 mm × 38 mm

Metall: plom i estany

Pes: 17,2 g

Comentaris:

Les figures d'aquesta esportella tenen a primera vista un estil que podria fer pensar en un gòtic primitiu. Ara bé, tant la lletra i la resta de característiques formals, com la composició de l'escena que representen, ens porten a situar-la, probablement, vers la fi del segle XV o a primers del segle XVI. No hi ha dubte que aquest aire de primitivisme de les figures prové de la rusticitat de la seva execució artística i no perquè puguem enquadrar-la a l'època del romànic tardà o del gòtic primerenc.

La peça és molt interessant, ja que és la primera esportella catalana no montserratina que coneixem. Per altra banda, val a dir que és un exemplar molt ben conservat i que manté les anelles de subjecció a cada vèrtex. Un fet que rarament es produeix, atesa l'escassa consistència del material (plom i estany) amb què es fabricaven les esportelles.

Cal recordar que l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona fou construïda al segle XIV, en l'espai que ocupava l'antiga església de Santa Maria de les Arenes o de la Mar, prop del que aleshores era el port de Barcelona. Es tractava, per tant, de l'església de la gent de la marina i també de tots aquells que treballaven al port, des dels rics comerciants als bastaixos i macips.

A Santa Maria de la Mar devien encomanar-se la marina i el passatge abans de fer-se a la mar i no sorprèn que volguessin emportar-se la seva imatge en una esportella, com és ara la que presentem.

És probable que es fabriquessin altres tipus variats d'esportelles de Santa Maria del Mar, prop d'un port tan actiu i concorregut com era el de Barcelona. També és probable que se'n fabriquessin en metalls nobles, or i plata, com sabem que se n'emetien a Barcelona mateix en honor a santa Eulàlia. Així consta en una ordinació de l'Ajuntament, de l'any 1458, en la qual es disposa que no es poguessin vendre senyals d'or, plata o estany que no duguessin «empremtada o segellada la figura o imatge de la dita gloriosa santa Eulalia» (*Ordinacions de Barcelona*, vol. 8, f. 75v-76). Ara per ara no coneixem, però, cap exemplar d'aquestes peces emeses a la devoció de santa Eulàlia, que poden sortir a la llum algun dia, com ho ha fet ara aquesta magnífica esportella de Santa Maria del Mar.

SANT MAGÍ DE LA BRUFAGANYA

Principi del segle XVI

Coneixem algunes petites esportelles de morfologia tardana d'aquest santuari situat a la vall que formen les serres del Pany i de la Brufaganya, prop de Santa Coloma de Queralt, però que correspon al terme de Santa Perpètua de Gaià (Conca de Barberà, Tarragona). És un indret una mica feréstec, amb valls fondes plenes d'arbredes i de boixos a la banda obaga. Al fons de la vall brolla una font d'aigües salutíferes que, segons la tradició, féu brollar sant Magí, un sant tarragoní de vida i existència llegendàries, que feia penitència en aquell indret solitari, quan uns soldats romans el perseguiren i el martiritzaren en aquell mateix lloc. Es diu que el sant féu brollar la font per a calmar la set dels seus botxins. Per això se sol representar sant Magí portant un llarg bordó (gaiato) del qual brolla el manantial com un petit sortidor.

Aquesta contrada d'efectes salutífers per les seves aigües fou visitada, per tant, des de temps reculats per la gent de les zones veïnes. De tota manera, la veritable organització del lloc com a centre de pelegrinatge no arriba fins a primers del segle XVI de la mà de la família Cervelló, senyora de la baronia de la Llacuna, de la qual depenia el territori. Vers la fi del segle XVI s'havien divulgat tant les propietats taumatúrgiques de Sant Magí de la Brufaganya que s'havia construït ja un hostel per als romeus, un hospital a la zona de la font per als malalts, un magatzem per a les vitualles, una botiga de venda d'objectes pietosos, a més de l'església i d'altres edificacions, algunes capelles en el rodal, com és ara la del Roser i la de la cova de Sant Magí. Per aquesta època el santuari fou cedit a l'orde dels dominicans, que regiren i fomentaren encara més la devoció, el culte i el romiatge a Sant Magí, en un intent de convertir-lo en un «petit Montserrat».

No entrarem en més detalls sobre altres aspectes de la història i de les medalles de Sant Magí de la Brufaganya, ja que fou objecte d'un llarg estudi monogràfic que publicarem fa uns anys i al qual remeten el lector.¹³ Ens limitarem a descriure les esportelles conegudes d'aquest santuari.

Núm. 14

Descripció: fragment d'una plaqueta unifacial, potser de forma pentagonal. S'hi aprecia la meitat inferior del cos de sant Magí, als seus peus; a l'esquerra, una caseta amb una imatge a dins per al ritual per a invocar la pluja. Al voltant, una orla de ratlletes i a sota, la llegenda SMOP (lletres llatines)

Mides: 17 mm × 12 mm

Metall: plom i estany

Pes: 1,4 g

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 29 (1999), p. 235-236.

13. A. M. BALAGUER, «Les medalles de Sant Magí...» *Acta Numismàtica*, núm. 29 (1979), p. 215-246.

13

14

15

16 x 2

16

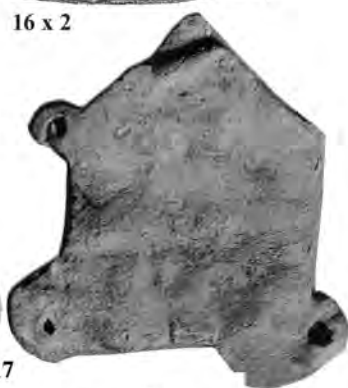
16 x 2

17

17

18

19

Núm. 15

Descripció: plaqueta de forma pentagonal. Sant Magí dret de cara, amb bàcul a l'esquerra; al costat, la caseta ritual per al bany de la imatge per a implorar la pluja, tot dintre d'una orla de petits traços. A cada vèrtex i al mig dels dos costats més llargs del pentàgon hi havia hagut baguetes de subjecció de les quals només s'ha conservat una en bon estat. De les altres s'aprecien vestigis.

A sota, cartel·la amb SMOP (lletres llatines).

Mides: 22 mm × 18 mm Metall: plom i estany

Pes: 4,5 g

Referència: BALAGUER, *Acta Numismàtica*, núm. 29 (1999), p. 236.

Comentaris:

Aquests dos tipus d'esportelles de Sant Magí han de correspondre als primers temps de la reforma i difusió de la fama del santuari que emprengué la família noble dels Centelles vers el 1522. Ambdós tipus presenten un extraordinari parentiu amb les darreres esportelles montserratines (núm. 10-11), la qual cosa concorda també amb aquesta cronologia. Situem el primer tipus entre el segon quart i mitjan segle XVI. El segon tipus apareixeria cap a la meitat del mateix segle, moment, però, en què comencen a fabricar-se també les primeres medalles pròpiament dites, com succeeix també a Montserrat i altres llocs. De Sant Magí de la Brufaganya en coneixem una que ha d'ésser gairebé coetània a la segona esportella, és també de plom, però rodona, amb una sola anella i impresa però les dues cares.

En observar les dues esportelles, malgrat que són força malmeses, hom pot apreciar-hi una petita caseta amb una imatge a dins dels peus del sant. Aquesta representació fa referència a la curiosa cerimònia que des de temps medievals feien els pagesos del rodal per a invocar la pluja. Anaven en pelegrinatge a Sant Magí, on la imatge del sant era banyada a la font, en una caseta de plata que tenia la vila de Santa Coloma per a l'esmentat ritual. En temps medievals més reculats sembla que l'ermità submergia la imatge amb menys contemplacions i no la treia del remull fins que venia la pluja. En temps més recents, sembla que en casos de sequera la imatge només és aspergida.

No cal dir que la representació del curiós detall de la caseta del bany de Sant Magí ha estat un dels elements fonamentals per a identificar aquestes plaquetes i assegurar que són del santuari de Sant Magí de la Brufaganya, sense equívoc possible. Observeu que el nom del santuari no consta de manera explícita o completa a la llegenda, que podem interpretar com: S (anctus) M (aginus) O (ra) P (ro nobis).

SANTA MARIA DEL ROURE*Segle XVI*

Donarem a conèixer per primera vegada una esportella de tipologia tardana, però força graciosa, malgrat la tosquedat i la pobresa dels materials en què solen estar fets aquests petits objectes de devoció popular.

A Catalunya hi ha almenys tres santuaris dedicats a l'advocació de la Mare de Déu del Roure. Dos són al que avui coneixem com a Catalunya Nord, un és al municipi dels Masos (Conflent) i l'altre és al municipi de Tellet (Rosselló). El tercer és a Pont de Molins, a l'Alt Empordà, en un vessant de la serra dels Tramonts. La plaqueta que presentem correspon molt probablement a aquest darrer, no sols pel fet que dels tres santuaris del Roure, sembla que aquest darrer és el de més relleu, sinó també perquè l'esmentat exemplar fou trobat en el seu rodal.

Es tracta d'una antiga canònica agustiniana que es mantingué des del segle XIII fins al segle XVI, en què fou secularitzada. S'hi venerava una imatge romànica, molt estimada per la devoció popular, i que fou substituïda al segle XV per una de gòtica d'alabastre policromat.

El santuari depenia de la parròquia de Llers, on fou traslladada la imatge el 1793 i, definitivament, el 1809, fins que fou destruïda el 1936; després se substituï per una nova imatge que fou encarregada a l'escultor Frederic Marès. L'actual santuari és obra del segle XVII.

Núm. 16

Descripció: a/ Plaqueta rectangular arrodonida per dalt. Al centre, imatge de la Mare de Déu dreta amb el Nen als braços, d'estil gòtic. La figura se sobreposa a un roure les fulles del qual són visibles a banda i banda i s'insinuen per damunt del cap. Al voltant la llegenda, escrita en lletra plenament llatina, LA VERGE MARIA DEL ROURE.

r/ Un roure esponerós.

La peça no conserva cap de les anelles o bagues de subjecció que devia haver tingut.

Mides: 18 mm × 26 mm

Metall: plom i estany

Referència: Inèdita.

Comentaris:

Es tracta, sens dubte, d'una peça tardana, del segle XVI o potser del XVII. La considerem entre les esportelles per la seva forma rectangular, però podria també tractar-se ja d'una medalla de plom i estany. Això només dependria de si tenia una sola anella de subjecció a dalt o bé en tenia més d'una. Per a discernir-ho clarament caldrà esperar l'aparició d'algun exemplar conservat millor. Tot i això, hem

considerat adient publicar-lo entre les esportelles, per la seva similitud formal. De tota manera, la singularitat del fet que tingui revers ens en fa dubtar, ja que les esportelles, concebudes per a ésser subjectades de manera fixa, solen tenir el revers llis, ja que no serà visible un cop cosides. En canvi, les medalles, penjant d'una cadena, podran girar-se i fer visible el dibuix del revers.

SANTA MARIA DEL PUEYO DE BARBASTRE (ARAGÓ)

Segle XV

Darrerament, han aparegut dues esportelles de Santa Maria del Pueyo de Barbastre, que és la patrona d'aquella ciutat i contrada. El santuari és situat a uns 6 quilòmetres de la ciutat en un promontori anomenat *Pueyo*, equivalent al nostre puig. Antigament, hi havia hagut en aquest lloc un castell que el rei aragonès Pere I (1094-1104) conquerí als àrabs, quan ocupà Barbastre. Segons la llegenda, l'any 1101 la Verge es va aparèixer a un pastor en aquell lloc i li donà una imatge perquè fos venerada en aquell mateix indret. Així es va construir la primera ermita que, al segle XIII, es convertí en un gran santuari, regit per benedictins, que fou afavorit amb privilegis i donacions dels reis de Catalunya i Aragó. El santuari del Pueyo de Barbastre és encara avui un centre de romiatge, visitat sobretot per les peregrinacions que organitzen les poblacions de la zona.

Cal remarcar, també, que Santa Maria del Pueyo de Barbastre es troba en una de les diverses variants del camí o, millor dit, dels camins que menen cap a Sant Jaume de Galícia. La imatge que avui es venera al santuari és del segle XIII.

Núm. 17

Descripció: forma pentagonal amb una anella a cada vèrtex. Al centre hi ha dues figures coronades, d'art molt rústec, que representen la Verge i el Nen. Al voltant hi ha la llegenda:

+ SGILLVM BEAT – E MARIE DE PODIO DE BALBAS.

Mides: 32 mm × 44 mm Metall: plom i estany

Pes: 17,5 g; 18 g

Referència: Inèdita.

Comentaris:

L'estil de les lletres i les figures són d'un gòtic molt tosc. Una factura d'aquesta mena ens indica, més que un veritable primitivisme, l'origen popular de la seva fàbrica. A primer cop d'ull veiem que les dues figures que hi ha a més de la Verge amb el Nen al coll semblen les de dos sants de costat. De tota manera, la llegenda no permet dubtar que l'artista volia representar la Mare i el Fill. Obser-

vem que va fer la corona del Nen més petita, però no reeixí a representar-lo als braços de la Mare i per això optà per posar-lo al seu costat, cosa que, evidentment, és més fàcil.

La lectura BEATE MARIE DE PODIO DE BALBAS no pot ésser més explícita: es tracta, evidentment, de Santa Maria del Pueyo de Barbastre. A més es dóna la circumstància que un dels tres exemplars que es coneixen (dels quals no saltres hem pogut estudiar dos) fou trobat a Castejón del Puente, població propera. En aquest lloc, com el seu nom indica, hi havia un pont per travessar el riu Cinca que era força transitat pels pelegrins.

Pel que fa a la cronologia d'aquests exemplars, pensem que podem situar-los entre mitjan segle XV i la fi del segle.

INCÒGNITES

Tenim, finalment, dues esportelles diferents que de moment no podem atribuir. Una, pel fet que està molt mal conservada i les llegendes són difícils d'interpretar. L'altra està magníficament conservada, però no du llegendes. Les descriurem, tot esperant que puguin ésser identificades.

Núm. 18

Descripció: plaqueta rectangular de la qual només tenim un fragment de la meitat inferior. S'hi veu una figura d'art molt tosc, a l'esquerra; a la dreta se n'insinua una altra. Al voltant es veu una llegenda de difícil lectura: DIVM D T – MARI – E DO(M)

Mides: 29 mm × 27 mm

Metall: plom i estany

Referència: Inèdita.

Comentaris:

Té certa analogia estilística i tipològica amb les esportelles de Santa Maria del Pueyo de Barbastre i no descartem que sigui un exemplar d'aquest santuari. La seva datació seria també entre mitjan segle XV i potser principi del segle XVI.

Núm. 19

Descripció: Verge amb un Nen als braços, a l'esquerra; a la part de dalt es representa un mur i a la part de baix, unes muntanyes. A la banda dreta, una olla en un requadre i a baix un carro sense l'animal o bé un canó. Té forma de pentàgon, amb remat de petits acabats en els tres vèrtexs superiors i quatre anelles de subjecció.

Mides: 16 mm × 23 mm

Metall: plom i estany

Pes: 1,8 g

Referència: Inèdita.

Comentaris:

Es tracta, evidentment, d'una esportella molt tardana i de mides reduïdes, com solen ser-ho les darreres mostres d'esportelles que coneixem. El fet de no portar llegenda ens en dificulta l'atribució; ara bé, la peça representa una gran quantitat d'atributs: el mur, les muntanyes, l'olla, el carro o canó, de manera que creiem que podrà identificar-se algun dia. L'olla i les muntanyes podrien suggerir Núria, però ens hi manca la campana i ens hi sobra el carro, ja que a Núria difícilment es pot accedir amb aquest vehicle, per altra banda tan emprat per traslladar-se a altres santuaris el dia de l'aplec. Hom ha insinuat que pugui tractar-se d'un santuari aragonès dedicat a Santa Maria de Rueda, però de moment no hem reeixit a trobar la documentació necessària per plantejar-ho.

Repertorio medallístico sobre los sucesos de Vigo en 1702, según *La historia de Inglaterra* de Rapin de Thoyras y Tindal

J. VERDEJO SITGES

Las raras medallas que conmemoran el desastre de Vigo, ocurrido en octubre de 1702, son escasas y raramente llegan a nuestras manos. Por ello me pareció interesante escribir unas notas dando a conocer los grabados que en *La historia de Inglaterra* publicó Rapin referentes a la batalla de Vigo. Antes recordemos brevemente lo ocurrido hace tres siglos.

Durante la Guerra de Sucesión se enfrentan el ejército hispano-francés de Felipe V contra la alianza anglo-neerlandesa partidaria del archiduque, pretendiente Carlos III. Estos últimos, en escuadra al mando del almirante Rooke, tras saquear el Puerto de Santa María, ponen rumbo a las costas gallegas tratando de interceptar la Flota de Indias a la que dan custodia los galeones de la armada franco-española al mando de los almirantes Velasco y Chateaurenaud. El 22 de octubre de 1702 se enfrentan en la ría de Vigo; la mejor dotación artillera de los anglo-neerlandeses decidió la suerte del encuentro.

El almirante Velasco arrojó al mar el cargamento de metales preciosos, para que no cayeran en poder de los aliados, pero no pudo evitar que éstos se apoderaran de la mayor parte de las mercancías. Una vez en Londres, se funde el botín y se acuña una serie en oro y plata a nombre de la reina Ana con la leyenda VIGO bajo su busto. Todas estas monedas llevan la fecha de 1703, salvo la pieza de un chelín que también se acuñó en 1702. De las medallas o proyecto de las mismas que recuerdan estos sucesos, recogidas por Rapin, cuatro nos son conocidas y es-

tán catalogadas en los manuales de numismática gallega y en el cuarto tomo de Vidal Quadras,¹ el resto, al menos para mí, son desconocidas.

Al tratarse de grabados, nada puedo ni debo decir de forma categórica: si todas ellas llegaron a acuñarse, en qué metales, si son grabados de algún proyecto, etc. Por tanto, propongo tomar estas notas a título de curiosidad y no como eje de catalogación.

Todos sabemos cómo las antiguas obras de numismática muestran magníficos grabados que no suelen corresponderse, con un mínimo de rigor, con las monedas reproducidas, y por lo general son una idealización de las mismas. Este hecho, con frecuencia, induce a errores interpretativos, desgraciadamente arrastrados hasta la actualidad. Como ejemplo baste recordar la magnífica obra de A. Heiss,² tratado todavía útil y cuyos bonitos grabados ocasionan ilusorias variantes.

La obra de Rapin de Thoyras y Tindal sobre la historia de Inglaterra, editada en Londres por John y Paul Knapton en 1747, se compone de texto y láminas en un solo volumen. Nosotros sólo disponemos de las láminas y, a juzgar por el pie de imprenta de las mismas, corresponden a una edición posterior que podemos fechar a finales del siglo XVIII, sobre 1790.

Nuestro conjunto se compone de un total de veinte láminas, en folio, sin numerar, las dos primeras de las cuales reproducen, a dos caras, diferentes monedas inglesas, desde la edad media hasta finales del siglo XVII. Las dieciocho restantes muestran, por una sola cara, todo tipo de medallas conmemorativas de los reinados de Guillermo y María (1688-1694), Guillermo III (1694-1702) y la reina Ana (1702-1714).

La lámina número 5, dedicada a la reina Ana, nos muestra un total de once piezas con la temática de la batalla de Vigo; los números 8, 9, 10 y 11 son cuatro de las monedas acuñadas en la serie mencionada, en este caso se trata de la corona, media corona, chelín y seis peniques, todas fechadas con el año de 1703.

Pasamos, sin más, a reproducir la lámina y a comentar cada uno de sus grabados. Estos últimos a tamaño real y la lámina a un tercio del original. Transcribiremos las leyendas según rezan, por lo que al no apreciarse puntuaciones, separación entre palabras y en ocasiones letras cambiadas, pudieran parecernos un tanto incongruentes.

1. *Catálogo de la colección de monedas y medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón*, Barcelona, 1892, tomo cuarto. J. PAZ BERNARDO, *Monedas acuñadas en Galicia*, Barcelona, 1991.

Ricardo Luis PITA FERNÁNDEZ, *A moeda en Galicia e Galicia na moeda*, Santiago de Compostela, 1999.

2. A. HEISS, *Descripción general de las monedas hispanocristianas desde la invasión de los árabes*, Madrid, 1865-1869.

London Engraved for Harrison's Edition of Tindals Continuation of Rapin.

MEDALS of QUEEN ANNE. Puba. as the Act directs Oct.6 th.1787. Goldar sculpt.

MEDALLA 1

- Anverso: Ría de Vigo con la flota hispano-francesa incendiada. Se indican: VIGOS, REDONDELLO Y CANGA (*sic*). Al centro columna con estandartes y Victoria, en su base: ANNO LIBERTATIS TRIUMPHALI MDCCII. Leyenda interna: TROPAEO HAEC CAETERA FLAMMIS. Leyenda externa: MEM IN CCATAPLIAMER HISP ET CLASS GALL AD VIGOS HINO STRIREDITUS EXSPECTATIQUE TRIUMPHE.
- Reverso: Alegoría de Júpiter. Leyenda: GORGONA DEMONSTRANT SIC ET IBERE TIBI TELA ROSA ET MAGNI IOVIS ALES SIC TIBI GALLE.

MEDALLA 2

- Anverso: Alegoría de Neptuno y Victoria sosteniendo cartela con los nombres de los galeones hispano-franceses. Leyenda: HIS MILITAT AP-
THER. En el exergo: OB CLASSEM HOSTIVM DELETAM
GAZA SQVE INDICASEREPTAS IN PORTV AD VIGOS D.22
OCT CI ? I ? CCII.
- Reverso: Ría de Vigo con cadenas en la bocana separando las escuadras ene-
migas. Leyenda: ET CONIVRATI VENIVNT AD CLASSICA
VENTI.

R. L. Pita Fernández, en su libro de numismática gallega *A moeda en Galicia e Galicia na moeda*, recoge, en la página 164, la leyenda del anverso de esta medalla.
Vidal Quadras cita esta medalla en el cuarto tomo con el número 13.990. Plata.

MEDALLA 3

- Anverso: Alegoría de la Victoria. Leyenda: SPES ET VIRES HO STIUM
FRACTAE.
En el exergo: INCENSA GALLOR CLASSE. HISPAN. OPES
AMERIC. INTERCEPT.
- Reverso: Ría de Vigo con los galeones incendiados. Se indican: CANGAS,
REDONDELLE, VIGOS Y BOCIS (*sic*). Leyenda: ANGLORVM
ET BATAVORVM VIRTUTE.
En el exergo: AD VIGOS PORT. GALLICIAE. 1702.
- Leyenda en el canto: DECIDIT IN CASSES PRAEDA PETITA MEOS.

Una medalla semejante se encuentra reproducida y recogida su leyenda en el libro sobre numismática gallega del citado R. L. Pita Fernández, página 164.

Vidal Quadras describe esta medalla en el tomo cuarto con el número 13.991. Según este autor fue acuñada en plata.

MEDALLA 4

- Anverso: Busto de la reina Ana, bajo éste: I. BOSKAM. F. Leyenda: ANNA. D. G. MAG. BR. FR. ET. HIB. REGINA.
- Reverso: Flotas enfrentadas. Leyenda: GALL HISP. Q. CLASS. EXPVG. COMB. CAPT.
En el exergo: BRIT. BATAV. Q. EXPED AD VIGOS MDCCII.

Vidal Quadras recoge esta medalla en el tomo cuarto con el número 13.988, catalogándola en la versión plata.

MEDALLA 5

- Anverso: Busto de la reina Ana y bajo éste: I. BOSKAM. F. Leyenda: ANNA. D. G. MAG. BR. FR. ET. HIB. REGINA.
- Reverso: Alegoría de Hércules venciendo al dragón con la Britania. Leyenda: NON DOLO NEC ARTE SED APERTO MARTE. En el exergo: MDCCII.

MEDALLA 6

- Anverso: Busto coronado de la reina Ana. Leyenda: ANNA.DEI.GRA.MAG. BR.FRA.ET. HIB.REGINA.
- Reverso: Ría de Vigo con las flotas enfrentadas. Leyenda: CAPTA.ET.INCENSA. GAL.ET.HISP.CLASSE. En el exergo: ADVIGVM.XII. OCT.MDCCII.

La leyenda del reverso de esta medalla está recogida en la obra mencionada de R. L. Pita Fernández, página 164.

J. Paz Bernardo, en su libro *Monedas acuñadas en Galicia*, cataloga la medalla anterior en las versiones de plata y oro, página 119.

Vidal Quadras cita esta medalla en el cuarto tomo con el número 13.989. Plata.

MEDALLA 7

- Anverso: Busto de la reina Ana y bajo éste IGL. Leyenda: ANNA.D.G.MAG. BR.FR. ET.HIBR.
- Reverso: Ría de Vigo. Se indica: CONG, REDONDE, VIGOS Y BOC (*sic*). Leyenda: ANGLOR.ET.BATAV.VIRTUTE. En el exergo: INCENS. CLASSE.OPES.AMERIC.INTERCEPT 1702.

MONEDAS 8 y 9

Con los números 8 y 9 se reproducen la pieza de un chelín y la de seis peniques. Los dos valores tienen idéntico tipo salvo el módulo, con lo que la descripción es común. Presentan el canto estriado y están acuñadas con la plata hispanoamericana capturada en la ría de Vigo, como indicamos al inicio de estas notas.

Anverso: Busto de la reina Ana y bajo éste VIGO. Leyenda: ANNA.DEI GRATIA.

Reverso: Escudos en cruz con las armas de Inglaterra, Escocia, Francia e Irlanda. Leyenda: MAG BR.FRA ET HIB REG. 1703.

MONEDA 10

Anverso: Busto de la reina Ana y bajo éste VIGO. Leyenda: ANNA DEI.GRATIA.

Reverso: En el centro del campo, escudos en cruz con las armas de Inglaterra, Escocia, Francia e Irlanda. Leyenda: MAG.BR.FRA.ET.HIB.REG.1703.

Leyenda del canto: DECUS ET TUTAMEN ANNO REGNI SECUNTO.

Grabado correspondiente a la moneda de una corona, acuñada en plata.

MONEDA 11

Anverso: Busto de la reina Ana y bajo éste VIGO. Leyenda: ANNA·DEI·GRATIA.

Reverso: En el centro del campo, escudos en cruz con las armas de Inglaterra, Escocia, Francia e Irlanda. Leyenda: MAG BR. FRA ET HIB REG. 1703.

Leyenda del canto: DECUS ET TUTAMEN ANNO REGINI SECUNTO.

Grabado correspondiente a la moneda de media corona, acuñada en plata.

Así termina la lámina que *La historia de Inglaterra* de Rapin dedica a la batalla de Vigo. Como vemos, consta de cuatro monedas conocidas y de siete medallas, de las que, si bien conocemos cuatro, no por ello dejó de parecerme curioso dedicarles unas líneas, siempre pensando en aquellas personas que no han tenido la posibilidad de localizarlas o saber de su existencia.

Troballes monetàries XX

Troballa de Lleida ciutat

M. CRUSAFONT I SABATER

Número: AN-70

Lloc: Prop de la ciutat de Lleida

Tipus de troballa: Individual

Composició: 1 diner d'argent de Lluís el Cec (887-928), rei de Provença

Localització: Col·lecció a Lleida

Data de la troballa: Inicis del segle XX

Circumstàncies de la troballa: Desconegudes, però degué ésser casual. A la col·lecció esmentada, feta ja fa prop de cent anys, constava que s'havia trobat prop de la ciutat.

Descripció: Diner d'argent d'Arles de Lluís el Cec (887-928)

a/ + LVDOVVI(CV)S IIPT

r/ + SPISTIANA REIGIO

Creu equilateral d'extrems trifoliats.

Creu equilateral interior en els extrems de la qual hi ha les lletres A-R-E-L.

Pes: 1,1 g

Ø: 20 mm

Comentaris

Les velles col·leccions sempre poden amagar peces interessants, però també dades de troballes que no han estat mai exposades. Atesa l'escassetat de les troballes de moneda carolíngia a Catalunya i fins i tot a la resta de la Península, aquesta troballa té un gran interès.

La peça que hem descrit no es troba en cap dels llibres sobre les monedes carolíngies. Es tractava, doncs, d'una peça inèdita que vàrem publicar recentment a la *Revue Numismatique*, segons indiquem a la bibliografia. L'atribució a Lluís el Cec és segura perquè les característiques de la peça la fan tardana (factura, extrems trifoliats, alteracions a les llegendes) i en cronologies tardanes només aquest sobirà es pogué titular emperador i alhora dominar la ciutat d'Arles. Ja es coneixen peces d'Arles de Lluís el Cec, però no pas amb la titulació d'emperador.

La presència d'aquesta peça a Lleida indica que arribà als territoris andalusins i que ho féu, molt probablement, a través dels comtats catalans. És una conclusió que ara es va afermant, a la vista de la densitat de troballes en l'àmbit dels antics comtats catalans i en les zones properes del territori andalusí, densitat que va fent-se menor a mesura que ens endinsem en la Península. Entre aquestes peces carolíngies trobades a Catalunya abunden, especialment, les dels tallers llenguadocians i provençals, amb els quals els comtats catalans degueren mantenir algun tipus de comerç. D'altra banda, aquestes peces justifiquen l'existència d'un circuit d'argent al segle X als comtats catalans que no es pot encara explicar amb les emissions pròpies de Catalunya. És ben clar que la moneda que corre ha d'ésser en sa major part importada de l'altra banda del Pirineu i aquestes troballes, cada vegada més nombroses, ens ho van confirmant.

La publicació d'aquesta peça a la *Revue Numismatique* tenia com a objectiu donar a conèixer un tipus inèdit tardocarolingi als estudiosos del país veí, però ens ha semblat que també seria útil donar notícia aquí novament de la peça, per l'interès que tenen aquest tipus de troballes per a nosaltres.

Bibliografia

- BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona, 1999.
- CRUSAFONT, M. «Dinero inédito carolingio de Arles, atribuible a Carlos el Ciego». *Revue Numismatique* [París], volum 158 (2002), p. 271-278.

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

Numisma, núm. 247 (gener-desembre 2003), 183 p.

Acaba de sortir aquest nou volum de la revista *Numisma*, que edita a Madrid la Sociedad Iberoamericana de Estudios Numismáticos y el Museo Casa de la Moneda. Es tracta de l'altre anuari, a banda d'*Acta Numismàtica*, especialitzat en numismàtica que s'edita a l'Estat espanyol. La seva aparició, de tota manera, no és massa regular, ja que tan aviat apareix amb cert retard, com pot deixar la seva periodicitat anual i fer dues aparicions en un mateix any. El nombre de pàgines pot ésser igualment força variable. Pel que fa als continguts, sol publicar gairebé exclusivament articles d'estudi, ja que l'apartat de recensions i d'informació bibliogràfica es limita gairebé sempre a una o dues obres.

Com a orientació als nostres lectors del contingut del volum que comentem en donarem el sumari.

Carmen Alfaro Asins: Isis en las monedas de Baria y Tagilit

Davide Lunelli: Oeso/Siva en las monedas Kusana

Lucía Aranda Kilian y Guillermo Bello Chávez: La moneda tejida: manta como moneda en el mundo prehispánico

Carmen García Bueno: Aproximación al conocimiento del yacimiento arqueológico de Jamila (Villanueva de los Infantes, Ciudad Real): hallazgo monetario

Miguel Ibáñez: Jetones de cuenta de la Administración Real de Navarra en el siglo XV.

Xavier Sanahuja Anguera: Reconsideración de la moneda jaquesa de vellón de época moderna (1519-1717)

Fernando Bodega Barahona y José María Segoviano Sierra: Estudio de las pilas ponderales del Museo Casa de la Moneda (Madrid)

RECENSIONS:

Pere Pau Ripollès: Sylloge Nummorum Graecorum. Seweden II. The collection of the Royal Coin Cabinet, National Museum of Economy, Stockholm. *Part 6*: The G. D. Lorichs Collection, por *Paloma Otero Morán*

AMB

Actas, XI Congreso Nacional de Numismática. Saragossa, 2002, 375 p.

Acaben de publicar-se les actes d'aquest congrés, organitzat per la Societat Iberoamericana de Estudios Numismáticos, el Museo Casa de la Moneda de Madrid i la Institución Fernando el Católico de la Diputació de Saragossa. El Congrés se celebrà a aquesta darrera ciutat, els dies 16-19 d'octubre del 2002, i estava dedicat a tractar dels diferents aspectes de la fabricació de la moneda al llarg de la història.

El volum en qüestió conté la publicació de les ponències i comunicacions següents.

Ponencia:

LA MONEDA DE LA EDAD ANTIGUA

Manuel Gozalbes y Pere Pau Ripollès: La fabricación de moneda en la Antigüedad

Manuel Martín-Bueno y Fernando López Sánchez: La acuñación de moneda en el Imperio: el *Princeps* y sus gastos

Comunicacions:

Almudena Domínguez Arranz: La fabricación de las monedas ibéricas; los denarios de Bolskan (Huesca)

Luis Amela Valverde: El denario RRC468, acuñado en Hispania

Juan Carlos Herreras Belled: Las contramarcas en la ceca de Celse/Lepida/Celsa

María Luisa Sánchez León: Las monedas de M. Arrius Secundus

Tomas Hurtado Mullor: Las marcas globulares en la moneda romana provincial hispana

Miguel Ángel Cebrián Sánchez: Denarios de P. Carisio acuñados en EMERITA AVGVSTA: Estudios de cuños

Marta Gómez Barreiro: Aspectos metrológicos y metalográficos de la ceca de CAESAR AVGVSTA

Narciso Santos Yanguas y Carlos Vera García: La divinización en las monedas de los Julio Claudios. Julio César como precedente

José Antonio Mellado Rivera: Príncipes IVVENTVTIS como nuevos dioscuros y la teología del poder imperial

Álvaro Jacobo Pérez: Concordia y libertas como medio de legitimación en la moneda de Vespasiano

Sebastián Corzo Pérez: Hallazgo de un tesorillo de Antoninianos en Arjona (Jaén)

Carlos Gozálbres Cravioto: El tesorillo de bronce bajoimperiales del río Grande (Coín, Málaga)

Álvaro Fernández Flores: Hallazgos numismáticos en contexto arqueológico en la ciudad de Sevilla. Período tardorromano-visigodo

Valentín Soria Sánchez: Monedas de Extremadura

Adela Barreda Pascual y Joan Carbonell i Manils: Filología y numismática itálica en el MS. 12639 de Antonio Agustín de la Biblioteca Nacional de Madrid

Ponencia:

Julio Torres Lázaro: La fabricación de la moneda en la Edad Media

Comunicacions:

Manuel Castro Priego y Aurelia Sánchez González: Hallazgos numismáticos en Guadalajara; las recientes excavaciones del túnel de Aguas Vivas

Pedro Cano Ávila, D. Oliva, E. Gálvez y R. Valencia: Tesorillo de dirhemes del califato Omeya de Al-Andalus descubiertos en Carmona

Antonio Roma Valdés, Francisco Guitián, Francisco Javier Colino Aragón y Iago Urgorri: Notas sobre la fabricación de feluses hispanoárabes. Avance de la cuestión

Carolina Doménech Belda: Un tesorillo de la taifa de Alpuente

Fátima Martín Escudero: Sobre el hallazgo de dinares del Hospital Militar de Zaragoza (1858)

Albert Estrada Rius: La ceca real de Barcelona en la baja Edad Media. Notas para el estudio de su organización

Francisco Javier Ruíz Ruíz y Alberto Miñón Querejeta: Hallazgo de un tesorillo en la excavación de la ermita de Santa Catalina (Tiebas, Navarra)

Federico Cabrillo Rodríguez: Los 50 excelentes de la Granada. Técnica de acuñación de piezas de gran módulo

Ponencia:

Glenn Murray Fantom: Problemas técnicos en la acuñación durante la Edad Moderna

Comunicacions:

Carmen Inés Martín Gómez: Sello del convento de San Pedro el Real de Córdoba

Antonio Roma Valdés y Javier Verdejo Sitges: Notas sobre los resellos múltiples

José Antonio Mateos Rojo: Circulación monetaria y nuevas acuñaciones: el vellón en Aragón bajo Carlos III (1759-1788)

Ponencia:

Enrique del Nogal Ropero y Julio Corcoba: La fabricación de la moneda y sus problemas. Edad Contemporánea

Comunicacions:

M. Crusafont i Sabater y Anna M. Balaguer: Francisco Paradaltas i Pintó y la fabricación de la moneda en el siglo XIX

Vicente Falcó Fuertes: Significado numismático de la medalla conmemorativa del 750 aniversario de la Carta Poble de la Vall d'Uixó (Castellón)

Maria García Samper: Los fondos medallísticos del Museo Arqueológico-Etnológico Municipal Gratianiano Baches, del Pilar de la Horadada (Alicante)

Alberto Ceballos Hornero y David Ceballos Hornero: Oferta monetaria: El tiempo de la moneda

Álvaro Fernández Flores: Introducción al detector de metales como herramienta básica para la recuperación de materiales en intervenciones arqueológicas de urgencia

AMB

PICCINNI, Gabriela; TRAVAINI, Lucia. *Il libro del Pellegrino (Siena 1382-1446)*. Nàpols, 2003. 323 p.

La societat italiana de l'edat mitjana gaudia d'una maduresa cultural, econòmica i artística certament superior a la de la resta de països de l'Europa occidental del seu temps. Per això no sorprèn que, a part de les ben conegudes mostres arquitectòniques, artístiques o literàries, també als arxius italians puguem trobar testimonis escrits que són prova d'aquesta capacitat creadora i organitzativa del món italià medieval.

Una mostra recent del que diem és *Il libro del Pellegrino (Siena 1382-1446)*, que G. Piccinni i L. Travaini han estudiat i acaben de fer conèixer publicant-lo.

Es tracta d'un quadern en el qual hom anotava els dipòsits en moneda que feien els pelegrins que s'encaminaven a Roma, quan passaven per l'hostal per a romeus de Santa Maria della Scala que hi havia a la ciutat de Siena. El llibre conté un total de 398 anotacions més de la meitat de les quals especifiquen el tipus de moneda efectiva que es deixava en dipòsit. Això fa que aquest llibre sigui una font documental molt interessant a l'hora de fer un estudi sobre el circulant monetari, no sols a Itàlia, sinó també a l'occident d'Europa, ja que els pelegrins procedeixen de diversos països d'aquest àmbit. A més té l'interès de ser una mostra del circulant en les petites economies, és a dir, del viatger, del que el romeu duia a la bossa, i no de les grans transaccions i de les altes finances, que són les que habitualment deixen constància escrita.

El llibre en qüestió esmenta 413 pelegrins, 353 són homes i 60 són dones, entre els anys 1381-1446. De tota manera, 347 (211 homes i 36 dones) es concentren en l'any 1400. Aquesta gran aflluència en aquell any és deguda a la gran expectació que va generar arreu del món cristià la celebració de l'any jubilar i el desig de molta gent d'anar a Roma a guanyar la indulgència, després de les pestes que havien colpejat Europa.

Les procedències dels pelegrins al llarg de tot el període són les següents: setanta-dos pelegrins de l'oest d'Europa (Portugal, Espanya, França), és a dir, 23,6 %; noranta-vuit pelegrins de diversos indrets del voltant de França (Països Baixos, Flandes, Artois, Borgonya, Savoia, Provença), un 32,1 %; setanta-sis d'Alemanya, que representen un 24 %; nou dels països nòrdics i les illes Britàniques; trenta dels països de l'est d'Europa i vint d'Itàlia i Còrsega, un 6,5 %.

L'objectiu pel qual es feien aquests dipòsits no era altre que guardar bé les monedes que portaven o bé una part, per tal de recollir-les al tornar de Roma i poder pagar les despeses del viatge de tornada als seus països d'origen. Tot això explica que el llibre anoti les monedes especificant-les. És clar que el monjo que feia les anotacions no sempre tenia la mateixa cura, ni els mateixos coneixements en fer-ho i havia de refiar-se moltes vegades dels noms, sovint populars, de les monedes que li donava el mateix pelegrí que feia el dipòsit. Apareixen, doncs, alguns apel·latius populars de monedes, que avui no són sempre fàcils de desxifrar.

Naturalment, hi ha també imprecisions o bé anotacions equívokes. Una de molt curiosa fa referència a «4 florins i mig de Castella» (1400), quan és ben sabut que a Castella mai es varen emetre florins. De tota manera, una afirmació com aquesta no sorprèn en saber que una de les monedes d'or que circulaven més profusament a Castella era, precisament, el florí de la Corona catalanoaragonesa. Per tant, el pelegrí castellà, portador d'aquests florins, devia estar tan habituat a veure'ls circular al seu país que fins i tot pogué arribar a la convicció que eren moneda pròpiament castellana, o almenys de curs a Castella.

Pel que fa a cites específiques de monedes dels regnes de la península Ibèrica se citen: doblers de Castella, florins d'Aragó (és a dir, de la Corona catalanoaragonesa), «lleons» de Castella, mitjos rals de plata d'alguns països de la Corona catalanoaragonesa i, finalment, s'esmenten també doblers moriscos.

Pel que fa a pelegrins procedents de la península Ibèrica tenim els següents: tres de Portugal, un de Navarra, cinc de Castella, juntament amb altres dos de Burgos, un de Beldorado, un de Còrdova, un d'Oviedo, dos de Santander, dos de Santiago de Compostel·la, un de Valmaseda i un de Berceo. Per tant, el nombre de pelegrins de llocs de Castella i Lleó seria de setze en total. Del regne de València són set, d'Aragó dos i de Catalunya un, que diu ésser de Manresa. A més a més n'hi ha sis que només diuen que vénen d'Espanya o bé que procedeixen de localitats no identificades, però que sembla ésser que són de la península Ibèrica.

Entre les monedes europees esmentades, en trobem de diverses ciutats italianes (Milà, Bolònia, Venècia), però també moneda de Bohèmia, Hongria, Flandes, etc. D'altres vegades els noms de les monedes seran més genèrics, com és ara: *grossos*, *florins*, o bé més populars, com *piteholos* o *parpagliole*, entre d'altres. L. Travaini, que s'encarrega de l'estudi numismàtic, dona l'explicació oportuna en cada cas.

No hi ha dubte que, amb la publicació d'aquest llibre, les autores han posat a les mans dels numismàtics i dels historiadors un document important tant per conèixer determinats aspectes del circulant monetari com de les peregrinacions.

A. M. Balaguer

JIMÉNEZ MARTÍNEZ, F. «Dineral de la silla alta posible atribución a Enrique IV (1454-1474)». *Gaceta Numismática*, núm. 153 (2004), p. 49-57.

L'autor presenta un ponderal monetari fins ara no conegut que, efectivament, sembla correspondre a un dineral per a pesar les monedes d'or anomenades *enriques de la silla*, emesos en el regnat d'Enric IV de Castella. El pes de la peça és de 4,50 g, la qual cosa encaixa bé amb el pes que havien de fer les peces, que era d'uns 4,55 g-4,60 g de pes teòric. Ja és sabut que els dinerals tendeixen a pesar un xic menys del pes rigorosament legal.

El ponderal en qüestió no porta llegenda i presenta la figura del sobirà assegut en un setial amb braços i respatller d'estil gòtic, tot plegat d'unes característiques tipologicoestilístiques molt properes a les que presenten els anomenats *enriques de la silla alta*, de manera que no sembla haver-hi dubtes que es tracta d'un dineral d'enrics castellans.

L'autor, aplicadament, s'ocupa de comparar la peça amb la figura d'altres monedes d'or coetànies europees, franceses principalment, que també presenten un sobirà assegut, per acabar conclouent que l'estil és diferent i que s'acosta més a les peces castellanes. En canvi, no ens dona la descripció completa i correcta del dineral que publica. Ni diu que la peça és anepigràfica, ni sabem què hi ha en el revers, que ens imaginem que deu ésser llis, però cal dir-ho. Certament, causa estupefacció tan poca condícia, cosa que seria fins a cert punt excusable, si l'autor no hagués tingut al davant un treball nostre sobre els ponderals castellans que cita en un determinat moment i que bé podia haver-li servit de model de com cal descriure una peça d'aquestes característiques, si és que és novell en la matèria.

També observem greus mancances de fons i de forma en la bibliografia que dona al final, on no sols no consten els treballs bàsics que cita en nota, sinó que tampoc es preocupa d'ordenar-los de cap manera (per ordre alfabètic d'autors, per exemple). És clar que la responsabilitat d'esmenar aquesta mena de descuits és una de les tasques de filtratge que hauria d'haver fet el comitè de redacció del butlletí on s'ha publicat l'article.

Anna M. Balaguer

HERNÁNDEZ GUERRA, L.; ANTON MARTÍNEZ, B. *Disertación sobre las medallas y monedas antiguas (De numismatis et nummis antiquis disertatio)* de José María Suárez. Editat a la col·lecció «Vetere» de monografies de la revista *Hermeneus* [Sòria] (2002), 230 p.

Es tracta de la reproducció, la transcripció i l'estudi d'un curiós text sobre la moneda a l'antiguitat publicat a Roma l'any 1668 per l'erudit José María Suárez. Aquest personatge era d'origen andalus, la seva família procedia de Còrdova, però havia nascut a Avinyó, on s'havien establert els seus pares. Esdevingué bisbe de Vaison i més endavant (1667) Climent IX el nomenà vicari de la basílica de Sant Pere de Roma. José María Suárez fou una persona de gran erudició i cultura, que va arribar a ésser bibliotecari del cardenal Francesco Barberini, un apassionat per les antiguitats i que fundà la famosa Biblioteca Barberini, la primera que hi hagué a Roma i que s'integrà a la Biblioteca Vaticana.

El mèrit del treball d'aquests autors resideix sobretot en el fet d'haver fet co-nèixer als estudiosos d'avui l'obra numismàtica d'aquest bisbe provençal, d'ascendència andalusa, i també d'haver recopilat prou detalls de la vida i l'obra erudita força extensa d'aquest personatge que tingué un paper remarcable en el món de la cultura de la Roma del segle XVII.

Sobre la resta cal dir que, tot i que l'estudi de presentació que fan L. Hernández i B. Anton sobre la numismàtica antiga és ben documentat i fet amb la millor disposició, no aporta cap novetat als especialistes en aquesta matèria. Creiem que la importància de la tasca realitzada es troba en el fet d'haver tret de l'oblit la figura d'aquest erudit bibliotecari i numismàtic d'origen hispànic que visqué a Roma, el centre més important de cultura del moment, i contribuí amb el seu treball i els coneixements a la formació d'una de les biblioteques més grans. Evidentment, el valor del contingut de la seva breu dissertació té el valor d'una curiositat.

Anna M. Balaguer

GONZÁLEZ GUTIÉRREZ, P. *Creación de casas de moneda en Nueva España*. Madrid: Universitat d'Alcalá, 1997. 294 p.

Encara que pugui resultar sorprenent, la història de la moneda emesa per la monarquia hispànica en els seus extensos dominis americans no sol ésser motiu d'estudi dels investigadors espanyols. És per això que l'obra que comentem omple una certa part d'aquest buit existent.

Es tracta de la publicació d'una tesi doctoral que ha traçat una panoràmica prou completa, entenedora i ben documentada sobre les seques i la producció a Mèxic durant l'etapa colonial. L'autora basa el seu treball en la documentació escrita procedent, bàsicament, dels arxius Histórico Nacional de Madrid, General

de Simancas i General de Indias de Sevilla, aquest darrer d'importància cabdal per al tema tractat. Malgrat que ens trobem davant d'una recerca sobre la història de la moneda, l'estudi no es planteja des de la perspectiva de les dades que poden aportar les monedes per si mateixes. És a dir, es tracta d'intentar reconstruir una realitat a partir de la documentació arxivística, que no es contrasta amb l'evidència numismàtica. Tot i això, l'obra és de gran utilitat al numismàtic, ja que li permetrà conèixer les circumstàncies en què es realitzen les emissions.

El treball es divideix en tres grans apartats. En el primer es tracta del medi històric i geogràfic en el qual es desenvolupa la conquesta del territori, del descobriment i l'explotació de les mines de metalls nobles, com a estímul de l'expansió territorial, de l'organització jurídica i administrativa del territori, etc. Durant aquesta etapa —prèvia a la formalització del virregnat i de l'inici de l'emissió de moneda pròpiament dita— funciona un sistema de foneria de metalls preciosos i de marcat de les peces resultants, que cal considerar com un dels antecedents de la seca i de la moneda que tot seguit es produirà a Mèxic. Per aquest sistema hom procurava de nodrir el circulant del Nou Món, ja que la moneda encunyada que arribava de la metròpoli era molt escassa. Carles I va autoritzar aquest procediment amb la condició que es cotitzés, com era habitual, la cinquena part de l'or marcat com a impost.

La segona part de l'obra se centra en el període de quasi tres segles de funcionament de la importantíssima seca de Mèxic. És a dir, des de la seva fundació, que coincideix amb la instauració del govern dels virreis, el primer dels quals fou Antonio Mendoza, que havia estat tresorer de la seca de Granada i establí tot seguit la seca de Mèxic. En aquest apartat es tracta d'aspectes tècnics, burocràtics, dels diferents edificis que ocupa la seca, del personal que hi treballava i de les seves labors, etc. Finalment, es tracta, també, dels tipus, patrons i sistemes monetaris, segons els quals es realitza l'emissió de moneda entre el 1535 i el 1821.

Per últim, en la tercera part es tracta, de manera bastant succinta, de les encunacions d'emergència, de la proliferació de seques i d'altres circumstàncies excepcionals que creà el període de lluites per la independència de Mèxic a partir del 1810.

Anna M. Balaguer

A Survey of Numismatic Research 1996-2001. Redactors generals: C. Alfaro i A. Burnett. Edita International Numismatic Commission. Madrid, 2003.

A cada convocatòria dels congressos internacionals de numismàtica apareix una recopilació per matèries i èpoques de tots els estudis publicats en el camp de la investigació numismàtica des del darrer congrés celebrat.

La redacció d'aquest treball, que rep el nom de *Survey of Numismatic Rese-*

arch, és encarregada a diferents especialistes en cada àrea. El que ara comentem aparegué el 2003 amb motiu del XIII Congrés Internacional, que aquesta vegada se celebrà a Madrid.

Els apartats de la recopilació són els següents:

Preface, Arthur L. Friedberg

Introducción General / General Introduction, Carmen Alfaro Asins y Andrew Burnett

ANTIGÜEDAD

Introducción / Introduction, Michel Amandry y Paloma Otero Morán

Generalidades

Les monnaies avant la monnaie frappée dans la Méditerranée antique, Raymon Descat

Monedas griegas

La península Ibérica, Marta Campo

Magna Graecia and Sicily, Carmen Arnold-Biucchi

La Grèce et les Balkans à l'époque archaïque et classique, Selène Psoma

Greece and the Balkans in the Hellenistic Period, Katerini Liampi

L'Asie Mineure aux époques archaïque et classique, Koray Konuk

Hellenistic Asia Minor, R. H. J. Ashton

The Levant, Haim Gitler

Les Séleucides et l'Orient, Frédérique Duyrat

Gréco-Bactriens, Indo-Grecs, Indo-Scythes et Indo-Parthes, Osmund Bopearachchi

The Ptolemies, Andrew Meadows

Cartagine e il Nord Africa, Lorenza Ilia Manfredi

Monedas celtas

Celtic Coinage, Philip De Jersey

Monedas romanas

Die Römische Republik / La República Romana, Francisca Chaves Tristán y Wilhelm Hollstein

From the death of Caesar to the death of Commodus, William E. Metcalf

Von Pertinax bis zur diocletianischen Reform, Markus Peter

Los siglos IV y V, Juan José Cepeda Ocampo

Roman provincial coinage, Volker Heuchert

EDADES MEDIA, MODERNA Y CONTEMPORÁNEA

Introducción / Introduction, Barrie Cook, Miguel Ibáñez Artica y Peter Ilisch

Byzance, Cécile Morrisson
 Monetazione barbarica in Italia, Ermanno A. Arslan
 Los visigodos (península Ibérica). Los años oscuros, Antonio Roma Valdés
 Vandales, Cécile Morrisson
 Les Mérovingiens, Jacqueline Pilet-Lemière
 The Latin East, D. M. Metcalf.
 Scandinavia, Jorgen Steen Jensen
 England, Wales and Scotland: Medieval, Martin Allen
 England, Wales and Scotland since 1485, H. E. Manville
 The Netherlands, Arent Pol
 Belgium & Luxemburg 1996-2001, Ralf Van Laere
 France (987-1500), Marc Bompaire
 Deutschland, Bernd Kluge und Ulrich Klein
 Österreich, Michael Alram und Roswitha Denk
 Schweiz-Suisse-Svizzera, Benedikt Zäch
 Italia, Silvana Balbi de Caro e Andrea Saccocci
 Península Ibérica, Antonio Roma Valdés
 Ungarn und die Balkanhalbinsel, Márton Gyöngyössy und Lajos Pallos
 Poland, Borys Paszkiewicz
 Balticum, Ivar Leimus
 Rusia, Marina P. Sotnikova
 North America, D. Freidus
 Mexico, Central and South America, Alain Costilhes
 Oceania, Walter R. Bloom
 Monnaies Africaines, J. Rivallain et J. Schoonheydt

NUMISMÁTICA ORIENTAL

Introducción / Introduction, Alberto Canto García y François Thierry
 Islamic Numismatics, Lutz Ilisch
 Al-Andalus, Alberto Cano García
 Numismatique des Kouchans, Osmund Bopearachchi
 Numismatique sassanide, Rika Gyselen
 Mittelasien, Larissa Baratova
 Inde du sud et Sri Lanka, Osmund Bopearachchi
 Numismatic studies on South-East Asia, Michael Robinson
 China, Dai Zhiqiang, Helen Wang and François Thierry
 Numismatique du vietnam et de l'Indochine Française, François Thierry
 Äthiopien in der Antike und Neuzeit, Wolfgang Hahn

MEDALLAS

Introducción / Introduction, Philip Attwood y Javier Gimeno

Denmark, Else Rasmussen
 Sweden, Ian Wiséhn
 Finland, Tuukka Talvio
 Norway, Anette Kristoffersen
 Great Britain and Ireland, Philip Attwood
 Belgium, The Netherlands, Luxembourg, Marjan Scharloo
 France, Sylvie de Turckheim-Pey
 Portugal, Maria Rosa Figueiredo
 España, Javier Gimeno
 Italia, Elisabetta Chino
 Deutschland, Martin Heidemann und Wolfgang Steguweit
 Switzerland, William Eisler
 Österreich, Hubert Emmerig und Heinz Winter
 Pologne, Stanisława Gruszczynska et Jan Sakwerda
 Czech Republic, Tomas Kleisner
 Ungarn, Viktória L. Kovásznai
 Roumanie, Constanta Stirbu
 Croatia, Ivan Mirnik
 Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Vesna Radic
 Russia and the former CIS countries, Evgenija Schukina and Lidia Dobrovolskaya
 USA and Canada, Cory Gilliland
 Argentina, Fernando Chao
 Australia and New Zealand, Walter R. Bloom

NUMISMÁTICA GENERAL

Introducción / Introduction, Kenneth Jonsson y Julio Torres
 Computers and Internet, David G. Wigg
 Statistics in Numismatics, Warren W. Esty
 A Short Review of the Application of Scientific Analysis Techniques to Coinage, Michael R. Cowell
 Museology: Exhibition, Conservation and Restoration, Rafael Feria
 History of Numismatics and Collections, C. E. Dekesel

AMB

SAN VICENTE, José Ignacio. *Moneda y propaganda política: de Diocleciano a Constantino*. Vitòria: Universitat del País Basc, 2002. 292 p. (Anejos de Veleia, Serie Minor; 20)

Estem davant d'un llibre de gran erudició en què s'estudia un aspecte del món romà fent reflexions sobre la moneda d'aquest apassionant període, que arrenca

de la primera tetrarquia, de 294 a 305, en què Lactanci cita el repartiment del poder de dues persones de més autoritat que tenien el poder suprem i unes altres dues de menor autoritat, els seus col·laboradors, puix diu que entre dos d'igual poder podien mantenir fàcilment la concòrdia, que entre quatre fóra impossible.

L'obra es construeix sobre una gran bibliografia, que comprèn dotze pàgines, si bé quasi no n'hi ha d'espanyola, de la qual sobresurt la seva obra, que desconeixem, *Circulación monetaria en Hispania durante el siglo IV dC*, editada pel Museu de la Casa de la Moneda de Madrid, l'any 1999, de 725 pàgines.

Aquest període numismàtic s'aparta de la nostra especialitat, però per l'extensió que presenta, l'àmplia erudició de l'autor i la molta informació que dóna, creiem que permet estudiar i presentar de manera extensa i completa tota la història romana d'aquella època.

L'obra es divideix en quatre grans capítols. El primer, sobre la tetrarquia de 294 a 305; el segon, sobre la tetrarquia de 305 a 313; continua amb Licini i Constantí, de 313 a 324, i acaba amb Constantí, de 324 a 337. Dintre de cada capítol són tractats diversos aspectes. Cada un és encapçalat pel text clàssic de les fonts antigues, grec i llatí, la traducció i els comentaris crítics de l'autor, il·lustrats amb alguna moneda.

Donarem el títol d'alguns dels capítols:

1. «*Concordia militum, Concordia Augg*; las bases de la unidad tetrárquica». 2. «*Genis populi romani*; la concepción diocleciana de la *romanitas*». I així, successivament, fins al 50. Alguns estretament relacionats amb la moneda, com el 5, «*Sac mon urb et caes nn; Moneta s Augg et Caes nn*; política monetaria de Diocleciano, creación del sistema de cecas, carácter sagrado de la moneda»; el 15, «*Relaciones de Constantino con Majencio y reducción del follis*»; el 18, «*Creación del solidus*»; el 30, «*Nuova moneda Victoriae laetae princ perp*», i el 34, «*Creación del miliarense*», seguit de «*Creación del argenteus-siliqua*».

Com ja hem comentat, i ara hi insistim, no hi ha cap referència històrica ni monetar a la península Ibèrica, ni cap aportació de material des d'aquesta. Tot es mou dintre del món romà oficial, i és digne d'elogi aquest intent d'estudiar la història de Roma i de fer un plantejament des de la Península, ja que no hi ha cap aportació d'aquí al problema general.

Tanquem aquest breu comentari amb les paraules de l'autor en el pròleg dient que Sutherland ja reconeixia que els historiadors tracten breument i sense profunditzar en les monedes, circumstància que, nosaltres podem afegir, es dóna en tots els períodes de la numismàtica i a tots els llocs.

L. Villaronga

REECE, R. *Roman coins and archaeology, collected papers*. Moneta [Wetteren], núm. 32 (2003), 364 p.

La gran quantitat de treballs de l'autor i la dificultat de trobar-los ha portat els editors a publicar-ne trenta-vuit, els més importants i menys assequibles. S'esmenten altres cent disset articles no recollits en aquest aplec.

Dels no inclosos pensem en els treballs en què es comparaven les monedes romanes trobades en diferents regions (al sud d'Itàlia, nord i sud de França, vall del Rin, Hispània i Britània), els quals foren discutits als simpòsiums de Barcelona dels anys 1979 i 1980, als quals assistí Reece, i hi col·laborà amb un article ben suggestiu, «Coins as minted and coins as found».

L'autor començà la seva recerca sense un mètode preconcebut, que, mentre anava treballant, pogué establir i desenvolupar.

La quantitat d'informació recollida és enorme, és una mostra de la moneda batuda pel món romà en tots els seus dominis i a través dels temps, procedents de llocs arqueològics. Per fer-nos una idea de la quantitat de monedes amb què ha treballat només cal saber que a Richborough han estat cinquanta-sis mil les monedes recuperades.

El ressò del seu treball no correspon a l'esforç de la feina feta. A l'esperit de l'historiador és difícil assimilar el del matemàtic, i en Reece els dos estan àmpliament desenvolupats. Tots els seus mètodes estadístics plens de càlculs i gràfics queden lluny de la mentalitat clàssica i són difícilment comprensibles. Aquest divorci, conseqüència de les diferències entre la formació clàssica i la matemàtica, en Reece no existeix, puix és un historiador amb forta sensibilitat matemàtica. Aquestes circumstàncies han fet que no es generalitzin els seus mètodes estadístics numismàtics com desitjaríem.

Són molts els punts que comenta i discuteix, a vegades per diferenciar petits matisos, com quan ens parla de la diferència entre les monedes recuperades que foren perdudes en el seu temps i els conjunts formats per monedes que eren guardades i recollides i han estat trobades ara.

Uns altres cops dirigeix la recerca per dos camins, un veient similituds i diferències entre les monedes dels emperadors i les províncies, i l'altre, buscant comprendre el significat i el mecanisme del subministrament de la moneda i el seu ús. I moltes vegades es pregunta què és un tresor normal.

En seu estudi estableix uns períodes de temps per a les monedes i la seva situació en llocs ben distants. Crea uns models de circulació i la seva anàlisi és la recerca que ha desenvolupat Reece durant molts anys, reunint l'arqueologia, la història i la numismàtica.

El conjunt d'aquests articles forma un tractat, amb els nous mètodes que ha emprat, amb la construcció d'un cos d'informació i aplicació. Creiem que ha estat un encert recollir els treballs esparsos i formar un conjunt dels mètodes de l'autor,

que queden a les mans dels futurs investigadors numismàtics i arqueòlegs i dels quals podran treure un bon profit.

L. Villaronga

MÓN ANTIC

AMANDRY, M.; ESTIOT, S.; GAUTIER, G. *Le monnayage de l'atelier de Lyon (43 a J.-C.-413 apr J.-C.)*. Wetteren, 2003. Suplement II. 168 pàgines i XLI làmines.

Amb la publicació d'aquest suplement II, s'acaba la monumental obra de la producció monetària del taller de Lió, que començà l'any 1972.

Han estat trenta anys durant els quals s'ha publicat l'obra en deu volums, que recull una quantitat enorme de moneda i el seu estudi, en tots els conceptes.

Són dos els períodes d'activitat d'aquest taller, un correspon a l'alt imperi i fou obra del professor J.-B. Giard. L'altre, al baix imperi, que comprèn des de l'any 285 fins al 413 dC, fou obra principal del doctor Bastien, amb la col·laboració, en els darrers anys, de M. Amandry i G. Gautier. A més, els autors han comptat amb alguns col·laboradors.

Els dos volums de Giard, editats els anys 1988 i 2000, omplen del 43 aC al 41 aC (el primer) i del 41 al 78 dC i del 196 al 197 dC (el segon).

Els sis volums del doctor Bastien, editats entre 1972 i 1987, recullen l'activitat de la seca de l'any 274 al 413 dC.

Finalment, s'han publicat dos suplementos, obra de Bastien, Amandry i Gautier. El primer, l'any 1989, que complementa el període de 274 a 413 dC, i el segon, que ara dóna motiu a aquestes línies, és el suplement de tota l'activitat del taller, del 43 aC al 413 dC.

És gran la quantitat de nou material que s'ha recollit en solament quatre anys, procedents algunes monedes de nous tresors, com el de la Villette-d'Anthon, d'on provenen el 30 % de les monedes d'aquest suplement.

Ens diuen que són tres-cents les noves monedes, i es refereixen a tipus nous, inèdits, puix les monedes catalogades són moltes més. Unes rectifiquen les publicades, en d'altres casos s'augmenta el nombre d'exemplars, quan les monedes catalogades eren poques. I s'afegeixen els tipus nous, essent el període 274-294 dC el més ric.

Pel que fa a la numeració, s'han intercalat les monedes noves al catàleg anterior, afegint al número una lletra grega. En moltes ocasions s'ha precisat en la classificació i es donen notícies d'algunes anàlisis metal·logràfiques. S'han estudiat els enllaços dels encunyis i la producció de diferents gravadors, tot assajant la reconstrucció del funcionament de la seca. Es publiquen algunes monedes mai suposades i es descobreix l'emissió d'or de l'any 307.

Ha estat un gran esforç i un gran treball la publicació de la producció del taller de Lió, que és ara a disposició de tot investigador.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. *La plata emporitana de la Segona Guerra Púnica. final del segle III aC*. Barcelona: IEC, SCEN, 2003. 200 p. (Complements d'Acta Numismàtica; 8)

Amb aquest volum fineix el conjunt de cinc que l'autor ens havia anunciat sobre la moneda de plata d'Empòrion i Rhode i les seves imitacions en terres catalanes i gal·les. L'autor no ha seguit un ordre cronològic en la publicació dels volums, sinó que sembla que ha anat seguint l'ordre en què li arribava el material nou.

Aquest volum comprèn les encunyacions de la Segona Guerra Púnica, durant la qual es bateren nombroses monedes, i el desembarcament romà a Empúries, l'any 218 aC, que marca l'inici de nous corrents polítics i la formació de la que serà Hispània.

Fins a l'any 218 aC, les dracmes emporitanes tenien el cap del pegàs normal, després totes el tenen modificat, canvi que assenyala la intervenció de Roma en el taller emporità. Aquesta data també marca un canvi important en la circulació monetària. Abans les dracmes emporitanes es dirigien cap al nord, a la Gàl·lia, on foren abundantament imitades. Després, les del cap de pegàs modificat es dirigeixen cap al sud, on van ésser imitades i es bateren les dracmes ibèriques.

El testimoni dels tresors és significatiu, perquè la major part del material estudiat en prové. El de Puig Castellar i el d'Orpesa representa el 70 % del material. Això sí, un nou tresor pot confirmar els resultats obtinguts, però també pot aportar una visió nova.

D'aquestes dracmes no hi ha una circulació residual

L'autor les classifica en sis grups:

1. El collar acaba per darrere en un llaç
2. Estil rude, l'epigrafia de signes grans i irregulars, el cos del pegàs arquejat
3. El pentinat acabat per darrere en dos grans rínxols de ganxo
4. De fort estil ibèric i l'arracada singular
5. Rínxols de distribució irregular
6. Pentinat acabat en tres o quatre grans rínxols de ganxo

Les dracmes dels primers tres grups no presenten símbol, i les altres tres, el de dofí, i entre unes i les altres existeixen enllaços.

A més, hi ha divisors de pegàs, de dos dofins i d'un dofí.

Una qüestió que l'autor no ha sabut resoldre és la que pot veure's a la làmina 10: les cinc dracmes dels números 324 a 328 són exactes, fins i tot en la marca de punxó de sobre de l'orella. Semblen la reproducció d'una moneda original, però dues pertanyen a l'antiga col·lecció Barril de Saragossa, una fou publicada per Vi-

ves i les altres dues pertanyen a la troballa de Puig Castellar. Una afegeix a l'encuny exacte quatre glòbuls dessota del pegàs.

El succés polític del desembarcament romà a Empúries el 218 aC i l'ús que fan els romans de la seca emporitana per batre moneda són fets rellevants del canvi de sentit històric del món Mediterrani. Roma esclata en tota la seva grandesa i inicia la formació de l'Imperi, del qual nosaltres som els hereus i aquestes són les monedes que s'encunyaren a l'inici de la presència romana.

ANV

RIPOLLÈS, P. P. *Sylloge Nummorum Graecorum, Sweden II. The Collection of the Royal Coin Cabinet, National Museum of Economy, Stockholm. Part 6: The G. D. Lorichs Collection*. Estocolm, 2003.

És una alegria tenir a les mans el catàleg de les monedes antigues d'Hispania del Museu d'Estocolm, la cèlebre col·lecció de G. D. Lorichs, que quan arribà a Madrid com a diplomàtic s'interessà per les nostres monedes antigues i arribà a recollir-ne 2.268, que passaren al Museu, gràcies a la qual cosa s'ha convertit en un dels centres més importants per a l'estudi de les nostres monedes.

Ripollès ha estat encarregat de redactar el catàleg, i ho ha fet amb precisió, com és habitual en ell.

La primera qüestió que li plantegem és l'ordre del catàleg. En la introducció no en justifica cap. Comença per la «Greek coinage», amb les monedes de Rhode i Empòrion, segueix amb «Phoenician-Punic coinages», començant per Gadir i continuant per les altres seques fenícies i libiofenícies, sense cap ordre i barrejant-les.

Vénen després «Coinages with latin script in the Ulterior», i quan s'acaben aquestes, encapçala les monedes següents amb l'epígraf «Coinages with iberian script in the Ulterior», començant per Salàcia i les altres seques ibèriques del sud.

Ens sorprèn que, quan descriu les monedes d'Emèrita, no estableixi l'apartat de Lusitània.

A la làmina 27, torna a repetir exactament l'anterior títol, continua amb Ikal-kusken i va cap a les seques del nord, fins a Kese, i prossegueix cap a les seques de l'interior.

En general, sembla seguir un ordre de sud a nord, i de la costa a l'interior, però no el justifica i nosaltres no l'entnem.

Per a la catalogació de la moneda hispanollatina segueix l'ordre que establí en el seu *Roman Provincial Coinage*, un ordre de sud a nord i de la costa a l'interior.

Una qüestió interessant per a nosaltres era veure si hi havia monedes inèdites que no coneguéssim en fer el corpus, i hem trobat que no porten referència al corpus les de Gadir i els números 520 i 597, d'Obulco i Arse.

Falten les monedes hispanocartagineses, que creiem que en aquell temps deuen ser considerades totes africanes.

Malgrat ser una col·lecció molt gran i important, de peça realment sobresortint, només hi ha la de plata amb Arsesken dintre dels radis d'una roda. De plata dos de Rhode, vuit d'Empòrion i cinc dracmes ibèriques. Cap de Gadir, ni d'Ebusus. D'Arse una sola dracma, a més de la citada. De denaris ibèrics rars, un d'Iltirta, dos de Kese i un d'Oilaunikos. Dels corrents, disset de Bolscan, vint de Baskunes i vint de Sekobirikes.

La il·lustració, que reproduceix peces en conjunt bastant ben conservades, queda una mica grisa.

Acabem lloant aquesta publicació, que completa el conjunt de monedes antigues de la Península escampades pel món.

L. Villaronga

LAROZAS, CH.; CHEVILLON, J.-A. «Languedoc occidentale: la série au cheval et à l'uraeus d'influence punique ou ibéro-punique (BN 1991-59)». *Cahiers Numismatiques*, núm. 159 (2004), p. 9-14.

Últimament, els investigadors francesos ens han fet arribar nombroses notícies sobre monedes de plata inèdites o rares, generalment són òbols que pertanyen a la zona compresa entre l'Hérault i els Pirineus, la majoria de les quals han estat publicades en la revista *Cahiers Numismatiques* de la SENA.

Són principalment:

CHEVILLON, J.-A.; MESELE, TH. «Les oboles salyennes à la roue avec un corne». CN, núm. 135 (1998), p. 11-14. I «Les oboles sylennes dites «au soleil»: nouvelles données». CN, núm. 139 (1999), p. 11-14.

CHEVILLON, J.-A. «Les hemioboles de Massalia à la tête de satyre et à la roue». CN, núm. 143 (2000), p. 9-13.

CHEVILLON, J. A.; LAROZAS, CH. «Les monnaies des Elysiques à légende TVII». CN, núm. 144 (2000), p. 3-9.

CHEVILLON, J. A.; MESELE, TH. «Les oboles salyennes à la croix entourées de globules». CN, núm. 144 (2000), p. 11-15.

BÉNÉZET, J.; LENTILLON, J.-P. «Les divisions d'argent à l'hippocampe et légende ibériques: quatre nouvelles découvertes dans l'Aude et les Pyrénées Orientales: quelques propositions». CN, núm. 157 (2003), p. 3-9.

A més tenim:

BÉNÉZET, J.; DONES, CH.; LENTILLON, J. P. «Un monnayage tardo républicain inédit en Gaule méridionale». *Bulletin de la Société Française de Numismatique* (2002), p. 125-130.

Tots aquests treballs aporten notícies noves i interessants. En el que comentem, que ha donat peu a aquestes línies, es publica un òbol, del qual no es dona el pes ni la grandària, que presenta un cavall i a sobre un creixent amb un glòbul, que els autors qualifiquen d'ureus.

A més, es donen a conèixer dos òbols, un amb cap de cavall i l'altre amb un

cap de cavall girat, que qualifiquen de *Elysiques*, dels quals ja coneixiem alguns exemplars provinents d'Ensérune i Montlaurès.

No donen el pes de cap de les monedes, però sí la mitjana de totes en conjunt, que diuen que és de 0,26 g. Les que coneixem tenen un pes més alt de 0,40 g.

Suposen que són monedes que prenen els tipus de les cartagineses, però no cal anar tan lluny, a Arse-Sagunt hi ha petites monedes amb cap de cavall.

Són de gran interès aquestes notícies sobre petites monedes tan poc conegudes.

L. Villaronga

MEDIEVAL

BELMON, Jérôme. «La monnaie de Rodez (Ière partie): la mort d'un monnayage seigneurial (vers 1270-1340)». *Revue Numismatique*, vol. 159 (2003), p. 355-418.

Durant moltes dècades els amonedaments senyorials que es varen produir en el marc de l'actual Estat francès han estat força descurats i, fora d'aportacions parcials, s'han anat alimentant de síntesis ja tan velles com les de Poey d'Avant i Caron, amb alguna excepció que s'ha d'annotar, com la de l'amonedament provençal estudiat per Rolland.

Darrerament, aquesta situació ha anat canviant amb els treballs de M. Dhénin, Georges Depeyrot i Marc Bompaire. La tesi doctoral d'aquest darrer ha estat, a més d'una seriosa aportació, el catalitzador de moltes altres iniciatives que s'hi reconeixen continuadores, com ho és el treball que comentem.

Es tracta d'un documentat estudi d'una sèrie monetària que ens és especialment interessant per les vinculacions que els seus comtes varen tenir amb els nostres sobirans. L'autor analitza a fons la documentació i el material i arriba a establir amb gran detall la seqüència de les emissions, l'evolució de les lles i les motivacions de l'etapa puixant d'aquest amonedament, així com la seva decadència. Aquesta vindrà determinada per la pressió dels reis de França, però també per l'exhauriment de les mines d'argent que n'alimentaven les emissions.

Seguint Bompaire, l'autor interpreta com a *denarios sancti Amanti* el significat de les lletres D S A que trobem en les emissions tardanes del comtat i que assenyalarien la ubicació de la seca en el cor de l'antiga ciutat de Rodés i prop del monestir de Sant Amanç. També ens diu que les peces a nom d'Enric s'han d'atribuir a Enric II (1275-1304).

Completíssim estudi que facilitarà amb molt la represa necessària de l'estudi de l'orla d'amonedaments occitans que estigueren dins l'òrbita dels reis catalans durant un període prou significatiu.

M. Crusafont

BÉNÉZET, Jérôme; LENTILLON, Jean-Pierre. «Trois estampilles de monnaies sur le vase d'accompagnement d'une tombe du Moyen Age central découverte en Roussillon». *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, any 58, núm 9 (novembre 2003), p. 215-220.

Els autors presenten una aplicació monetària certament original: en un vas de ceràmica hom va estampar una moneda, i hi deixà una marca en negatiu. El vas va aparèixer com a únic aixovar d'un enterrament a Théza, al Rosselló, i la moneda és, segons els autors, un tipus primitiu de diner melgorès, situable en principi al segle XI. Aquests tipus de monedes serien dels primers d'aquesta llarga sèrie monetària que els autors en aquest moment estudien a fons.

M. Crusafont

DUPLESSY, Jean. *Les monnaies françaises féodales*. París, 2004. Vol. I.

L'únic estudi de síntesi sobre la moneda senyorial emesa en l'espai de l'actual Estat francès continua essent la de Poey d'Avant, de mitjan segle XIX, completada amb la de Caron, de finals d'aquell segle. Era una necessitat ben evident, doncs, d'assajar alguna mena d'actualització, encara que fos un simple catàleg sense teoria, com ho és l'obra que comentem.

Calia recollir la gran quantitat de novetats aparegudes al llarg de més d'un segle i intentar oferir almenys un manual pràctic de catalogació. En aquest sentit hom no pot fer altra cosa que felicitar l'autor per la feïna realitzada i l'editor per l'impuls que ha donat a una obra ara ja indispensable.

És llàstima, però, que s'hagin quedat fora algunes descobertes importants, com ara l'òbol de Carcassona de Simó de Montfort, o que hi hagi embolics poc comprensibles com la peça de Carcassona amb BIAQINO, que troba inclassificable, mentre que les dues properes, parentes, núm. 1521 i 1521A, troben el seu encaix. És evident que totes tres són de la mateixa fabricació i tenen la mateixa atribució. Sí que respecta, en canvi, l'atribució de les peces dels nostres Ramon Berenguer. Pensem, doncs, que l'obra necessitaria un poliment i no compartim el criteri de l'editor d'emprar prioritàriament uns dibuixos que ja han generat prou confusions.

El que resulta completament risible, històricament parlant, és l'entestament de considerar francesa la terra catalana fins al temps de Jaume I i la de Navarra en tota l'època medieval. Navarra, per tant, mai va ésser un regne independent. Catalunya només després de Corbeil. Hom podria preguntar com és possible que Jaume I cedís al rei de França territoris com ara Carcassona, Besiers, etc. Si no era més que un mer vassall, no calia que cedís res i menys encara territoris com ara Carcassona o Besiers, que encara devien ésser més francesos. Lamentable.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

CRUSAFONT I SABATER, M.; BALAGUER, Anna M. «Francisco Paradaltas i Pintó y la fabricación de la moneda en el siglo XIX». *Actas. XI Congreso Nacional de Numismática*, Saragossa, 2002.

Francesc Paradaltas, assajador, de primer, i director, després, de la seca de Barcelona des del 1836 fins al 1859, amb una breu interrupció, fou una figura clau de la política monetària del segle XIX. Efectivament, no tan sols va modernitzar la seca de Barcelona amb les premses automàtiques i la màquina de vapor sinó que també la seva actuació va tenir un abast macroeconòmic. Com diu l'economista Joan Sardà, la seva eficaç gestió va aconseguir aturar la sagnia de plata cap als països europeus que tant havia empobrit fins llavors el país. L'article assaja de fer conèixer la seva important contribució i rescatar-lo d'un oblit injust.

A. N. C.

SANAHUJA I ANGUERA, Xavier. «El curs forçat dels menuts gironins l'any 1654». *Gaceta Numismática* [Barcelona], núm. 151 (2003), p. 41-52.

L'any 1617 la ciutat de Girona es va veure obligada a retirar de circulació els menuts locals, emesos en quantitats abusives. Semblava que l'entrebanc econòmic que això ocasionà havia dissuadit les autoritats de la ciutat de fer-ne circular en el futur. El fet és que, malgrat l'escarment, la ciutat es va veure obligada, en dues ocasions, a posar en circulació menuts antics que tenia guardats. La primera fou durant el setge del 1653, quan es fabricaren també les peces de dos i quatre rals, de les quals es coneix només la de quatre rals, i la segona el 1654 per imposició d'un cap militar. Després, però, es varen retirar definitivament. Tot això, que era desconegut, és el que ha pogut documentar l'autor. També ens diu que la ciutat de Girona va comprar els menuts de Banyoles retirats i els va contramarcas, poc abans del 1617. Aquest fet, ara documentat, dona explicació a una peça que vàrem publicar a *La moneda catalana local*, núm. 1570: un menut banyolí reenunciat a Girona.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

Téchne, le forme dell'arte. Catàleg de l'exposició medallística realitzada per la Associazione Italiana dell'Arte della Medaglia, suplement del *Bollettino di Numismatica* [Roma], 2004.

La mostra pretenia, sobretot, donar a conèixer produccions medallístiques d'autors actuals. Tot i això no hi manquen algunes col·laboracions sobre l'art de la medalla en general i els seus antecedents. No cal remarcar especialment, venint d'Itàlia, que hom resti literalment bocabadat davant tal deversall creatiu. La medalla, sovint apropant-se o fent seva l'escultura, pren les vies d'expressió més variades i les solucions tècniques més sorprenents. El que més admirem i fins i tot gairebé envegem és la vitalitat que té en aquest país la producció medallística i la seriositat i l'atenció amb què és tractat un tema que aquí sembla de tercera fila. L'edició, com és habitual, de gran qualitat, en color, té magnífiques fotografies, com correspon a un bon llibre d'art.

M. Crusafont

Publicacions de la SCEN

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Acta Numismàtica

<i>Acta</i> I i II (1971, 1972)	Exhaurides *
<i>Acta</i> III a 11 (1973, 1981)	Exhaurides **
<i>Acta</i> 12 a 15, 19 i 20, 24 a 34 (entre 1982 i 2004)	30 €
<i>Acta</i> 16 i 17/18 (dobles, 1986 i 1987/88)	36 €
<i>Acta</i> 21/22/23 (triple, 1991/92/93)	45 €

Monografies i Simposi

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. I. 1979</i>	20 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. II. 1979</i>	20 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona. 1980</i>	20 €
<i>III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986</i>	15 €

DATZIRA, S. <i>La moneda a la Catalunya central. 1991</i>	Exhaurit**
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P. <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro. 1988</i>	15 €
VILLARONGA, L. <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi. 1993</i>	15 €
BALAGUER, A. M. <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania. 1993</i>	20 €
CRUSAFONT, M.; COMAS, R. <i>El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca. 1996</i>	20 €
SANAHUJA, Xavier. <i>La seca del Principat de Catalunya, (1809-1814). 2003</i>	25 €

VILLARONGA, L. <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC. 1997</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisions. 1998</i>	30 €
CRUSAFONT, M. <i>Pesals monetaris de la Corona catalanoaragonesa. 1999</i>	30 €
VILLARONGA. <i>Les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions. 2000</i>	30 €
LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X. <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries. 2001</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II a C. 2002</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>La plata emporitana. De la segona guerra Púnica, final del segle III aC. 2003</i>	30 €

CRUSAFONT, M. <i>La moneda catalana local. 1990</i>	60 €
BENAGES, J. <i>Les monedes de Tarragona. 1994</i>	60 €
<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó. Ed. i capítols. introductoris de M. Crusafont. 1997</i>	60 €
BALAGUER, A. M. <i>Història de la moneda dels comtats catalans. 1999</i>	60 €
CRUSAFONT, M. <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors. 2001</i>	60 €
VILLARONGA, L. <i>Numismàtica antiga de la Península Ibèrica. 2004</i> ...	60 €

* Només dins d'eventuals col·leccions completes.

** Consulteu.

Comandes a la SCEN, Apartat de correus 5596, 08080 Barcelona o a la Redacció d'*Acta Numismàtica*, Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

